

Koroğlunun Qaşqaydaki yurdu

Çobanlar şenliği Eller şenliği

Qaşqayda toy töreni

Yaranışın Yaralayan Yarışı

*Türklük bizim en değerli varlığımızdır
İrkçılıktan uzak, bütün uyuşturucu düşüncelerin ötesindeki biri
Can yakan sınırlardan özgür olabilen bir insan
Ancak bizi anlayabilir
Türklük bir ortak mirastır, bütün insanlığa ait
Türkleri korumak bizim görevimiz değil
Biz Türklüğü korumağa gelmişiz*

Önsözü -----	3
Kaşkayılarda büyük Yadı bayramı -----	4
Kaşkayı Türklerinin Tanıtımı. 2 -----	8
Türk töresine dayanan güç -----	17
Qaşqayı elində toy törəni -----	22
Arsalan Mirzayı bir milli şair -----	28
Yaranışın Yaralayan Yarışı -----	39
Toplum Temelli Turizm -----	52
Koroğlu -----	57
Kaşkayı'da Ebunesr-i Farabi -----	64
Kaşkayı şivesinde yazın örneği -----	65

İletişim yolları:

www.yolumuzdernek.com

Yolumuzdernek@gmail.com

Info@Yolumuzdernek.com

WhatsApp: 00905519421131

Instagram:

<https://www.instagram.com/yolumuzdernek>

Bu sayıdaki Koldaşlarımız:

Əvəzullah Səfəri, İmad Həzrəti, Mehrşid Rəhnəma, Furud Cahangiri, Arsalan Mirzayı, İsa Doğanlı, Nəfis Sinafər, Əmin Cahangiri, Həmid Həzrəti, Mehdi ostovar, Lale Yeşilova, Aslan Qaşqayı.

***Bu sayıda bize yardım eden bütün
koldaşlarımıza sonsuz
teşekkürlerimizi sunuyoruz.***

Önsözü

Yolumuz dergisinin değerli okurları

21 Mart 2020'de *yeni yıl* (Nevruz) bayramında başlattığımız 3Aylık *Yolumuz* dergisinin ikinci sayısını sizlerle paylaşmaktan son derece mutluyuz. Birinci sayımızı Türk dünyasının ortak bayramı olan *yeni yıl bayramı* kutlaması ve şenlikleri ile başlamıştık. İkinci sayımızdaysa, Türk dünyasının eski ve ortak bayramlarından olan *Kızıl Güneş bayramı*nda huzurlarımızdayız. 21 Haziran bayramında 2020 yılında sevgi dolu bir merhabayla sizin bayramınızı kutluyor ve sizinle tekrar birlikte olmaktan ve sizleri Türk dünyasının önemli bir parçası olan Kaşkayı Türkleri ile tanıştırmaktan bahtiyarız.

Birinci sayımızda Kendi tanıtımımız dışında sizler için Kaşkaylıların kim olduklarından, dillerinden, farklı kültür ve folklorlarından yazmıştık ve 21 Haziran bayramında yeniden buluşacağımıza söz vermiştik. Şimdi de sözümüzü yerine getirmeye geldik ve bir zaman aralığında sonra gene bir bayram selamıyla dopdolu bir dergi ile *yolumuza* devam ediyoruz. Birlik ve kardeşliğe giden yolumuzun bundan sonra da devamlı olması elbette ki dileğimizdir. Biz yolumuzda sizinle yolculuğa her mevsim, varız. Umarız siz değerli arkadaşlar da bu yolda bize koldaş olup yoldaş kalırsınız.

Baştan söylediğimiz gibi Yolumuz, Sen, Ben, O, Siz ve Onları Biz yapan Türklük yoldur. *Yolumuz dergisi* de bu bağlamda olan ve bu fikri destekleyen bir eserdir.

Bu eser Kaşkay Türkleri ile ilgili hem bilimsel çalışmaların değerlendirildiği bir platform olacak hem de bu eserin yanı sıra yolumuz Kaşkay Türkleri ile ilgilenen herkesin, bir ortak iletişim alanı görevini üstlenecektir. Dolayısıyla sizin de

Kaşkaylar hakkındaki çalışma ve yazılarınızın bu dergide yer alabileceğini yine de hatırlatmak isteriz.

MUTLUYUZ!

Çünkü Yolumuz dernek ekibi tarafından yayınlanan yolumuz dergisinin geçen sayısı, Türkiye başta olmak üzere Türk dünyasının farklı yerlerinden büyük ilgi gördü. Sizlerin telefonlarınız, Mailleriniz, mesajlarınız ve değerli yorumlarınız Türk dünyasının önemli bir parçası olan Kaşkaylıların tanıtılmasının ne kadar önemli ve yerinde olduğunu bir kez daha bize göstermiş oldu. Yolumuz ekibi için sizlerin bizi duyup dinlediğinizden daha büyük mutluluk ne olabilir ki?

Bu arada Yolumuz ekibi **YOLUMUZ TACİKÇE¹** dergisini de siyasi, tarihi ve sosyal bazalı olarak yayınladı ve artık her Türkçe sayımızdan sonra birde Tacikçe sayımız olacak. Tacikçe sayımız da birinci sayısında oldukça tepki ve ilgi gördü.

Ayrıca Kaşkaylılardan onlarca şair ve yazar ekip çalışmasına gönül koyarak **YOLUMUZ YAZARLAR KURULU**'nu kurdu. Önceki sayıda Kaşkaylar arasında düzenlediğimiz hikâyeye yarışması sayesinde Kaşkay Türklerinin şivesinde onlarca yenilikçi hikâyeler gençlerimiz tarafından gönderildi.

Dergi fikrini ortaya atıktan beri kendimiz için hedeflediğimiz bir sürü şeyler oldu, bunların en başında hep demiştik ki yolumuzda hiç yazılmamışları ve hep doğru olanları yazacağız. Artık bu hedefimize erişebileceğimize eminiz.

Eminiz ki yolumuzda hiç yazılmamışlar ve hep doğru olanları yazılacaktır, biz olmasak bile!

Eminiz ki yolumuz devam ettikçe Ben'ler Biz olacaktır. Varlıklarımızı diriltiriz, diriltiriz sevgiyi, diriltiriz kardeşliği, diriltiriz birliği!

Yolumuzun güncel faaliyetleri, açtığı Sanat galerisi ve benzerine ilişkin içeriklerine WWW.Yolumuzdernek.com adresinden ulaşabileceğinizi hatırlatarak, size keyifli okumalar dileğiyle, bir sonraki sayımızda buluşuncaya kadar hoşça kalın diyoruz.

¹ Kaşkay Türkleri Farslara Tacik ve Dillerine de Taciki ve ya Tacikçe derler.

Kaşkayılarda büyük yadı bayramı

(Kızıl Güneş Bayramı)

Emad Hazrati

Bir önceki sayımızda Kaşkayılarda nevrüz bayramından söz etmiştik, Nevruz bayramının Türkler arasında bir mevsim değişikliği kutlaması olup tüm Türkler arasında kutlandığını belirtmiştik. Orada insan ve doğa arasındaki bağlantının ne kadar güçlü olduğundan söylemiştik. İnsanı da doğanın bir parçası olarak tanıyıp onların asla birbirlerinden ayrılmayacağından söz etmiştik.

Gene aynı girişle bu sayımızda Kaşkayı Türkleri arasında çok önemli olan ve değer verilen 21 Haziran Bayramını inceleyeceğiz.

Şüphesiz Dünyanın güzelliklerinden biri mevsimlerin varlığıdır, mevsimlerin başlangıcını yıllık tekrarlanan doğanın dört büyük devrimi diyebiliriz, dergimizin 3 aylık süreli yayın olduğuna göre ve her mevsimimin başında (Büyük Selçuklu güneş takvimine göre) yayımlandığı için her sayıda o mevsime uygun gelenekleri sunmaya düşünmüştük. İkinci sayımız 21 Haziran da yayımlandığından dolayı bu sayıda bu devrimi huzurlarınıza sunacağız.

Yaz mevsiminin başlangıcı olan Türklerde Kızıl Güneş Bayramı (yaz gündönümü) adıyla anılan bugün birçok Türk boylarının arasında veya Türk kültüründen etkilenen milletler arasında kutlanmaktadır. 21 Haziran (Yaz gündönümü) veya yaz gün dönümü en uzun gündüz, en kısa gecesi olan

tarihtir. Yaz mevsimi bugünde başlar. Güneş ışıklarının yengeç dönencesine yılda bir kez geldiği andır. Kuzey yarıkürede en uzun gündüz yaşanır ve günler kılmaya, güney yarıkürede en kısa gündüz yaşanır ve günler uzanmaya başlar. Bu tarih bazı ülkelerde kuzey yarı kürede yazın, güney yarı kürede kışın başlangıcı sayılır. Bununla beraber bazı ülkelerde de yazın veya kışın tam ortası kabul edilir. Türk milletinin yaşadığı Coğrafyalarda genelde tam yaz ayının başlangıcıdır. Kaşkayı Türklerinde bugün iki adla anılır: **Big yadı** veya **(büyük yadı)** ve **Mehregan**.

Kaşkayı Türklerinden önce bu bayramla ilgili Türk halkı arasında olan ortak rivayete göz atmakta fayda vardır:

Türkler' de Kızıl güneş bayramı ile ilgili görülen en önemli rivayet Ergenekon hikâyesine bağlı olan rivayettir.

Bu rivayette 21 Haziran Ergenekon'dan çıkışların başladığı ve 21 Eylül çıkışların tamamlandığı süreçtir. Bu zaman dilimi Ergenekon hikâyesinde çeşitli aşamalarla doludur. Bu bayramda bir araya gelinir. Tanrı ve Altay ruhu davet edilir. Alkış yapılır. Ok atma, ata binme gibi ulusal oyunlar oynanır. Dipçe: Türk inanç sistemlerinden "Gök Tengri" felsefesini esas alan ancak sonradan, revize edilmiş, ağırlıklı olarak Altay Türklerince kabul gören Ak İnanç / Altay İnanıcı, /Akçağanlık (Burhancılık), felsefesine sahip Türkler tarafından kabul gören ve bu inanç doğrultusunda kutlanan bir

bayram da bilinir.

Türk kültürüne göre, yazın gelişini müjdeleyen bu bayram, aynı zamanda insan enerjisinin en yüksek seviyeye çıktığı gündür.

Bu bayramda Tanrı ve kutsal ruhlara, atalara, alkışlar ve avazlar sunulur, ağaçlar dikilir, çocuklar sevindirilir, ağaçlara çaputlar bağlanarak dileklerde bulunulur ve çeşitli eğlenceler tertiplenir.

Kaşkayı Türklerinde

Kaşkayı Türkleri arsında kutlanan bu bayram, son yıllarda İran Faşistleri tarafından sindirilmeye çalışıldı, ancak bunu başaramayınca da kendi kültürlerinden bir şeyler katarak, onu kendilerine mal etmeye çalıştılar. Konu ile ilgili birçok televizyon programı, makale ve kitap yayınlandı ama gene de bu kültür milletler arasında olan bir kültür olduğundan dolayı onlar tarafından özleştirilemedi. Hatta Farslar Ergenekon da olan rivayetin son yıllarda bire bir aynısını Erdeşir adlı bir fars kralı adına değiştirdiler.

Yukarıda söz edildiği gibi Kaşkayı Türklerinde bugün Büyük yadı veya mehregan olarak bilinir, Kaşkayı da Büyük (big) sözcüğü, Türkçe kökenli bir sözcük olduğu açıkça ortadadır.

Yad ise Kaşkayılarda hatır ve anma anlamında ve aslında Türkiye'de düşünüldüğünün tersine bu sözcük de Türkçedir. Örneğin Divan-i lügati Türkde de *Yat* ve *Yatlatmaq* şeklinde bulunmaktadır.

Ve böylece büyük yadı. Büyük anma, büyük hatırına, büyük uğruna anlamına gelmektedir. Aynı diğer Türklerde bugünde bir büyüğe (genelde Tengriye) değer verildiği gibi.

Peki, Mehregan Sözcü ne demektir?

Pehlevi döneminde bu sözcüğün Farsça bir sözcük olduğunu belirttiler ve onu Mitra ve Gan sözcüklerinden oluştuğunu açıkladılar, Farsça Emid sözlüğünde Mitra, şölen anlamında ve gan ise güneş anlamında gelmiştir. Farsla bu adı 21 Eylül için kullanmaktalar, fakat burada bir az tuhaflık görünmektedir o da şu ki 21 Eylül gündüzün artık kısalmaya başlayacağı bir günde niye güneş için şölen yapılınsın ki?

Sanki yazın tam birinci gününde kar şöleni yapılınsın gibi anlamsız ve uydurma bir kavram. Bu tuhaflıklar bizi bu sözcüğün daha çok araştırmamızın gerektiğine yol açtı.

Rıza Şahın dilbilimcileri Türkçeye görmezden geldikleri için, burada da birçok siyasi sözcük üretiminde yaptıkları hata gibi gene hata yapmışlardır ve bu sözcüğün etimoloji açıdan ne olabileceğine düşünülmemiş, bu sözcüğü etimoloji açısından değerlendireceğimiz için birçok farklı dilbilimciler ve farklı sözlüklere bakmak zorunda kalmış olsak da elde ettiğimiz bilgiler kendimizi de şaşırtmış oldu:

MAT/MAD sözcüğü Türkçe kökenli bir sözcüktür bu sözcükteki T sesinin D ye değiştirilmesi de Türkçe de olan dönüşüm kuralına uyumaktadır.

Bu sözcükten öretilen ve günümüzde ki Türkçede de sıkıca kullanılan MUT, MUTLU sözcükleri görünmektedir.

MATI ise eski Türklerde ve Azerbaycan eski hikâyelerinde mutluluğun kaynağın olan, mutluluğu hediye veren bir efsanevi bayan karakterinin adıdır. Bu sözcük Matan ve Matvar şeklinde de gelmiştir. Birçok dilbilimci tarafından İngilizce de olan Mother sözcüğünün kökü de buradan olabilmesi muhtemeldir. Mitragan sözcüğüne dönelim Mitra, Matvarın bir değişimidir.

Mitər> mitərə> mitara> mitra

Matar> matara> matra>~mitra

Matar> mitar> madər> maadər

Bu sözcüğün gene pek önemli olacağına düşünmüyoruz çünkü burada olan amaç Pehlevi hâkimiyetinin sözcüklerle oynayarak bir kültürün nasıl sindirmeye kalktığını ve hatta orada bu kadar hatalı olduklarını göstermeliydik. Yoksa toplumların birbiriyle geçirdiği yüzyıllar sonucunda "şu bana ait", "o sana ait" kavgaları abesle iştigalden başka bir şey değildir. Geçmiş çok eski olan bu bayramı da ne Kaşkayı ve ne Fars ve ne başkası sahiplenemez. Sahiplenirse de komik duruma düşer. Bu bayram eğer bugün daha çok Kaşkayılar ve Orta Asya Türklerinde kutlanıyorsa diğer milletler ister Farslar veya başkalarının bunu sindirmeye kalktığı veya kendisine mal etmeye çalıştığının hiçbir anlamı yoktur, belki de bu durumlarda Türklerin tepkiler çok haklıca bir tepkidir diye biliriz.

İran'da yaşayan Kaşkayı Türklerinde bu bayramla ilgili birçok adetler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları başlıca şunlardır:

Çobanlar Mehreganı:

Kaşkayılarda çobanın görevi, hayvanların beslenmesi, sağlığı, üremesi, ilaçlarının yapılması ve kırılmasıyla ilgilenmektir. Ve bu görev genelde

bir aile tarafından yapılır, yani çoban olan kişi ailesi ile birlikte zengin birinin koyun, keçi ve deve gibi hayvanlarının sorumluluğunu üstlenir. Kendisine emanet edilen ve kendine ait olan koyun, keçi ve deve sürüsünün bütün sorumluluğunu çobandadır. Sürü sadece deve ise artık ona çoban denilmez, Darqa ismini alır.

Bu bayramda Kaşkayı göçebelerinde çobanları ve darqaları ile mal sahiplerinin arasında anlaşma yapılan gün de bilinir. Hatta birçok Kaşkayı nezdinde bu bayram, Çoban ve darqa mehregani (çoban bayramı – darqa bayramı) da bilinir. Bugünde çobanlar yaptıkları bir yıllık anlaşmaları sona ermiş oluyor ve mal sahibi gönüllü olarak çobanın aldığı maaşa ek olarak bir hediye veriyor, genelde kendi beslediği koyunlardan birkaç kuzu veya Toklu hediye ediyor. Mal sahipleri bugünde çobanları bir şekilde razı tutmaya ve onları mutlu etmeye çalışırlar. Çobanda hediyesine aldıktan sonra anlaşmayı bir yıl daha uzatıp uzatmadığı kararını veriyor. İşini devam etmek isteyen çoban, mal sahibi ile gene bir yıllık anlaşma yapar, devam etmek istemeyen ise mal sahibini başka bir çoban bulacağını uyarır ve sorumlu olduğu sürüyü sahibine teslim eder. Bugün çoban için, refah ve bereketin artması çalışan hakkıdır vurgusu ve mal sahibi için nezaket, büyüklük ve bağış çalıştırmanın görevidir vurgusu yapılmaktadır. Bugünde helva, meyve ve tatlılar dağıtılır. Anlaşma yapan çobanlar yapacakları bir yıllık çobanlığın zor görevine Atasözü haline gelmiş olan bu şakayla birlerine hatırlatırlar:

Geldi geçti qutlu mehregan on bir ay igirmi doquz gün daha baqqıdır.

Bu Atasözünde aslında çobanlığın bir günü bile zordur ve sayılır anlamını taşıyor. Bu Atasözü artık benzer durumlarda da kullanılmaktadır. Yani çok zor bir işin azıcık bir kısmı bile ilerlenmesinde söylenir.

Bu bayramda çiftçilik yapan Kaşkayılar, İhtiyaç duydukları yeni tarım aletleri alırlar.

Bu bayramda başkası için çalışanların (çoban, işçi vs.) ailesi de sevindirilir.

Bu bayramda genç kızlar ve erkekler Fallarına bakırlar.

Bu bayramda çocuklar suyla oynamağa giderler, birbirlerinin üstüne su dökerler.

Bu bayramda yeni evlenenlere hediyeler götürülür. (Daha çok gelin için hediye götürülür).

Bu bayramda göçebeler arasında, su kaynakları (pınar, kuyu vs.) temizliği yapılır.

Bu bayram kız beğenmeğe ye gitmek için de uygun bilinir.

Bu bayramda taze meyveler, sebzeler, un ve yağ yeni evlenen çiftlere verilir.

Bu bayramda ayran aşı, kestirme peynir, arı yağ (tereyağı) gibi yemekler yenir.

Bu bayramda satılmamış ve daşt² için tutulan koçlar kırkılır (nevruz bayramında hala yetişkin olmadığı için kırkımı bu bayrama kalır)

Bu bayram sonrası yaylalarda koyunlar artık ağılda değil, açık ve geniş alanlara yatırılır.

Diğer bayramlar gibi birtakım davranışlarında dikkat edilmesi gerekir:

Yalan söylenmez, kötü söz edilmez, başkaları hakkında konuşulmaz, Kavga edilmez, hasta olanlar ziyaret edilir, küs olan varsa barıştırılır, Hayvanlar öldürülmez, Köpekler ve diğer hayvanlara güzel ve çeşitli yemler verilir.

Kaynaklar

Dîvânu Lugâti't-Türk, لغات الترك - Kaşgarlı Mahmud.

Coğrafya Terimleri Sözlüğü, TDK

Gökbilim Terimleri Sözlüğü, TDK

Güncel Türkçe Sözlük, TDK

² Her yılda çok sayıda dişi kuzu ve az sayıda erkek kuzu satılmaz ve sürünün devamı için ayrılır buna daştı denir

Kiani, Manouçehr (1991/1370). Siyah Çadırlar-Kaşkaylıların Hayatına İlişkin Bir İnceleme (Siyah Çadorha-Tehkiki ez Zendegiye merdomi il Kaşakay), Kianneşr yayın evi, Şiraz.

Acaloğlu Arif Şecere-i Türk (Türk'ün Soyağacı) Ebul Gazi Bahadır Han.

Mansuri Nasır, Dilmac bilimsel dergi

Merdani Rahimi, Esedullah (1999/1378) Kaşkayı Türkçesi Atasözleri (Atalarsözü, Zerbolmeselhayı Torkiyi Kaşkayı Torki be farsı), İntişarat Kianneşr, Şiraz.

Deniz Karakurt, (2011) Türk Söylence Sözlüğü, Türkiye.

Kaşkayı Türklerinin Tanıtımı. 2

Mehdi Ostevar (İlteriş Altaylı)

Birinci sayımızda Kaşkayılarla ilgili genel tanıtım yapmıştık, Azerbaycanlılardan sonra İran'daki en kalabalık Türk grubu ile ilgili bir önceki sayımızda kısa bir girişten sonra bu grubu Pehlevi hakimiyetine kadar genel bir şekilde tanıtıyorduk. Bu sayıda ise Kaşkayıları birinci Pehlevi döneminde sunacağız. Yani Kaçarlar sonrası. Fakat bu konuya girmeden önce Kaşkayıların sosyal düzenini, içindeki boyları ve Kaşkayıların İlhanlık sistemini incelemek konu için iyi bir başlangıç olmaktan ziyade Kaşkayılar hakkında çok muazzam bir bilgi verebilecektir.

Tarihi kroniklerde 14.yüzyıldan ve özellikle batılı elçilerin yazdığı sefaret nameh lerde Kaşkayıların siyasi rollarda sürklî olduklarını görmek mümkündür. Ancak Sefevi hakimiyetinde yani 16.Yüz yılda Cani Aga Kaşkayının ailesi tarafından günümüzde İran adlanan coğrafyanın Türklerini birleştirme amaçla yani güney İranda yaşayan Türk boylarının bir çatı altında toplanma amacı ve günümüzdeki Kaşkayı konfederasyonunun yapısının oluşturulması amacı ile teşekkül edildiği de kaçınılmaz bir gerçektir.

Diğer yönden bu konfederasyon tüm güney Türklerini içerdiği halde iç bölünmelerde de büyük bir veri, bilgi ve özellik taşımaktadır. Kaşkayılar ilk

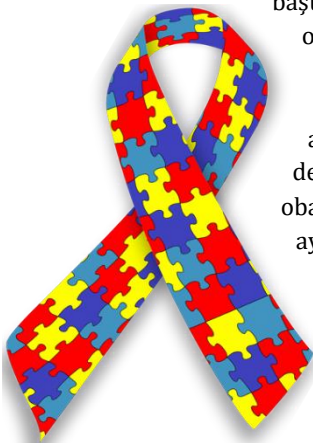
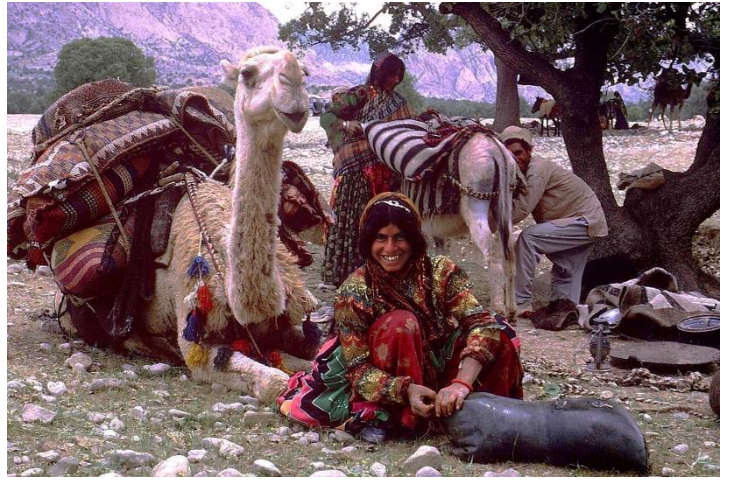
başta yedi Tayfa ve her Tayfa da otuz ile kırk arası alt bölüme (Tire) ayrılmaktadır ve her biri çeşitli Türkçe adlar ile adlandırılmaktadır, her tire de birkaç bonku(oba) ve her oba da birkaç aile veya beyleye ayrılmaktadır. Böylece

Kaşkayı adının İranın merkez ve güneyinde yaşamakta olan Türklerin kapsamlı bir modeli olduğunu söyleyebiliriz.

Kaşkayıların sayısı ile ilgili

net bir sayı verememekle birlikte bunun da sebebi İran da yapılan nüfus sayımlarında etnik gruplara dağılımının tam olarak açıklanmaması veya etnik gruplara göre hiçbir sayım yapılmamasıdır. İranda etnik gruplarla ilgili hiçbir bilgi verilmediği için Kaşkayılar sayısı hakkında da resmi bir bilgi bulmak

zordur ancak Kaşkayı etniğinin alt yapısına (Tayfa, Tire, bonku, aile) ve yaşadığı şehirlere bakıldığında Kaşkayıların sayısı üç milyon ile dört milyon arasında bir nüfusa sahip olduğunu söylediğimiz mümkündür. Kaşkayı Türkleri şu an pek çok resmi ve gayri resmi kaynaklarda "Kaşkayı ili" olarak geçiyor. Bunu bildirmekte fayda var ki burada ki "il" sözcüğü Türkiye de kullanılan "il" ile aynı anlamda değildir. Bu yüzden Kaşkayıların sosyal yapısını anlatmak için Kaşkayı yapısının sözcüklerinin tanıtımında fayda vardır:

Sosyal Düzen	Ad - açıklama	Yönetici
İl	Kaşkayı	İlhan
Tayfa	Eymir, Küçük Kaşküllü, büyük Kaşküllü, Dereşorlu, Amele, Şeşbeyli, Qaraçaylı(Yeni Tayfa)	Han,
Tire	Avşar, İğdır, Bayat, Beydili, Bolu, Hac develi vb. * her Tayfa yaklaşık 40-50 Tiresi vardır	Kelanter
Bonku	* Her tire birkaç bonkuya ayrılır (10-100 arası)	Kethüda
Oba / beyle	* Her bonku birkaç obaya ayrılır(10-50) arası	Aksakla
Aile	* her tire bir takım aile içerir	Aile

Tablo 1 : Kaşkayılarda Sosyal Düzen [8]

Tablo da görünen sosyal yapım günümüzde yönetici açısından gerçek olmasa da bu yapı Kaşkayılarda sıkla kullanılan ve bilinen bir yapıdır, yani günümüzde her aile hangi tayfa, tire, bonku ve aileden olduğunu açıkca biliyordur. Belki de bu yapı Kaşkayıları araştırmakta çok yardımcı olabilir.

İL: Tayfaların birleşmesinden meydana gelen ve sosyal yapı ve tabakalaşmanın üst düzeyinde yer alan il, zamnla merkezi hükümet baskılarına karşı savunma gücü geliştirmiş ve siyasi eskeri nitelikler taşımıştır. Kaşkayı ili tablo 1 da görüldüğü gibi 6 tayfadan oluşmaktadır. İl Sözcüğü Kaşkayı Türklerinde ulus ve millet anlamını da taşımaktadır.

Tayfa: tirelerin birleşmesinden meydana gelen sosyal, siyasi bir birimdir. Tayfa çok sayıda tireleri bir araya getirme amacı ile kurulmuştur. Tayfanın oluşturulmasında ortak bir akrabalık koşulu gerlki değildir, ancak bazı tayfaları oluşturan tireler ortak akrabakiğa sahiplerdir.

Tire: bonkuların birleşmesi ile meydana gelen bir sosyal ve siyasi yapıdır, bu yapıda akrabalık esastır.

Tireler genellikle kurucularının adları ile ya da kurulduğu bölge ile anılmaktadırlar. Günümüzde tüm Kaşkayı tayfalarında 300'den fazla tire bulunmaktadır. Tablo 2 de 6 Tayfaya ait olan bazı tireler görünmektedir.

Aşağıdaki tablo da her tayfaya ait olan birtakım tireler görünmektedir:

	Tayfa adı	Yaylak	Kışlak
1	Eymir(farsimadan)	Doğu: yezd ili sınırları Batı: kohgiluye ve buyer ahmad bölgesi Kuzey: Semirum İsfahan Güney: Dena dağı etrafı	Doğu: Cere baladeh Kazerun Batı: Sermeshed ve Kazerun şehiri Kuzey: Şiraz Güney: buşehr sınırları
Tireler	Kırımşamlı, Kasımlı, Tavabe, Doğanlı, Zehrablı, Keranlı, Kelbili, Morul, Şeybanlı, Gürcayi, Arap, Buger, Behluli, Tevelleli, Zerger, Gerani, Aybatanlı, Yandıranlı, Evlad, Merdanlı, Lek, Maçanlı, Şabankara, Dengizli, Murul, Muğanlı, Amele – Evlad, Merkezi Tire, Lor, Buger, Darğa, Bağmırlı		
2	Büyük keşküllü	Doğu: Şiraz Şehiri Batı: Yasuj Kuzey: Safaşehir, Marvdaşt Güney: Memeseni, Sepidan	Doğu: Kazerun / Gir ve karzin Batı: Hozistan Kuzey: mamasani/Şiraz Güney: buşehr
Tireler	Arihlı, Dinekanlı, Govcar, Zengene, Venda, Ebiverdi, Arhlı, Damatlı, Gordanlı, Mişan, Mokimli, genceli, karaçöllü, Cerkanlı, Ali Eskerli, Haşimli, Ayılı, Alipenahlı, Tevelleli, Beydili, Lek Babahan, Kuhvah, Ağaceri, Dizganlı, Yalıkörlü, Tevelleli, Dedekayılı, İnanlı, Teyibli, Adına ferhadlı, Şahmehmedi, Kasımlı, Bey, Karagözlü, Sürüglü, Çardaçerik, Çarbenoça, Safihanlı, Hasanağalı, Ebiverdi, bulverdi, Venda, Zendilek, Lek, Lekbahanlı, Gaştasb, Lekniyazi, Malahmedi, Çilinger, Dünyarostem, Filivend, Oryad ve Bolu, Gordani, Farhadlı, Karaçaylı, İmanlı, Fiyuc, Bolverdi, Ayıblı, Malahçadlı, Büger, Hasan ağalı, Kuruş, Ağaç Eri, Ala Koyunlu, Dizganlı, Bahramlı, Hac Develi, Guri, Kuldur, Şeyh oruclu, odli, Salehun, Sülüklü, Erğanlı, Ceferbeyli, Ağa Kihalı,		
3	Küçük keşküllü	Doğu: Şiraz Şehiri Batı: Yasuj Kuzey: Safaşehir, Marvdaşt Güney: Memeseni, Sepidan	Doğu: Kazerun / Gir ve karzin Batı: Huzistan Kuzey: mamasani/Şiraz Güney: buşehr
Tireler	Filivend, Ohçılı, Lor, Kohvadeh, Bolu, Karagözlü, Alivend, Amele, Kerem'i, Kermanlı, Lek, Karaça sehmüddinli, pagir,		
4	Dereşorlu	Doğu: Şehreza/ isfahan Batı: Huzistan/ Bahtiyarı bölgesi Kuzey: Burucin (Çarmahalı Bahtiyarı) Güney: Eglid (Fars)	Doğu: Şirazın batısı Batı: Huzistan Kuzey: Mamasani/ Sepidan Güney: Buşehr
Tireler	Nerli (Araplı, Aşırılı, Alımardanlı), Kırıklı, Ceyranlı, Eyüblü, Hayratlı, Nadırlı, Ahenger, Telebazlı, Bolverdi, Karahanlı, Oruçlu, Hudaverili, Abd-süleymanlı, Sadıklı, Karakanlı, Şahin kihalı, Nasır kihalı, Kara keçili, Kerimli, Derzi, Amele Hüseyinhanlı, Amele Nasrullah hanlı, Teyyibli, Ased Kihalı, Gülablı, Lek, Kezenli, Kürbekiş, Venda, Geyceli, Hacdeveli, Çarrihlı, Kabızlı, Çok koyunlu, Karacullu, Ağ Tumanlı, Bağır Kihalı, Nim Mertli, Osmanlı, Bayat, Kabuzlu, Rüstemli, Ebulkereli, Şağı, Celallı, Ayıblı, Döndüllü, Germiserli, Canbazlı, Kurt, Şebankare, Hayratlı, Kırmızı, Vezir Hanlı, Tahir Kihalı, Hac Mehedi, İpekli, Bahram Kihalı, Kerimli, Göyçeli, Nefer, Zeylablı, Çardeçerik, Rike, sadat, Kasa Traş, Mehdi Kihalı, Ebulkerli, Zerger, Kör Bekiş, Bolverdi, imanlı, Aslanlı, Gomulu, Mirzalı, Aşırılı, Araplı, Ali Merdanlı, Hanbazlı, Kanbalı, Maksutlu, Himet Ali Kiha, Amele Ayaz Kiha, Hudaverdili, Zengene, Ased Kihalı, Nadırlı		
5	Amele	Doğu: Semirum / İsfahan Batı: Bahtiyarı Kuzey: İsfahan Güney: Dena dağı	Doğu: Hamse ili Batı: Ferraşbend Kuzey: Şiraz Güney: Lar

Tireler	Nemedi, Gelezen, Yeleme, Musullu, Çegini, İğdır, Kohva, Küçük Keşköllü, Rehimli, Dedekeyi, Bolu, Kohelli, Sohrab hanlı, Caferveyli, Behi, Büger, Sihrabhanlı, Kolah Siyah, Sarrui, Korekanlı, Korrani, Muhtarhanlı, Behmen Beyli, Eynaklı, Şahili, Tevelleli, Fili, Ardkepan, Kotelli, İnanlı, Kızıllı, Kadıllı, Burbur, Behi, Şebankare, Mehterhanlı, amir salar, Demir Çomaklı, Sekiz, Bolverdi, Şollı, Teyyibli, Korhanlı, Teyyibli, Oğru, Uygur, Miçek, Sohli, Nefer, Cavidan, Cavid, Muhtar Hanlı, Bayat, Mehterhanlı, Muhtarhanlı, Mehrekki, Gileki, İslamlı, Belullu, Oryad, Çubanlara, Venda, kocabeyli, Aşıklar, Çar bonuça, Kadırlı, Kızıllı, Musullu, DedeKayı, Giyaklı, Ahurma, Gerrayi, Abdulrahmanlı, Amele Sohrabhanlı, Raşklı, Ağ Behi, Kara Behi, Mir ahur, Çardeçerik, Albe Keli, Aslanlı, islamlı, Yeleme, Mehrekki, Gileki, Şahlı, Tatabeygli, Baharlı, Bayat Hudaverdili, Safihanlı, sarrui, Cerkanlı, İnanlı, Muhammed Zamanlı, Kara koyunlu		
6	Şeşbeyli	Doğu: Yezd Batı: Semirum Kuzey: Şehreza/ İsfahan Güney: Eklid (Fars)	Doğu: Firuzabad Batı: Kazerun Kuzey: ferraşbend Güney: Basra körfezi
Tireler	Şorbahorlu, Dokkuzlu, Alamdarlı, Kuhi, Köleli, Karayarlı, Heybetli, Caferli, Ahenger, Kurt, Alikeyarlı, Arapçırganlı, Kacarlı, Behlullu, Amele, Dost Mehmetli, Arapşahlı, İslamlı, Rehimli, Geceli, Eli Kayalı, Çarmahallı, Arap Şamlı,		
7	Karaçay	Doğu: Şiraz Şehiri Batı: Yasuj Kuzey: Safaşehir, Marvdaşt Güney: Memesenı, Sepidan	Doğu: Kazerun / Gir ve karzin Batı: Hozistan Kuzey: mamasani/Şiraz Güney: buşehr
Tireler	Köleli, Kelepezli, Karimli, Kerem idali, Kürtlü, Geçler, Kurt, Karakırlı, Tus, Şirvanlı, Zerger, Reke, Delikanlı, Dede Kayı, Han Ahmetli, Çar Döngge, Çar bonuça, Çekgi, Ceyranlı, Celli, pıralı, Bahadınlı, Basırı, yarbazlı, Evladı Kasım, Evladı Sei, Han Evladı, Yahçl Ebdalli, Veledan, Merkezi Tire, Mal Ahmetli, Germisirli		

Tablo 2 : Kaşkayı Tayfa ve Tireleri [9]

Bonku: aileler birliğinen oluşur. Siyasi bir yapı değildir. Daha çok sosyal ve akrabalık taşıyan bir birimdir. Bonku da tam akraba olmayan aile de bazen bulunuyordur. Bonkuların lideri aksakal dır. Aksakal göçebe yaşamda obanın göç zamanını belirleme, bonkunun iç hukuku ve yurt belirleme gibi görevleri vardır. Günümüzde şehirleşmeden dolayı bu görevler azalmış olsada düğün yapma, boknu davasını çözmeye gibi görevler hala aksakallar elinden gelmektedir.

Aile: adından da belli olduğu gibi en küçük sosyal birimdir. Birbine yakın dede, kardaş, ve kardaş çocuklarını bir araya getiren birimdir.

Çok nadir durumlarda göçeblik siteminde bu yapının dışında olan gruplarda olmuştur, örneğin: han ve ilhan hizmetinde olan gruplar.

Daha önce de konuşulduğu gibi Kaşakaylıların yaşadıkları coğrafya Türk dünyasından bir az uzak olsa da hem Azerbaycan ve hem Türkiye'ye yakın bir Türkçe ile konuşmaktalar. Kaşkayı Türkçesi üzerine çalışılan araştırmacılar bu şiveyi oğuz ve

Azerbaycan şivesinin bir kolu olarak açıklamışlardır.

Kaşkayı Türkçesi oğuz grubu içinde yer alan Azerbaycan Türkçesinin bir kolu sayılsa da dillerinde bazı farklılıklar görülmektedir. Bütün bunlara rağmen Kaşkayı Türkçesi Azerbaycan Türkçesinin bir ağızı olarak görünmektedir.

Kaşkayıların dili, Altay dilleri ailesinden, batı oğuz koluna aittir ve Azerbaycan ve Anadolu ile aynı kökten sayılır.

Kaşkayılar dili 7 gruptan (Kuzey batı ağızları, Aynalı ağızı, Sungur, Kaşkayı, Kum, Afşar ve Kuzey Irak) oluşan güney Azerbaycan şivelerinden bir olarak sayılmaktadır. Bu yüzden Kaşkayıların İçinde de Konuştukları Türkçede ağız farkı görünmektedir.

Önceki sayımızda da belirlendiği gibi Kaşkayıların yaşadıkları coğrafya, kendi yaşam tarzları, Sosyal yapıları, İran'ın güneyinde farklı bir dilsel ve kültürel kimlikleri, Azerbaycan Türklerinden (ve Atalarından) miras kalan müzik ve sanatları, hepsi bir arada bu insanlara İran ve dünyada benzersiz bir fırsat sağlamıştır.

Bu yüzden de İran'ın siyasi ve kültürel tarihinde göze çarpan bir yerleri olmuştur. Bu konuları genel bir şekilde Pehlevi dönemine kadar söz etmiştik. Hatırlamak için tekrar başlıca onları bir daha göz atalım:

- Şah Abbas Safevi'ye destek olarak Kaşkaylıların Basra Körfezi'ndeki Portekizlilere karşı savaşları.
- Kaşkaylıların, Sovlet-i Devle (Serdari Eşayir) liderliğindeki İngilizlerin İran güneyi işgaline karşı savaşları.
- Kaşkaylılar ve Kaçar ilişkisi
- Kaşkaylılar ve Zend ilişkisi
- Kaşkaylılar ve Afşarlar

Bu sayıda Kaşkaylıların genel durumunu birinci Pehlevi döneminde sunmayı planlıyoruz.

Overlin, Vedaglas gibi bazı akademisyenler, Sovlet-i Devle Kaşkaylı Taçlı ve tahtasız şah diye kaleme almışlardır. Sovlet-i Devle liderliğinde Kaşkaylılar eski Türk beyliği yöneticiliği tarzında İran'ın güney bölgesine yıllarca hüküm süren bir toplum olarak sayılmaktalar. Merkezi hükümetler ve etkili yabancı güçler de her zaman bu durumun farkında olmuşlar. En önemlisi, İngilizler, İran güneyindeki petrol kuyularının güvenliğini korumak için her zaman Kaşkaylılarla anlaşmaya kalkmışlar ancak her seferinde hayal kırıklığına uğramışlar ve bu nedenle Sovlet-i Devle ile düşmanlık politikasını uygulamaya karar vermişlerdir. İngilizler Fars valisi Kavam-ül Mülk ile Sovlet-i Devle ilhanlıktan çıkarmayı planladılar ancak bu çabalarda hepsi başarısız oldu.

Rıza Şaha Ve Sovlet-i Devle - Kaşkaylılar ve birinci Pehlevi

Kaşkaylılarla Rıza Pehlevinin ilk görüşleri hakkında Nasır Hanın anılarından bir parça önce sunmuştuk. Bu görüş hakkında Nasır Hanın kardeşi Melik Mensur Han, Melik Mensur Han anıları adlı kitapta şöyle diyor:

Başbakan Rıza Han'ın Tahran'dan Şiraz'a geldiği ve Ahmet Şah'ı karşılamak için Buşehre gideceği ve babamın konuğu olmak istediği haberi bildirildi, Böylece babam ben ve Nasır Han'ı Deşti Erjen ve Abgineh köprüsü arasındaki dağdan geçen yola yüz atıyla Rıza Han ekibini Karşılamaya gönderdi. Bir araba ve etrafında birkaç atlı gelmişlerdi, vardığımızda araba durdu. Rıza Han indi ve biz tanıştık, bu arada Nasır Han'a döndü ve "O atı istiyorum" dedi. Rıza Han'ın dikkatini çeken at, babamın birinci sınıf hizmetçilerinden biri olan Hüseyin Golü Han'ın atıydı. Nasır Han, Hüseyin Golü Bey'e atının Rıza Hana vermesini emir etti.

Daha sonra Melik Mensur Han anılarında bu görüşle ilgi, Tayfa hanları ve bezi büyüklerin Rıza Hana karamsarlıklarını söylüyor:

Üç kişi babamdan Rıza Han'ın tutukladığını ve hapsettiğini istediler. Rıza Han'ın davranışlarından onu normal bir olmadığını söylüyorlardı. Bu üç kişi Mesih han Farsımdan, Abbas Ali -han Keşköllü ve Kutulu Tayfasının Hanı Hızır Han idi.

Babama Tüm göçebeleri yok edeceğini söylediler. Babam ise 'Rıza han yalnızdır, tutuklanmasını da kolayca emredebilirim, ama o benim misafirim ve ben bu işi, yarın Kaşkaylılar misafirlerini tutukladılar lafını duymamak için, yapmam. Hızır Han hapsedilmemesi gerektiği ve kuzeninin onu

veracağını ve babamın ayağını bu işe hiç açtırtmaması konusunda da baya ısrar etti. Ama babam teklifi kabul etmedi, yıllar sonra bu insanların tahminleri gerçekleşti.

Melik Mensur Han anıları konuyla ilgili şöyle devam ediyor: Babam yarın Ahmet Şah ile tek başına konuşacağını söyledi, Nasır Hana sen Misafirleri ağırla ve bana da onunla Ahmet Şahın Yanına gidebileceğimi söyledi. Babam, Ahmet Şaha bir tepside Pound ve altın hediye etikten sonra, ben bu Rıza Şaha hiç güvenmiyorum, onu tehlikeli bir insan görüyorum, izin verin onu tutuklayayım dedi. Ahmet Şah kısa bir adım attı ve "Han ülkenin başbakanı olması gerekir, eğer ayrılırsa, bunun yerine gelen bundan daha iyi alacağı nasıl bilelim?" dedi. Sonra ülkenin başka konuları konuşuldu. Babamla, Ahmet Şahın konuşması çok semimi ve dostçaydı. Yıllar sonra Ahmet Şahın Rıza Şah tutuklanması hakkındaki sözlerine düşündüğümde, Rıza Şahın Ahmet Şah tarafından işe alınmadığını fark ettim. Aslında onun İngilizler tarafından işi getirildiğini söylemişti ve o yüzden diyordu ki eğer Rıza Hanı Tutuklarsanız belki daha kötüsü gelir.

Rıza han, Kasım 1925 de resmen saltanata geçmesini açıkladıktan sonra, Rıza Şah Pehlevi olarak, adlandırıldı. Rıza Şah aslında iki darbeye mutlak bir diktatörlük kurdu ve basit ve fakir bir insandan bir ülkenin Şahı ve zamanının en büyük milyonerlerinden birine dönüştü.

Böylece Kaçarlar devleti sona erdi. Kaçarlar hükümetinin sona ermesi ve Rıza Şah'ın saltanata geçmesi ile birlikte, Kaşkayılara siyasi ve ekonomik bir karışıklık dönemi getirdi.

Dünya bilimsel ve ekonomik gücün zirvesine denk gelen dönemde bu coğrafya da "Pehlevi" devleti altında yeni bir hanedan başlattı. Tabi ki bu değişim yüzde yüz batılı güçler özellikle de Amerika ve İngilizler tarafından yapılan bir değişimiydi.

Memalik-i Mahursa-i Kaçar artık İran olarak ad değiştirdi. Yeni kurulan İran artık Memleketler Şeklinde değildi. Kaçarların federalizm (United Kingdom, United States gibi) devletlerinin yerine artık bir diktatör Krallık hâkimiyeti oturdu.

Rıza Şah Almanlara müttefik olduğundan dolayı Sovlet-i Devleyi de kendisine yakın biri olarak görüyordu. Bu sebepten dolayı Sovlet-i Devle ve oğlu Nasır hanı Tahran'a çağırıp meclise gönderdi ancak gerçekte etnik grupların ve bağımsız hükümetlerin gücüne dayanamadı. Çünkü Rıza Şah'ın modern hükümet dediği siyaset ve programlarıyla (tek

hükümet- tek millet- tek dil- tek tip bir üniforma ve benzer) çelişkideydi. Bu nedenle Sovlet-i Devleyi parlamentodan çıkartıp hapse attı ve Nasır Han'ı evinde gözaltında tuttu.

Bu eylem Kaşkayılara çok ağır geldi ve Kaşkayılardan Pehleviye karşı ilk isyanına sebep oldu, Sovlet-i Devle kardeşi tarafından liderlik edilen bu isyan Rıza Şah ve merkezi Hükümeti Sovlet-i Devle ve oğlunun serbest bırakılmasına zorladı.

Sovlet-i Devle, Rıza Han'ın iktidara gelmesinin en ciddi muhaliflerinden biriydi. Rıza Han hem bakanlığı döneminde hem de İran Şahı olduğunda, Sovlet-i Devlenin tüm eylemlerini dikkate alıyordu. 1925'den sonra Rıza Han İsmail Han (Sovlet-i Devle) gücünü azaltma kararında daha da ciddi oldu. Tabii ki ilk başta direkt askeri güç politikası yerine temkinli davrandı ve Sovlet-i Devleyi Cehrum şehriden milletvekili olarak meclise göndertti. Kaşkayı ve pehlevi Çatışması 1927 de en sert hale geldi ve bu çatışma Pehleviler döneminin sonuna kadar hiç bitmedi.

Sovlet-i Devle Tahran'da olduk süreçte eşi Hatice Bibi ve oğlu Nasır Han Kaşkayı Kaşkayılardan Yöneltiliyorlardı.

İran Şahının en önemli eylemlerinden biri, tüm İran'da göçebelerin ilerlemesini engellemek, silahsızlandırılması ve onları etkisiz hale getirmek idi. Çünkü göçebelerin varlığını kendisine bir tehlike olarak görüyordu. Özellikle Siyasette büyük bir rol oynayan Kaşkayı Türklerini. Rıza Şah Propagandasıyla göçebelerin yaşam biçimleri utanç kaynağı haline getirildi. Onlar artık ülkede bir siyasi güç, bir silahlı kuvvet ve bir üretici olarak görünmüyorlardı belki bir utanç kaynağı olarak biliniyorlardı. Ama bu politika uzun sürmedi ve kimsenin ömründe değildi. Şah göçebelerin Silahlarını devlete teslim etme yarasını çıkardı, bu yasaya göre göçebeler silahlarını devlete teslim

etmek zorundaydı. Ancak Kaşkayılar bu yasayı önemsemediler.

Kaşkayılar ama İlhanları liderliği ile silahlarını hükümet yetkililerine teslim etmediler ve bundan dolayı Rıza Şah'ın askerleri ve Kaşkayı göçebeleri arasında dağınık çatışmalar yaşandı. Kaşkayılarla Pehlevi arasında Silahsızlandırma konusu hem birinci hem de ikinci pehlevi döneminde sıkça çatışma yaradan bir konu olmuştur.

Rıza Şah dönemi başlar başlamaz hükümet yetkilileri, göçebelere çok kötü davrandı ve onlara mümkün olan en kötü şekilde hakaret etti.

1929'da Kır-Karzin şehrinde Pehlevi ordusunun başkomutanlarından bir olan Abbas Hanın Kaşkayı bayanlarına yaptığı hakareten dolayı, çatışma daha da gergin hale geldi. Kaşkayılarda bayan ve özellikle ana çok değer verilir. Ana sütü üstüne yemin edilir. Bunu bilen Abbas Han "Kaşkayı bayanlarının sütünden bana getirin, köpeklerim daha çabuk ve başarılı olsun diye onlara Kaşkayı bayanlarının sütünü içireceğim" der. Kır Karzin valisi bir hile ile "komutan hastalığından dolayı bayan sütüne ihtiyacı var" diyerek, iki Kaşkayı bayanından süt alır ve Abbas Han da sütleri köpeklerinde döker. Bu olaya Kaşkayılardan her yerine çok az süre de dağılır. Bu hakaretler ve Rıza Şah'ın Kaşkayılardan silahsızlandırma ve kontrol etme çabalarının ardından Fars'ta bir "Kaşkayı askeri küvet" yeniden kurulur.

Bu olayın ardından ve Kaşkayılardan genel isyanlarıyla birlikte, Kaşkayılardan İstekleri Sovlet-i Devle ve oğlu Nasır Hanın özgür bırakılmasıydı. Ancak Rıza Şah bundan memnun değildi ve Kaşkayılardan bu isteğini kabul etmedi ve bunun yerine Tahran'daki (Alborz College) Amerikan Okulu'nda öğrenci olan Melik Mensur Han Kaşkayı Sovlet-i Devlenin diğer oğlunu güneye gönderdi.

Ekim 1928 Kaşkayılardan, Pehleviler arasındaki çatışma oldukça vahim durumlara geldi, 27 Aralık 1928. Üniforma formaları yasası Ulusal Meclis tarafından kabul edildi. Bu yasaya göre, din

adamları dışında İran'ın tüm vatandaşlarının tek şekilde giyinmesi gerekiyordu. Ve hiç millet kendi yerel giyimini kullanamazdı. Kaşkayılardan hiçbir şekilde bu yasaya uyumayacağı daha önceden de ön görüle bilirdi. Mayıs 1929 bu çatışmaların en sert vaziyete geldi.

Fars'taki Hükümetin askeri yetkililerinin kaç yıllık

mevcudiyetleri sırasında Kaşkayı Türklerinin Hayatlarına ve her türlü işlerine yoğun bir şekilde müdahale ettiler bu durumda sonunda Mayıs 1929 da Kaşkayılar Şiraz şehrinin tamamen kontrol altına aldılar ve Şiraz'ın irtibatını tüm İran'la kestiler. Temmuz 1929 Rıza Şah tarafından Kaşkayılar için verilen genel af duyurusu ve Kaşkayılardan rahat bırakılacağı hükmüyle, Kaşkayılar Şiraz şehrinin kontrolünü bıraktılar. Ama daha sonra Rıza Şah sözünü tutamadı ve askeri yetkililer, Kaşkayı Göçebelerinin göç yolu üzerinde üç hassas ve merkezi konuma yani Kamfiruz, Dez Kurd ve Semirum Şehirlerine silahsızlandırma merkezleri kurdular ve yoğun bir şekilde Tanklar ve ağır silahlarla Kaşkayılar üzerine ateş açtılar. Kaşkayı ve Rıza Şah Hükümetinin çatışması onun hükümetinin sonuna kadar sürdü.

Rıza Şah ikinci kez barış adıyla Sovlet-i Devleyi Tahran'a davet etti ve onun Siyasi özgürlüğünü iptal edip onu tekrar hapse attı.

Sovlet-i Devle ve oğlu Nasır Han, her ikisi de parlamentoya mensupken ve dokunulmazlık haklarına sahipken siyasi polis tarafından tutuklandı ve hapsedildi. Sovlet-i Devle, kötü

koşullarda Kasır hapishanesinde yaklaşık altı ay geçirdi.

Sonunda 8 Ekim 1932'de hapishanede Şüpheli bir şekilde vefat etti (şehit oldu). Bazıları, Pehlevi kahvesi adı verilen zehir veya zehirli kahve enjekte edilerek zehirlendiğine inanıyorlar. Loisebek Sovlet-i Devle ölümü hakkında şöyle yazıyor:

“İsmail Han'ın [Sovlet-i Devle] çocukları Britanya'nın Rıza Şah'ı bunu yapmaya zorladığını düşünüyorlar. Rıza Şahın Sovlet-i Devle eşine gönderdi “ben bunu yapmadım” mesajı daha da bu şüpheyi çoğaltıyor. İsmail Hanın sağlık durumu çok iyiydi ve ölümünden bir gün önce ölümünün doğal olmadığını kanıtlayabilecek uzun bir mektup yazmıştır”.

Sovlet-i Devle Kaşkayı Türklerinin tarihinde en güçlü ilhandır. Kaşkayı Türkleri bu İlahan Döneminde siyasi güçleri nerdeyse güneyin tamamını kapsıyordu. Sovlet-i Devlenin birinci dünya savaşı sırasında İngiliz kuvvetleri ile yüzleşmesi, onu uluslararası ünlü bir ilhan etmiş olmasına rağmen, onarılamaz darbeler de ona ve Kaşkayı Türklerine vuruldu. Rıza şahın merkezîleştirme ve diktatörlük politikası oldukça Sovlet-i Devle ve Kaşkayı Türklerini etkiledi.

Sovlet-i Devleden sonra Rıza Şahın Kaşkayılara Baskısı Hiç bitmedi. Bu kez Türkçe konuşmayı da tamamen yasakladı, Türkçe isimli yerlerin adı değiştirildi. Kaşkayılardan bir sürü Türkçe isimli yaylak ve kışlaklarının adı değiştirildi. Örneğin Süpürge adını Esfercuna, Koç Köroğlu adını Gaçsarana, Ağ Mezarlık adını Güre Sepide ve benzeri.

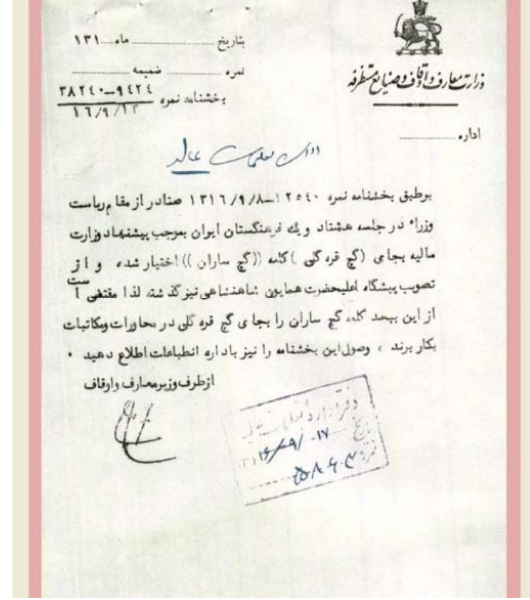
Aşağıda koç Köroğlu Şehrinin adını değiştirme Kararnamesi örnek olarak getirilmiştir.

Belge çevirmiş:

Bakanlık tarafından yayınlanan 1316/6/8-1 2540 numaralı Kararname'ye göre, İran Bilimler Akademisi'nin seksen birinci oturumunda, Yükseköğretim Bakanlığının önerisi üzerine Geç koroğlu [Qöç Köroğlu] adı yerine Geçsaran seçilmiş ve Elahezret Hümayuni Şahensah [Rıza Pehlevi] onayından da geçmiştir. Bu yüzden

bugünden İtibaren Gaçsaran sözcüğü Geç karogolu [Qoç Köroğlu] yerine yazışma ve konuşmada kullanılmalı. Bu kararnamenin alınması hakkında İntebaat³ kurumuna bilgi verin.

Eğitim ve Vakıflar Bakanı tarafından

İngiliz ve Sovyet hükümetlerinin rızasıyla iktidara gelen Rıza Şah ilk yıllarında iki hükümetle dostane ve güçlü ilişkileri vardı. Ancak Hitler ve Naziler Almanya'da iktidara geldikten sonra, yavaş yavaş bu iki hükümeti üzen eylemlerde bulundu. 8 Eylül 1941'de İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda yapılan toplantıda İran tartışıldı ve Şah'ın aşırılıklardan ve aşırılık yanlısı politikalarından sorumlu olduğu ve devrilmesi gerektiği kararı alındı. Ve onun yerine gelen en uygun şahısı de oğlu Muhammed Rıza Şahı Gördüler. Çünkü onların belirlediği üç koşullu kabul eden tek kişiydi. 29 Eylül 1941 tarihli Dışişleri Bakanlığı belgelerinde aşağıdaki üç koşul belirtilmiştir:

1. İran anayasasına saygı gösterilecek.
2. Babasının aldığı mülkü iade edecek
3. İngiliz hükümetinin gerekli gördüğü reformları yapmayı üstlenecek.

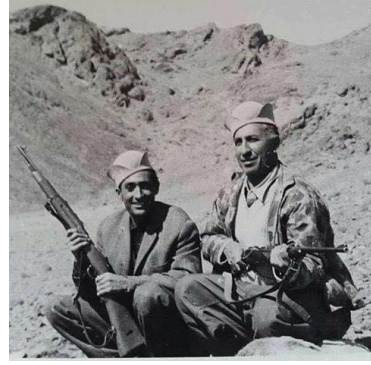
Tabii ki bu değişim ve ikinci dünya savaşı Kaşkayı Türklerinde oldukça etkilemiş oldu. Bu etkiler ve Kaşkayılar ikinci pehlevi dönemini bir sonraki sayımızda huzurlarınıza sunacağız.

³ Genelge ve kararnamehlerin doğru şekilde yayılmasını kontrol eden kurum

Yazıdan da anlaşılacağı gibi Kaşkaylıların tarihine, özellikle çağdaş tarihine baktığımızda en çok görünen şu ki Türk olmayan unsurlarla çevrili bir halde yaşayan Kaşkaylıların varlığına radikal Tacik(Fars) milliyetçileri tahammül edememekte imiş.

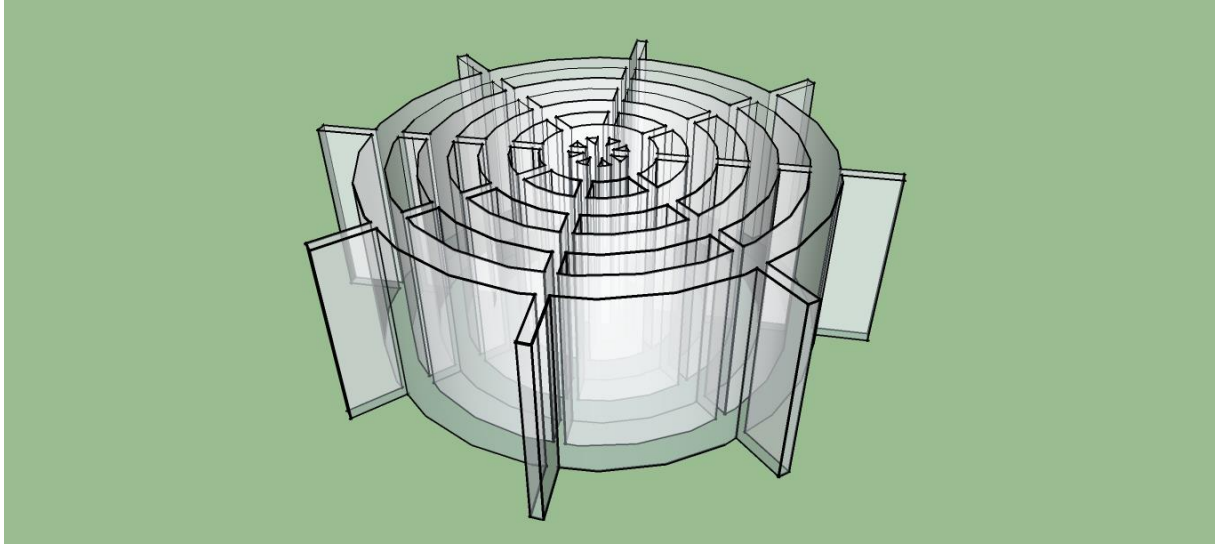
Onların Türkleşmiş Tacik(Fars) olduklarını ileri sürmekte ve kültürüne değer veren her Kaşkaylı insanını Pantürk adlandırılarak Türkiye, Azerbaycan ve hata CIA'yle iş birliği yapmakla suçlanmaktadır. Söz edildiği gibi 1925'den beri İran Türklerinin asimile politikası devridir. Pehleviler döneminde İran'daki Türklere (Azerbaycan Türkleri, Kara papaklar, Kaşkaylılar, Türkmenler, Hamseler, Şah sevenler, Halaçlar) zorla Tacikçe(Farsça) öğretilmek istenilmiştir. İran Türklerine uygulanan bu baskı Kaşkaylı Türkleri için daha da acı olup kanlı olaylarla sonuçlanmıştır. Nitekin kara ve havadan bombalanarak tümünden yok etme politikasına kadar uygulamalar gerçekleşmiştir. Arkasından zorla iskân politikası ve uygun olmayan topraklara yerleştirilerek ölüm ve hastalıklara ve kıtlıklara terkedilmeleri nüfuslarını azaltmak için yapılan uygulamaların sadece birkaç örneğidir. Türkiye'de, birkaç kitap dışında, Kaşkaylılarla ilgili ciddi bir çalışma yoktur, yayınlanan haberlerde ve yazılan makalelerde de bu Türk boyunun adının bile doğru dürüst yazılmadığı görülür. Ortalıkta dolaşan bilgilerin bir kısmı da İngiliz orjinlidir.

Bu yazıda Kaşkaylıların genel durumunu pehlevi döneminde ve Kaşkaylıda olan sosyal düzen ve tabakalaşmayı sunmuş olduk. Bu yazı ilerleyen sayılarımızda devam edecektir.

Türk töresine dayanan güç

Aslan Qaşqayı

“Memalik-i mahrusa-i kaçar” veya Kaçar’ın korunmuş toprakları, birinci Dünya Savaşı’na kadar, resmi belgelerde, şimdiki “İran” adlı topraklara verilen addır.

Bazı kaynaklara göre İran sözcüğü ilk olarak 1914 civarında bir ülkeyi temsil etmek üzere, resmi olarak belgelere geçmiştir. Bu sözcüğün kökeni ise tam olarak belli değil ancak onu Türkçe olan ve ‘genişlik, ara ve mesafe’ anlamına gelen ‘İr’ köküne bağlayanlar var. Bu bakımdan doğru telaffuzu ‘İran veya Yıran’ olmalı.

Tacik kaynaklarına göre ‘İran’ sözcüğü küçük bir bölge adı olarak, Horasan, İsfahan, Sistan ve Kirman gibi bölgelerin yanı sıra kayıt olmuştur ve bu da o zamanki İran’ın jeopolitik değerinin Kirman ve ya Sistan gibi bölgelerle bir seviyede olmasının kanıtıdır.

“Memalik” ve “mahrusa” ikisi de Arap kökenli sözcükler olarak “Memleketler” ve “Korunmuş” anlamına gelir. Bu terim Ortadoğu’daki bazı başka devletlerde de kullanılmış.

‘Memleket’ sözcüğü siyasi edebiyatta daha çok bağımsızlık yükünü taşıyan ve bazı önemli şartları barındıran jeopolitik bölgeler anlamında kullanılmış. Değişik bir açıdan eski ‘memleket’i şimdiki ‘ülke’ ile bir farz edebiliriz.

Bu açıdan Kaçar imparatorunun otoritesini birçok memleketin üzerinde görmüş oluruz.

Büyük Kaçar İmparatorluğu’nun korunması altında olan en önemli memleketlerden birisi de, “Vilayet-i Kaşkayı” Yahut Kaşkayı Valiliği olarak, resmi belgelerde kayda geçmiştir.

Bu da, Kaçar Devleti’nin Kaşkayı Türkeri’ne özel bir jeopolitik pay tanımış olması ve tabiri caiz ise, “Merkezi devlet” tarafından, Kaşkayı’ların siyasi denklemlerde önemli rol üstlenebileceklerini kabullenmek anlamına gelir.

Peki, kocaman bir imparatorluğun en stratejik topraklarından birine, yani Kenger Körfezi yahut Basra Körfezi’ne dayanan topraklara hüküm sürebilmek için, Kaşkayı’ların ne özelliklere sahip olmaları gerekliliği?

Bu sorunun cevabını bulabilmemiz için, Kaşkayı toplumunun sosyal alt yapısından kaynaklanan özelliklerine daha ince bakmamız gerekmektedir.

İran'ın değişik bölgelerinde ve özellikle Kaşkayı Türkleri'nin çoğunlukta olduğu illerde yapılan saha araştırmalarına dayalı, Elimizde olan birçok belgeye göre, Türklerin varlığı Ortadoğu'da ve özellikle şimdiki İran adlı topraklarda, binler yıl önceye dayanmaktadır ve bu gerçekler uydurulmuş birçok iddiaların tam tersine, Türkülerin bu toprakların sonradan gelen misafirleri değil, belki ev sahibi olduklarını vurguyla kanıtlamaktadır.

Bu açıdan kısaca Kaşkayı'ları, Ortadoğu'nun topraklarında binler yıl geçmişe sahip olan Türkler ile son 1000 yılda genellikle Orta Asya'dan bu topraklara göçen Türk boylarının buluşması sonucu şimdiki İran'ın orta ve güney bölgelerinde oluşan konfederatif bir Türk topluluğu olarak tanımlayabiliriz.

Yani bu toplumu daha iyi tanımamız için ona çekirdeği çok eski bir tarihe dayanan yerli Öztürklerden oluşmuş bir konfederasyon gibi yaklaşmamızda fayda var.

Birkaç El'in birleşmesinden ortaya çıkan Kaşkayı konfederasyonunun genel ve klasik toplumsal yapısı şöyleymiş:

Kişi → Aile → Oba → Bölük → Oymak → Boy → El → Birleşik Eller(Konfederasyon).

Bu arada 'El' sözcüğünün 'El: kolun, bilekten parmak uçlarına değin olan bölümü' ile farklı bir anlam taşıdığını bilmekte fayda var.

Ancak birkaç asır önce, Şaylı hanları, bu konfederasyonun başına geçtiklerinde, bütün devletlerin yaptığı gibi, giderek Yönetim Kurulu'nu

ortadan kaldırıp bütün İlleri bir yönetim altına alıp Kaşkayı Birleşik Elleri veya Çağdaş tabirde Kaşkayı konfederasyonunu, tek bir yönetim altına aldılar.

Bu değişimlerden sonra İran'ın orta ve Güney kısımlarında yaşayan birçok Türk toplulukları ve elleri(illeri) Kaşkayı adına tanınmışlar.

(Şaylı hanlarının Kaşkayı Türklerinin başına geçmesini ve bu sürecin nasıl Türklüğün Çağdaş tarihine etki bıraktığını, başka bir yazıda konuşacağız.)

Bu toplumun eski Türk törelerine dayalı inançları ve çok özel sosyal yapısı her daim yatık (kentlerde yaşayan) Türk devletlerinin gözünde bir tehdit veya fırsat olarak değerlendirilmiştir.

Sürekli tehdit veya fırsat niteliğinde olan bu ilişkiden Doğan siyasi tavırlar Kaşkayı Türklerinin toplumsal yapısını birçok alanda derinden etkilemiştir.

Kaşkayı elinde siyasi Yapı

Yörük Türklerin törelerine dayanan sosyal yapı, Kaşkayı Toplumunun siyasi yapısının temeli olarak değerlendirilebilir.

Belirgin veya bazen de belirsiz nedenlere göre, zaman içinde ortaya çıkan toplumsal katmanlar, siyasi yapılaşmanın yol haritasını da çizmiştir.

Her kişinin toplumun hangi katına ait olduğuna göre, belli bir güce sahip olmak üzere belli bir sorumluluğu da vardır.

Ancak Kaşkayı yapısında söz konusu olan toplumsal katmanları sadece klasik yatay sosyal katmanlar değil, belki onu yatay ve dikey katmanlardan oluşan bir Ağa benzete biliriz.

Bu özel yapıdan dolayı, üstten aşağı yürütülen buyuruk(Hüküm) veya aşağıdan üste sunulan öneri, sadece iki boyutta değil belki üç boyutta dalgalanıp uygulanabiliyor.

Bu konuyu daha iyi anlayabilmek için bir havuzun tam ortasına düşen taşın etkisinden oluşan yüzeysel su dalgalarını iki boyutta genişlenmiş bir toplumun merkezinden(İlhan veya yönetim kurulu) etrafa uygulanan hüküm gibi düşünebiliriz.

Söz konusu olan havuzda, dalgaların merkezden nasıl etrafa hareket ettiği birçok koşuldan etkileniyor. Dalgaların hareketine havuzun değişik noktalarındaki derinlik, havuzun şekli, değişik kısımlarda olan sıvı yoğunluğu, suyun içinde olan

cisimler ve birçok başka olası etkenlerin direk veya dolaylı, etkisi bulunmaktadır.

2 boyutlu bir toplumda biz sadece suyun yüzeyini gördüğümüz için dalgaların neden düzenli bir biçimde seyrede bilmediğini pek araştırıyoruz. Başka taraftan merkezi yönetimden uygulanan hükümlerin toplumun değişik kitlelerinden nasıl bir geri bildirim veya tepki alabileceğini de ön göremiyoruz.

Ancak üç boyutta gelişen Bir toplum kendi sosyal yapısının bağdaşık(homojen) olduğunu Garanti etmese de, örnek getirdiğimiz havuzun içindeki dalgaların nerede nasıl davrandıklarını öngörebilmek üzere belirtiyor.

Bu durumda ilk dalgayı oluşturan etken, havuzun dışından değil, içinden sayılır. Bireyleri küplerden oluşmuş üç boyutlu bir ağ gibi davranan bu toplumsal yapıda, her birey birbirilerine amut durumda olan en az 2 değişik katmanın üyesidir. Aslında böyle bir toplumda herhangi bir dalganın(emirin) hareket etmesini, kristal içinde yayılan titreşim dalgasına benzete biliyoruz.

Değişik mesleki özelliklere göre belirtilmiş olan kitleler Kaşkayı sosyal yapısında, birbirleriyle paralel durumda olan toplumsal katmanlar olarak değerlendirilebilir. Öte yandan boy, soy, töre ve genellikle siyasi kapasitelere dayanarak, belirlenen katmanları da birbirleriyle paralel ancak mesleki katmanlara dikey bir durumda olarak düşünebiliriz.

Daha önce ondan bahsettiğimiz genel toplumsal yapıya üç boyutlu baktığımızda, Kaşkayı Elindeki toplumsal katmanları daha iyi görebiliriz.

Her kişi ailenin bir parçası olarak Ata ve Ana tarafından eğitilip yönlendiriliyor. Her ailenin başında Obanın en bilgin ve saygın kişisi bulunuyor. Genellikle bir obayı yöneten kişi yaşlı bir erkek olmak üzere **Ağsaqqal**(Aksakal) olarak biliniyor. Bazen de bu görevi **Alabirçak** adlandırılan bir yaşlı kadın üstleniyor.

Çok sayıda obadan oluşan Bölükbaşı ise **Kandxuda** (kethüda)dır. Ve böylece çok sayıda Bölükten oluşan Oymağın başında Han ve en başta olan kişi ise bütün ili yöneltlen ilhandır.

Bu katmanı, Yöneticiler katmanı adlandırabiliriz. En üst yetkili tarafından uygulanan yöntemler, hiç bir bilgi kirliliğine maruz kalmadan, en aşağıdaki yetkiliye iletilir. Bu bakımdan yöneticilerin katmanı bağdaşık bir katman gibi davranıyor.

Bu gibi başka katmanları da ayırt edebiliriz. Örneğin sanatçılar, hayvancılar (çobanlar, dargalar, ...), tacirler, demirciler, otacılar ve... .

Muhtemelen düşündüğümüz gibi, Kaşkayı toplumunun sosyal yapısında hiçbir yerde kayda geçmemiş ancak halkın arasında *yazılmamış bir sözleşme* sonucu kabullenilmiş ve şimdiki sendikalara benzer bir sürü toplumsal yapılanma varmış.

Söz

konusu olan sendikaya benzer yapılar birbirleriyle neredeyse hiç kesişmeden düzenli bir biçimde çalışıyor Kaşkayı toplumun ihtiyaçlarını gideriyorlarmış. Onları birbirleriyle ilgilendiren ve aralarında gereken düzeni sağlayan ise tabii ki bu paralel katmanlarla kesişen yöneticilik katmanı gibi yapılmış.

Kaşkayıların törelere bağlı oldukları ve her daim Türklüğü yaşamın ön planında tuttuklarından doğan ve genel olarak yöneticilik katmanıya kesişmeyen, özellikle de yöresel siyasi yöntemlerle paralel bir biçimde hayatını devam ettiren başka bir etkin katmanı da düşünebiliriz. Bu eski yapının adını "Türklük inancı Katmanı" koyabiliriz.

Genellikle **Tengricilik** inancıyla Kaplanmış, **Doğacılık** yaşam tarzından zenginleşmiş ve **Şamanizm** töreleri ile donatılmış, Kaşkayıların Yaşam felsefesini şekillendiren bir yapı.

Dolayısıyla biz Kaşkayı toplumunun yapısını oldukça eski ancak günümüzdeki modern sosyal özellikleri de benimseyip içinde barındırabilen bir yapı olarak değerlendirebiliriz.

Çağdaş devlet_ millet tarifine göre, bir toplumun belli bir yönetim altında, belli bir ideolojiye dayanarak, kısmen belli bir inanca inanıp kurumsallaşma sürecini sağlam bir biçimde kat etmesi gerekiyor. Bu sistemin doğru bir şekilde çalışabilmesi için, önceden belirlenmiş birçok tarifler ve teorilerin doğru toplumun bilinçaltında olgunlaşması gerekiyor.

Mesela Dine dayalı bir millet kurulacaksa, önceden dine dayalı bir sürü değerleri ortaya çıkarıp giderek toplumun alt bilincine yerleştirmemiz lazım. Bazı tarifleri değişip, bazı kuralları hafifletip veya sıkılaştırmamız lazım. Yani genel olarak toplumun

önceden var olduğu ayarlarıyla azdan çoktan oynamamız gerekiyor.

Bu konu başka herhangi bir ideolojiye dayalı modern devletin kuruluşunda da geçerlidir.

Modern bir devletin kurulmasında harcanan bütün bu çaba, toplumun yeniden yapılanması gerekçesinden doğuyor ancak kendi bünyesinde modern bir siyasi yönetimi taşıyabilen ve onunla uyum sağlayabilen bir toplumumuz var ise, sorunun yarısını çözmüşüz demektir.

Kaşkayı Birleşik Elleri de kendi yapısında böyle bir özelliği taşımaktadır. Bu açıdan belki gelecekteki olası federatif yönetimde şimdiki İran'da yaşayan bütün etniklere göre daha hızlı ve daha olumlu bir davranışla, yeni bir değişime hazır bulunabilir.

Ancak bu asla Kaşkayının siyasi açıdan iyi bir durumda olduğu anlamına gelmiyor. Belli şu ki, her ne kadar bu toplumsal altyapı hala ayakta duruyor olsa da, en az yüz yıla yakın bir karanlık dönemi arkada bırakmış ve yıpratıcı sürtüşmelerden dolayı oldukça sarsılmıştır.

Söz konusu olan bu yapı, en iyi ihtimalle yirmi yıl daha asimilasyonun uyuşturan gücüne karşı dayanabilecektir ve bunun nedeni de Kaşkayının asıl köklerine bağlı olan yaşlı insanların gelecek yirmi yıl esnasında aramızdan ayrılacaklarıdır.

İran'ın orta ve güney bölgelerinde yaşayan yedi milyona aşkın Türk, tarih boyu bu coğrafyada oldukça önemli ve etkin roller oynamışlar. İster Qızılbaş, ister Xalac ve ya Kaşkayı adı altında, onların damgasını tarihin birçok yerinde izleyip bulabiliriz.

Bu yüzden en son kayıt olan *Vilayet- i Qaşqayı'* ya bakmayarak, tarih boyu bu topraklar Türk egemenliğinin altında bulunmuştur. Ancak şimdi İran'ın güney bölgelerinde kendi altyapısını koruyup ayakta tutabilen tek Türk topluluğu, Kaşkayı Birleşik Elleri olarak bilinmektedir ve büyük Kaçar imparatorluğunun onlara bağımsız bir devlet gibi yaklaşımı da tam bu yüzdenmiş.

Qaşqayı elində toy törəni

*Nəfis Sinafər (Qaşqayı şivəsində)
Bu yazı "Ozan" dərgisinin birinci sayısında
yayınlanmışdır.*

Doğanın baş quralı canlıların doğması və törənməsidir. Zaman ilrələdikçə insan toplumunun bu qurala boyun əgəməsi, göz qamaştırın törələr və törələrinən qutlanıbdır. Evlənin soyları soylandırmaq için hər ulus arasında çoxlu törələr və dəblər ortaya qoyulubdur. Çağdaş dönmədə insanların baxış açılarının dəğişdiği için bu törələr, çoxraq işləmlərini əldən verməkdədir, qaşqayı eli köçəri olduğu için yaxın çağlaraçan bu törələri qorumağa çalışıbdır.

Amma indilər köçerilikdən uzaq duşub şəhər yaşamına qoşulmaq, yavaş-yavaş törələrin unudulmasına və yeni dəblərin əski dəblərin yerinə oturmasına yol açıbdır.

Qaşqayı Türkləri arasında subay qalmaq çox əksiklik və aşsağılıq sayılır. Subaylara yaxı gözünən baxılmaz və subayların tez zamanda evlənməsi istənilir.

Qaşqayılar için evlənməğing əng gözəl sonuclarından biri uşaq əğəsi olmaqdır. Özəlliginin oğlan uşaqları qaşqayı ailalarında çox dəğərli və önəmli yer varlarıdır. Oğlanlar bir yandan ailənin

soyunu sürdürür, və bir yandan da güclü bir işçi və savaşıdır. Çoxu ana atalar qız uşağın özgə gəlini bilərkən, oğlan uşağın daha artıq mənimsəyirlər. Oğulu olmayan bir eving ocağının kor olduğuna inanırlar. Oğulları olmayan obalar bunu başsağılıq bilirlər. Oğlan doğmayan xatınlar və ya tək oğlanları ölən yaşlı xatınların birparası kişing istəği olmadan bilə gedib ərinə cahal xatın istəməkləri görünmüşdür.

Bu yazıda qaşqayı toy törənlərindən qıssa bir

tanıtımımız olacaqdır.

Bu yazıda gələn bilgilərin qaynağı 60 yaşında olan Rudaba xanım Əhmədişad Qaraçaylı, Qaraçayı tayfası, xan Əhmədli tirəsindəndir. Birpara bölümlər Doktor Mənüşehr Kiyanining tacik dilində yazılmış "Siyəh çadırha" kitabından çevirilibdir. O paragraflar bu siməğəynən(*) bəllənbidir.

Qaşqayı Türklərinin toy dəbləri:

Qaşqayı elində toplumsal qat ayrımı çox önəmlidir. Eling toplumsal quruluşu öncədən bəlli olduğu için hər evlilik öz qatından olan biriynən olmalıdır. Cahallar öz qatlarından olmayan biriynən evlənəbilməzlər. Xanlar və kəlantərlər heç halda qızlarını aşsağı qatdan olan birinə verməzlər. Çoxu qızlar varımış ki bu qurala görə evlənəbilməyiblər. İndi çox tirələr arasında bu qural daha azalıbdır.

Çağdaş yaşamda bir evliliğing başlaması gənəldə bir qız və oğlanın görüşüb tanışmasıynən olur. Ama yaxın gəçmişdə evliliklərin payası ana və atanın istəği və bəğənisynən qurulurdu. Bu istəğing əng basqın durumu "göbək kəsmə" törəsindəydi. Yaxın qohumlar arasında bir-bir ardından doğulan ikki

uşağın göbəği körpəlikdə kəsilirdi, yanı bunlar körpəlik çağlarında adaxlanırmışlar. Birpara vəqtlər uşaq doğulanda mamaçalar şoxluğunun qarışıq bu qonuyu ortaya atırlardı. Yanı o toplumda olan oğlan anasına, yeni dünyaya göz açan qız körpəsiynən oğlanın göbək kəsmə olmasını önərimişlər.

Oğlan uşağının anası gəlib qızın göbəğini özü

kəsirmiş ya da mamaçalar o xatının niyətinə göbəği kəsirmişlər.

Beləliğinən uşağın gələcəkdə kiminginən evlənəcəği ana-ata istəği üzündən bəlli olurmuş. Bu durumda qızınan oğul yetişkin olmayınca onlara heç bir söz deyilmirilmiş.

Bir ayrı özəl durum qızı "qan yerinə" verməkdir. Birpara evliliklər qaşqayı elində ikki qanlı tayfa arasında olar, bu durumda qan tökülməgə dur demək için suçlu tayfadan bir qız o birsi tayfaya gəlin olaraq qan yerinə verilir. Bu evliliklərin adı "qan bəs"dir.

Gəlinləri ər obası çox incidəndə deyərler: mayə qızımızı qan yerinə vermişik?! Beləliğinən qız yaşamını atası, qardaşları və tayfa ya tirəning o birisi ögəlrinə görə yandırmış olurdu, amma bu özgeçlik el və tayfaya barış gətirmiş olurmuş. Qaşqayı Türklərinin evlilikləri gənəldə qohum arasında olar. Yuxarıdakı özəl durumların heç biri olmadığında ana-atalar bəğəndikləri qızı oğlana önərimişlər, oğlan da gənəldə ana-atanın sözü üstünə söz gətirməyib onların bəğəndikləri qızı qəbul eyləyirmiş.

Evlilik aşamaları:

- Sowculuq və elçilik:

İlk başda oğlan ayılasının gövənələn bir tanısı (bir ağsaqqal yoxsa ağbirçək), qız obasına sarı gedib qızlarına "istəkçi" olur buna "sowculuq" deyilir. Qədim zamanlar qızın görüşi alınmadan atası özü doğru bildiği təsmimi tutarmış, gənəldə qızın anasının da baxışı soruşulmazmış. Qız obasının onayı alınandan sonra "elçilərin" gəlməsinə yol açılar. Asıl elçilik için obanın ağsaqqalları qız evinə yığışır və kəsin sözü alırlar.

Bu törəndə gənəldə xatınlar olmazdı ama birpara tayfalar oğlanın anasını da elçiliyə apararmışlar.

- Başlıq kəsmək:

Bu törəndə tanılmış və genəldə yükəsk qatlardan olan ağsaqqallar başlıq için gəlirlər. Bu oturumda xatınlar və kişilər ayırı otururlar. O gecəning yeməği və xərcləri oğlan obasının boynundadır. Oğlan obası gəççi ya oğlaq ya quzzu əti, qənd, düğü, yağ, çaha, tanbaki və başqa yeməli- içməliləri özləriynən gətirərlər. Bu apardıqlarının adı "bayruzu" ya "payruzu"dur. Oğlan obasından neççə xatın bayruzuyu qonaqları ağırlamaq için hazırlayıb və yeməklər bişsirlər.

Bu törəndə olan adamlar genəliğinən tayfanın böyükləri olduqları için elə bu gecə ikki ailələr arasında başlıq kəsilir və bir kağız yazılır və imzalanır. Toyda bu kağızı məhəzərə aparırlar. Toy törəning günü və məhriyə də bu gecə bəlli olur. Beləliğinən bu iş tam kəsinləşir.

Başlıq pulu genəldə qıza "pəşə"(cehiz) almaq için alınır. Başlığın neççə olduğu qızın soy-sappı, gözəlligi, kimliği və tayfasının böyüklüğü və gücünə bağlıdır. Qohum arasındakı evliliklərdə başlıq daha az olur ama özge tayfalar və tirələr için dəğəri üstə gedir. Başlıq malları neqd pulT, birpara vəqət qoyun, dəvə ya atdan oluşur(*).

İndiki çağda artıq pul alınır.

- Şal-əngüştər törəni ya nişanlanmaq:

Başlıq kəsmək gecəsində xatınlar kişilərin işi kəsinləştirməsini gözləyirlər. Kağız imzalanandan sonra xatınlar şal-əngüştər törəni kil çəkməğininə başlarlar.

(kil çəkmək: toylar və sevincli olaylara özəl bir tür səsdir; xatınlar əllərini ağızlarının önünə tutub buğazdan səs çıxardarlar.)

Oğlanın ailəsindən sarı, qıza sowqatlar verilir. Qıza neççə tikmə qızıl və neççə qavara parça və ya yerli geyimlər pay verilir. Daha əskildə qızıl az olduğu için təkcə sıradan və qızıl olmayan bir üzük qıza verilməmiş.

Bu törəndən sonra ikki oba arasında ged-gəllər başlanar. Gəçmişdə adaxlılar çox görüşəbilməzdilər, təkcə ailələr görüşəndə bu olasılıq cahallar için yaranardı. Başlığın puluyun qızın ana-atası gedib qıza alış-veriş edərler. Qız

obasının hazırladıqlarına "örtü ya örtük vermək" deyirlər.

Gəlinin olmazsa olmazı mixək-məlhəwdur. Çün bu ikki toxum olduqca iğli-ətirlidirlər. Toydan iləri qız obasının qızları və xatınları yığışib gəlin için bəzəklər dizərmişlər.

Bu süsgələr mixək, məlhəw, daşlar və boyaqlı muncuqlardan oluşur. Bu süsgələr qolbağı, boyunbağı, çəngə altı asmalığı, adma, bazıbəndlər və duvaq sancağıdır.

Qız obasından neççə başaraçaqlı xatın qıza gəlin çapıtı tikkirlər. Gəlinin geydiği paltar kəsin yengi olarmış. Oğlanın geyimi də öz obasında tikilir.

- **Oxçuluq/ oxuçuluq:**

Tayfalar, tirələr və bunkular birbirindən ıraq olduqları için toya çağırmağa atlılar gərəkir. Adları "oxçu" ya "oxucu"ya "oxudçu" olan bu atlıların işi qonaqları toya çağırmaqdır. Genəldə qonaqlar üç, beş ya da yetdi gün toydan iləri çağırılırlar. Oxçular atlarının boyununa boyaqlı yağlıqlar(məndil) bağlarlar. Oxçular bu çadırdan o çadıra gedib qonaqları çağırarlar və qarşılığında zəhmtyana olaraq toya oxunmuş qonaqlardan sowqat alarlar. Oxçu sowqatı pul olanda, adına "oxçu pulu" deyirlər, birpara tirələrdə bu sowqata "pərənc"(ayaq sağlığı)deyilir.

- **Xına bağlamaq(xına gecəsi):**

Toyung axşamı yanı dünəng gecəsi obalarda xına bağlanar. Kürəkən obasından neççə yaxın qohum at ya dəvə bəzəyib qızınq evinə gedərlər. Oğlan obasının xatınları qızınq saççı, əlləri və ayaqlarına xına yaxarlar.

Varlı ailələr özləriyənən usta(çalqıçı) və saz(zırna) – nağara da apararlar(*).

Birpara çağlar qızınq atası izin verirsə asanaklar oxunur və kil çəkilir. Oğlan evində də kürəkənə xına yaxarlar.

Toy hazırlıqları:

Toya yaxın çağlarda birpara sowqatlar qız obasında hazırlanar. Bu sunumlar corab, tutun turbası, çəntə, yağlıq, köynək və cecimdir. Rəşmə adında bir ip də atlılar için hörülər(*).

Bunları gəlin toydan sonra girdək açmaq görüşünə gələn qonaqlara sunacaqdır. Qız obasında birpara yastıq, qəndqabı təkin zadlar da cəhiz olaraq tikilir. Toyung bütün xərci oğlan evininq boyunundadır.

Oğlan evininq xərci və işi çox olduğu için hamrı tirə-tayfa köməkləşər. Bu köməklər odun yığma işi, oxuçuluq, çadır qurmaq təkin işlərdir. Odun yığma əng önəmli işlərdən biridir. Birpara qohumlar dağa gedib toy obası için odun yığarlar və bu odunlara boyaqlı yağlıqlar bağlayıb mutluluq diləkləriyənən toy əğsinə verirlər. Yoxsul aylalarınq toyluğu bir eşşək yükü odun olarmış(*).

- **Diği(düğü) dögmək:**

Toydan bir ikki yetdicə iləri düğü döğülürmüş. Gəmişdə düğülər ağarmamış və kəpəkli olduqları için döğülməliyidilər. Bu iş için oğlan obasının qızları və xatınları toplanıb asanaklar yırlayaraq bu işi görürlər. Bu xatınlara "iməci" deyirlər. İməcilik genəldə pulsuz və zəhmtyanasız yardım etmək anlamındadır.

Düğüyü dibəğə(həvəngə) təküb dəstəynən döğərlər, dəstələring başına boyaqlı yağlıqlar düğünlənər. Boyaqlı yağlıqlar şadlıq simğəsidiqlər. İkki xatın qarşı-qarşıya durub düğü döğərlər.

Bu işi görəndə yorqunluq yaranmaması için xatınlar biri_birinə qarşı bu törənə özəl "hayna həley hayna" adlı qoşquyu səs-səsə qoşub yırlayarlar, ağaclarıng dibəğə dəğməsi və qoşqunung ritmiyənən birlikdə gözəl bir ortam yaranır:

Hayna hayna hayna
Hümmə həley hayna
Siz də deying hayna
Biz də derəğ hayna
Varı deying hayna
Otayda yar obası
Döğülür nağarası

Buğça gətir gül apar
 Xəlvətdir bağ arası
 Hayna həley hayna
 Siz də deying hayna
 Biz də derəg hayna
 Varı deyəg hayna
 Kəhər atıng qulunu
 Məxəməl eding çulunu
 Biz gəlmişik aparag
 Sizing bağing gülünü
 Ülgərəm aya bəndəm
 Çəşməyəm çaya bəndəm
 Üzüng döndər bir öpəm
 Həsərətli vayaməndəm
 Hayna haynalı qızlar
 Cəbi aynalı qızlar
 Aynayı ver mən baxam
 Qəşəng deməli qızlar
 Ayaydıdır, ay batmaz
 İtlər dolanır yatmaz
 Şahmar çalsın anangı
 Ki səndən ayrı yatmaz
 Dağdan endirdim qarı
 Məcməyə düzdüm narı
 Bəzətdim yola saldım
 Nazlı qəməzəli yarı(*)

Toy kərrəsi:

Toy yeri düz, geniş və genəldə bir çəmlik seçilir. Çəmənliğin dowrunda çadırları qurub ortaya da toy kərrəsini qalayrlar. Toy kərrəsi böyük daşların biri-biri üstünə qalanmasından oluşur. Toy kərrəsi qurru kərrəhdır yanı daşların bərk durması için arasına çamır tökməzlər çün gənci bir törən için bu daşlar bir-biri üstünə qalanıbdır və toydan sonra kərrəh bozulacaqdır. Toy kərrəsinin ucalığı bir yarım ərşinəçən yetişər. Kərrəning üstünə çoxca odun qalayrlar. Odunları axşam çağı yandırıb kərrəhing dowrunda halay oynayarlar. Aslında kərrəhing qutsallığı vardır. Toy içində kərrəhing bozulması uğursuzluqdur. Birpara toylarda kərrəh yerinə ortada dirəklərinən bir çadır quruluşunda düzənək düzəldərlər, bu dirəklərə gumbul(qotaz) suslu iplər dolayarlar. Gözəl görünüm əldə edən bu quruluşun dowrunda halay oynayarlar.

Baydaq:

Bu baydağı toyda oğlan obasının çadırı üstünə tikirləyərler.

Baydağı lowzi biçimində bir xaç ağaca bərkidərlər. Baydağing sağ-solundan gumbul asarlar. Baydağing başına gəncmişdə bir qızıl(altın qırmızısı)alma taxardılar, indilər bir kəllə qənd asırlar, toyung sonunda obanın cahalları bu qızılalmayı ox ya gülləynən vururlar.

Baydaq qaşqayı Türklərinin özəl boyalı yağlıdır. Bu baydaq əskidən bəri qaşqayı Türklərinin siməgələrindən biri sayılır. Baydağing tam ortası gülgəz boyağında olur, sonra ağ, sarı, genədən ağ və əng son yaşıl olur. Birpara yağlıqlarda yaşıl yerinə göy boyağı olar.

Toy törəni:

Qaşqayı Türklərinin toyu genəldə səhər danı başlanır, mehtər gah çağından gəlir. Toy "səhər ağazı/ səhər avazı" havasıynan başlanır. Mehtərlər saz və nağarayı çalmağa başlayanda oğlan obasından bir xatın, mehtəring sazının buğazına bir yengi yağlıq bağlayar. Bu qəsdən(havadan) sonra qonaqlar toy meydanına sarı yola düşub çadırlarda əğləşərlər. Həley oynayan xatınlar da meydaning ortasında böyük bir yuvarlaq sırada oyuna qarışarlar.

Toyung xərcini qonaqlar doldurmalıdırlar. Yanı genəldə toyda xərcdənən pul qonaqlarınq toy yanalarıynan qayıdar.

Yoxsul qonaqlar bir-ikki yük odun toyluq gətirirlər. Varlılar quzzu ya oğlaq verirlər. Xanlar və varlılar artıraq nəqd pul toyluq için verirlər. Birpara çağ neççə yoxsul birlikdə yığışib bir quzzu gətirərlər. Ya hər tirə ya bunkudan toplanan 40, 50 nəfər 20yə yaxın quzzu gətirirlər. Bu quzzularınq dalını və böğrünü boyuyarlar. Birpara vət bu gətirilən qoyunlar həm toyung yeməginə yetişir həm toydan sonra neççə quzzu artıq qalır, beləliğinən toy əğsinə də böyük bir yardım olur. Yemək için hər 4 ya 5 nəfər adama bir böyük tabaqda ətli polov

verilir. Yeməkdən iləri biri aftafa-ləğən və bir howlu dolandırır ta qonaqlar əllərini yuyalar(*).

Çalqılar və oyunlar:

Hər tirə ya tayfa özünə özəl çalqıçı vardır. Çalqılar saz (zırna/ surna) və nağaradan oluşur. Birpara toylarda kərəney, sitar, ney və kamança da olar. Toyung başlanışı "səhər avazı ya səhər ağazı" qəssiynən bəlli olur. Kişilərin oyunu için "cəngnama" çalarlar.

Oyunung adı "towlu"/"həcənhey"/"tərkə oyunu"dur. Bu oyun bir savaş oyunudur. Bu oyunda qaşqayı kişiləri özəl yerli geyim geyirlər. Bu geyim şal, arxalıq, sərmə, çuqqa, zinhara və borkdən oluşur. Bu oyunung amacı hər tirə ya tayfaning savaşçılıq və qoçaqlığını gərsətməkdir. Bu oyun qoçaqlıq və çiriklik yarışdır. Oyunda birilərining bacağıning sınması da gərinübdür. Bu oyunda adernalin yükəskdir və gərçək vuruş və savaş çıxma olasılığı vardır.

Birpara toylarda qoçaq atlılar gərməli oyunlar sərgilərlər. Örnək: at çapdıraraq nişan vurmaq, atıng qarınıning altına girmək, yerdən yağlıq gətürmək təkin işlər gərilür.

Qaşqayı xatın oyunu "həley/ halay"dır. Toy kərrəsining üstündə od yandırılır, qızlar, qız gəlinlər və xatınlar yerli geyimləri geyib bu odung dowrunda boyaqlı yağlıqlarınan həley/halay gedərlər. Oyun ağır həleyinən başlayar, orta həleyinən ardı gəlib, yorqa həleyinən sona çatır. Dəğişik tayfaların ayrıqsı oyun hərəkətləri vardır.

Gəlin gətirmək:

Gəlini gətirməkdən iləri, kürəkəni çimdərüb; üz-başını arındırıb, yeni paltarlar geydirirlər. Bu işləri gərendə oğlaning başına pul təkərlər.

Bu pullar xətirə(səlmaniya) yetişər. Birpara tayfalarda bu pulları şabaş için kürəkənə toy xərci yardımını olaraq verirlər. Şabaşı verəndə biri "ay şabaş, ay şabaş!" deyər çağırar. Hər kim öz gücünə gərə pul verir, hər nə verilsə verdiğining 10 qat artığını ucadan deyərlər(*).

Birpara tayfalarda kürəkəni, gəlining gəldiğindən iləri, öz obasından olan birpara kimse vurur. Kürəkən kötək altından qaçıb bir yeləni/gərməni dolayır özünə, beləğin vuranlar kürəkəning başından əl çəkərlər. Gəlining yurdu uzaqda olursa təkçə atlılar gətirməğinə gedərlər. Atlılar çadırların dowruna dolanıb, güllə atarlar.

Xatınlar da kil-habalaq çəkərlər, karvanınan birlikdə saz nağara da gəlir.

Qız o günü öz çadırlarında durmaz, yaxın qonşunun çadırına gedib orada kürəkən obasınıng yolunu gözlər. Bu işing nədəni atası və qardaşlarından utandığıdır. Kürəkən karvanı yetişəndən sonra qızı ata çadırına qaytararlar, xatınlar qızın dowruna yığışib saçınıng önünü kutta edərlər.

Birçəği qısaldıb anlıning üstünə təkərlər, bu qısa birçəğə "çətir" deyirlər. Üzününg ikki yanına təkülən saçlara "zul" deyirlər, o saçları da yarılmağan kutta edirlər. Bu qısa zulfların adı yarım zulfdur. Sonra qızın paltarını dəğişib, süsgələri taxıb gəlining gözünə sürmə sürərlər. gəlining üzündə başqa bəzək olmazmış, gəlining qaşı və üzününg tükünə də dəğməmişlər.

Gəlining üzününg gərinməməsi için başına "duvaq/ dubaq" adında qırmızı boyaqda bir yağlıq atırlar. Duvağı bir süslü sancağınan bərkidərlər. Bu süsgəning içində bağ güllü (qızıl gül), mixək və məlhov olar.

Sonra oğlaning qohumları qızın başına yığışib belə yirləyər:

Gəlinə bax gəlinə, əlini qoymuş belinə
Gəlinə pis deməyinq qaçar gedər elinə
Gəlin gəlir xan gəlir, bizim elə can gəlir
At gətiring cullayinq, tavus nəqşə yollayinq
Libasını tez geysin, yola salıng ta gəlsin
Bizim oba ıraqdır, gəlin gəlsin tez minsin
Üç bacınıng birisi, qədəmləri göz üstü
Gəlin beli inçədir, varımızdan ucadır(*)

Birpara tayfalarda oğlan və qızı bağlandıran kağız bu gün yazılar, amma birpara dahasında başlıq gecəsi kağız yazılıb imzalanar yoxsa barmaq basılar. Hər halda bu kağız bu gün əng yaxın şəhərə, aqıd ya şıx əlinə çatması için göndərilir. Bir yetgili buluşub siğəyi oxuyana çan gəlin girdəkdə tək başına qalar, kürəkən də girdəkdən uzaq durar.

Gəlini aparanda qızın atası yoxsa qardaşı qızın belinə bir qurşaq bağlayar. Bu qurşaq qızın əl dəğilməmişliğining bəltirisdidir. Sonra qızın anası

kürəkəning atasından "sut payı" istər. Ana deyər bu qıza çəkdiğim zəhəmətləring qarşısında sən mənə süt payı verməliying.

Gəlin yola düşmədən öncə anası biraz duz, arpa, zirə, çörək kürəkəning atasından aldığı sut payısı və baba ocağının kulunu bir buğçaya qoyub gəlining belinə bağlanan qurşağa qoyar. Uzaq yola gedən gəlining belinə zirətow və halvayı çörək arasına qoyub bağlayırlarımı. Bu işlər qızınq yaşamaına uğur və bərəkət verilməsi için görülürdü. Sonra ocağınq üstünə bir sacı qoyurlar, üstünə bir boz palas atırlar (boz palas üstündə çörək yaparmışlar). Gəlin üç kəşə ocağınq dowruna dolanıb ocağı öpər. Gəlin ailəsiynən xoşcaqallaşıb ata sarı gedər. Gəlining atning owsarını xətir tutar .

(xətirələr qaşqayı Türklərining əng aşsağı seviyə qatıdırlar. Xətirələring işi oğlan uşaqlarını sünnət

otay butay bizimdir
Əqiq mərcan bizimdir
Biz kixaya qız vermək
Kıxa qızı bizimdir

Yük üstündə kücü var
İkki zulfung ucu var
Biz gəlmişəg aparag
Tayfamızınq gücü var.
Bu asanakları qız obası belə yanıtılar:

otay butay sarmısaq
Sarı köğnek sarmısaq
Əzabını mən çəkdim
Götürdü getdi qurrumsaq

etməkdir, baş qırmaq və diş çəkmək təkin işlər də görmüşlər.)

Bir daha dəb də oğlan obasınınq gəlin evindən gəlini aparanda gizlincə birpara zadları oğurlamalarıdır. Örnək: qab qacaq, toxumalar və Birpara vəqtələr bu iş sorun və qalmaql yaradar(*).

Gəlin yola düşəndə usta "anam hay/ nənəm hay" çalmağa başlayar. Bu qamli və üzgün qəss gəlining anasını və yaxınlarını ağladar və beləliğinən qız göz yaşlarıynan bowa(baba) ocağından ayrılır.

At üstündə gəlining tərkinə bir oğlan uşağı oturdarlar. İnanclara görə bu iş ilk uşağıning oğlan olmasına etkili olur. Gəlinən birlikdə qıza çox yaxın olmayan bir xatın (anası ya bacısı olmayan biri) toy obasına gedərmiş. Girdək açıldandan sonra bu xatın öz obasına qayıdardı.

Oğlan evining xatınları birpara asanaklar qız evinə sarı yırlayarlar.

Oğlan obası deyər:

Obamız sərhəddədir
Meylimiz şərbətdədir
Biz ki qızı apardığ
Düşmənlər həsrətdədir(*)

Bütün yolda ustalar saz-nağara çalarlar, sazəndəyi ata mindirib, nağaraçıyı da eşşəgə mindirirlər. Nağaraları eşşəging dalında okkaş adında toxumada yerləştirirlər. Yaxın aralıqlarda nağarayı birisininq çığını üstündə bir okkaş təkin zada qoyurlar. gedə-gedə çalqıçı nağarayı döğər.

Gəlin gələndən sonra cahallar baydağınq üstündəki qızıl almayı ya qənd kəlləsini nışanlayıb gülləynən vururlar. Gəlin toy obasına yetişib atdan inəndən sonra bir bardaq su əlinə verirlər, gəlin bu suyu geriyə sarı boşaltmalıdır. Birpara obalarda kürəkən gəlinə sarı bir qırmız alma atar. Bir də dibək-dəstə(həvəng-dəstə) gəlinə verirlər, bu dibək və dəstəsini gəlin başından geriyə pırx edər.

Birpara obalarda bir ləğənə su töküüb gəlining ayağınq bu suya battırlar, bu suyu uğur olaraq çadırnıng dowruna səpərlər. Sonra gəlining qarşısında bir qoyun qurbanlıq edərlər.

Diz ayağı:

Gəlin çadıra girəndən sonra dizayağı istəyər. Ya da gəlin atdan inməmiş gəlining yanında gələnlər inməsinə qarşı qoyub kürəkəning atasından dizayağı istərlər. gəlinə verilən dizayağı gənəldə cecim, kilim, mərfəc, at, qoç təkin zadlar olarmış. Bunlar gəlining özəl varlığı sayılır.

Girdək (Gərdək):

Girdək çadırı böyük çadırın yanında qurulu, içi bəzənir. Çadırın yerinə "murd"(mərsin) adında bir ağacın dal-budağı atılır. Bu ağac gözəl iğlidir, tez kök salan və çoxalan ağacdır, ona görə bu ağacın

yağlıq tutmaq:

Qanlı yağlıq (məndil) gəlinin qız olduğunun bəlgəsi təkindir. Gəlin bu yağlığı qayınasına verməlidir. Qayınana bir dəğərli qanıt kimi bu yağlığı saxlayarmış. Bu işin adına yağlıq tutmaq deyirlər.

girdəkdə olması simgəsəl bir nədənə görədir. Gəlini girdəkdə "murd" budaqlarının üstünə oturdub qarşısına ayna və bir qab su qoyurlar. Törənin sonunda bir ağsaqqal kürəkəni gəlinin yanına aparıb ikkisinin əllərini biri-biri içinə qoyur(*).

Birpara varlı olmayan aylılar girdək otağını ayılının çadırının bir qoşasında hazırlayırlar. Bir cecimi girdək otağının duvarı olaraq uzaldıb, cecimin bir qanatını yelən(gərmən)in bir yanına sancırlar, o bir qanadı da biraz aralı yerə sancıb bərkidirlər. Beləliğinən gəlin kürəkən için bir küçük otaq yaradırlar.

Birpara tayfalarda gəlinin qohumlarından bir denəyimli və ağ birçək xatın ya obadan gəlin ailəsindən olmayan bir xatın gəlininən birlikdə oğlan obasına gəlir və girdəging sonucunu oğlan obasına bildirir. Gəlin-kürəkənə girdək günləri zirətow bişirib içinə istilik darmanlar və otlar tökərlər. gəlin-kürəkən neççə günə çən girdək otağında yeyib içərlər.

Gəlin neççə gün girdəkdə qalandan sonra çıxıb oba yaşamına başlayar. Amma ondan iləri girdək açmaq və ayaq açmaq törənləri də gəcirilməlidir.

Girdək açmaq:

Girdək açmaq qohum qonşunun gəlin-kürəkənin görüşünə gedməsidir. Bu görüş gəlin-kürəkənin

girdəgə girdiğindən ikki ya üç gün sonra olur. Girdək görüşünə saxıncasız xatın, kişi və uşaq gedəbilər. Girdək açmağa gələn ailələrə, gəlin bir küçük sowqat verir. Örnək:köynək, qumaş, corab, kişilərin cebinə qoyan yağlıq, tutun torbası, çəntə, şirinlik... təkin zadlar. Bunun qarşısında da qonaqlar onlara pul sowqat verirlər.

Girdək açmaqdan sonra oğlan obası gəlinin əlini uğurlu bildikləri için un, düğü və taxıl torbalarına və duzluğa basarlar. Bu işlərinən uğur və bərəkəting obaya gəlməsinə inanarlar.

ayaqaçmaq / ayaq açi gətirmək ya geri çağırmaq:

Toydan neççə gün sonra qız obası kürəkən obasını neççə günlük qonaq çağırar. Oğlan obasını qonaqlayıb sonrası da qıza bir dəğərli sowqat verərlər. Örnək: at, dəvə ,qoyun kimi mallar. Bu sunumların dəğəri qızın atasının durumuna bağlıdır və adı ayaqaçma"dır. Bu toy törənlərinin sonucusudur. Beləliğinən qaşqayı elindən bir obada toy törənləri qurtulmuş olur.

Arsalan Mirzayı bir milli şair

Emad hezreti

Giriş

Toplumlar, kültürlerindeki şiir ve edebiyatı ile varlıklarını kanıtlar ve sağlamlaştırırlar. Bir dilde şiir ve şair varlığı özellikle Kaşkayı durumunda olan bir toplumda şiir ve şair varlığı o dilin konuşurlarının milli kimliğine ne oranda bağlı olduğunun göstergesidir. İran sınırları içinde Şiraz Merkez olmak üzere sekiz - dokuz il de dağınık olarak yaşayan Kaşkayı Türkleri de Türkçenin yanında Farsça ile beraber iki dilli bir Türk topluluğu olmasına rağmen büyük oranda Türkçe Şiir ve Türkçe söyleyen şairler beslemişlerdir. Bu çalışmada, Kaşkayı Türklerinin çok bilinen ve ünlü Şair Arsalan Mirzayı beyin tanıtılması amaçlanmıştır.

Bu yazıda şairin hayatının bazı köşelerine girmeye ve daha sonra şiirlerinin içeriğine kısa bir göz atmaya çalışılmıştır. Arsalan Mirzayı edebiyat dünyasında derin manalı güzel şiirler, çocuk öyküleri ve çeşitli dallarda birçok yapıtı bulunan, eserleri çok ünlü olan ve Kaşkayı Türkleri Edebiyatı'nın önde gelen isimlerinden olan aynı zamanda Kaşkayı Türklerinin ilk sıralarda gelen hiciv ustalarındandır.

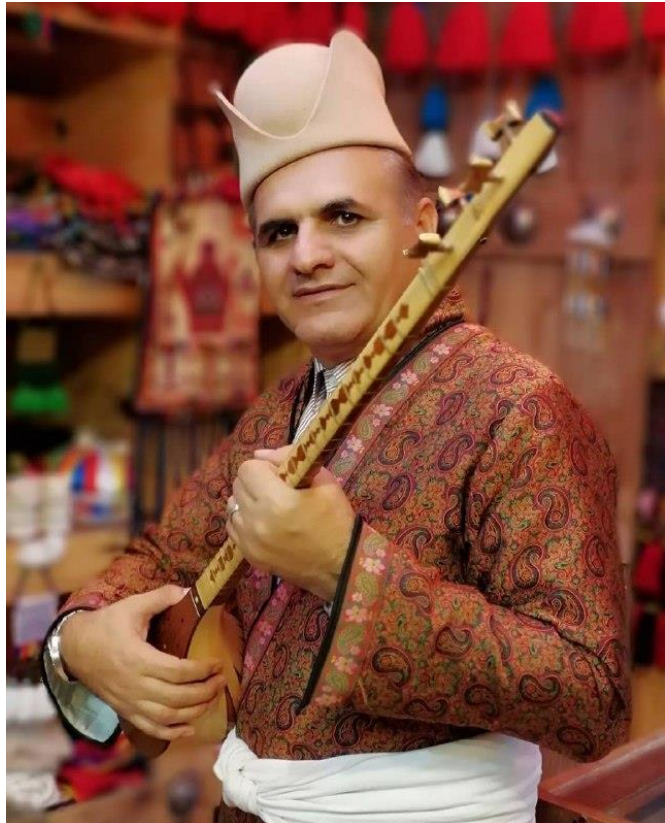
Hiciv tarzındaki şiirlerinin anlatımları da kendi çapında oldukça güzeldir ve derin manalıdır. Bu tarzda birçok başarılı örnekleri Kaşkaylıların folk edebiyatına bile geçmiştir.

Arsalan Mirzayı yapıtlarının ister araştırdığı dilsel konular olsun ister yazdığı bir çocuk öyküsü

olsun, ister söylediği hiciv şiir olsun veya ister söylediği acılı ve hüznü şiirleri olsun, tek ortak noktası vardır, Türk!

Arsalan Mirzayı Türk milli kültürünü ve özellikle İran'ının güney ve merkezi bölgelerinde yaşayan Türklerin milli kimliğini tanıtmak ve ayakta tutmak için çaba göstermektedir. Şair özellikle de Uzak Yol adlı Kitabında kültürel özgürlük ve bağımsızlığın ve milli kimliğin önemine değinmektedir. Türklerin anadilinin ezilmesinden şikâyetçidir ve bu şikâyetini şiirlerinde daima en sert şekilde ifade etmektedir. Hem kendisinin ve hem milletin derdini bir uzak ve dolambaçlı yol olarak biliyor ve aynı zamanda duygularını, özlemlerini, çocukluğunu bu uzak yola söyleyerek anlatmaya çalışır ki bu fakat kendi duygu ve özlemi değildir, Kaşkayı milletini de özlem ve duygusudur.

Arsalan Mirzayı Şiirlerinde sürekli vurgulanan bir birlik çağırısı görünmektedir. Kaşkayıda birlik, İran Türklerinde birlik, dünya Türklerinde birlik, onun sürekli vurguladığı çağrıdır, kendisi bu çağrıya en uyanlardandır ve onun için güzel çalışmaları da olmuştur. Bu yolda önemli çalışmalarından Kaşkayıdan Haydar Babaya selam çalışmasıdır. Arsalan Mirzayı her Şirinde Kaşkayı toplumunun kaybettiği değerleri özlemle anmaktadır. Arsalan Mirzayı şiirleri ile Kaşkayı halkının geçmişi, göçü, eğlenceleri, siyasi güçleri, kahramanlıkları,

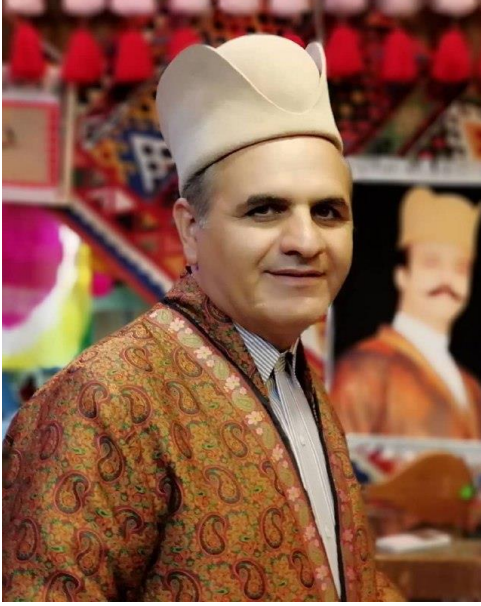

sıkıntıları, mutlulukları güçlü bir şekilde elde edilebilir.

Bu şiirler sayesinde hem Kaşkayı toplumu hem de bu toplum içerisinde süregelen Türk halk edebiyatı hakkında fikir edinebilmekteyiz.

Anahtar kelimeler: Arsalan Mirzayı, Kaşkayı, Kaşkayı edebiyatı, Türk şiiri, Kaşkayı şiiri

Şairin hayatı

Doğum Tarihi 28 Ağustos 1977 olan Arsalan Mirzayı Kendisi nüfus cüzdanında olan doğum tarihi kendimden bir yaş daha küçüktür diyor, hatta her zaman söz konusu olan doğum tarihi ile ilgili Kaşkayıda yaş ve büyüklükle ilgili olan bir deyim kullanıyor 'Yaşım özümden bir köyənək⁴ az yırtmıştır' diyor.

Arsalan Mirzayı Kaşkayı Türklerinin Amele Tayfasındandır, Babası Bu tayfa dahilinde olan Gelezen (Uygur) obasından, annesi ise gene aynı Tayfa dâhilinden olan Teyyibli obasındandır.

Çocukluğunu doğanın kucağında konargöçer bir aile de geçiren Arsalan Mirzayı 1983'te Şiraz'a yakın olan Kevar şehrinde eğitime başladı. Eğitimini Şiraz'da Kaşkayı konargöçerlerine ait olan Şahit Behiştî adlı yatılı ortaokulda devam edip liseyi Kır-Karzin ve Firuzabad şehirlerinde tamamladı. 1993'te Fars asimilasyonuna karşı hiciv söylemeye başladı ve Türk ile Şeytan kavgası, Türk ile Tanrı

Kavgası adlı hiciv dolu şiirlerinde Kaşkayıların kaybettiği değer kavgasında bulundu.

1996'da liseyi bitiren Arsalan Mirzayı Fars edebiyatı anabilim dalında Firuzabad özel Üniversitesi'nde, Dr. İbrahim Kayseri, Dr. Cihanbahsh Nevruzi, Dr. Kavus Hasanlı, Dr. Afrasiabi, Dr. Al-Asfour, Dr. Mahmudi diğerleri gibi önlü hocalar nezdinde eğitimini devam ettirdi. Daha sonra, dilbilimciliği anabilim dalında yüksek lisansla eğitimini tamamladı.

Kaşkayı Türklerinin dili ve edebiyatı üzerine gönüllü olarak çalışan Arsalan aydınlarla bir ortaya gelmesi onun bakış açısını Türklerin kendi diline eğitim alma hakkı semtine yöneltti. Kendisi Kaşkayı aydınlarını hayatında bir dönüm noktası olarak görüyor.

Arsalan, "Türk ve Tari⁵" adlı ünlü hicivli şiirinde görüldüğü gibi çok yüksek bir mizah anlayışına sahiptir. Arsalan bu şiir sebebiyle Kaşkayı Türkleri Arasında "Tariyinan cer salan"⁶ adına da meşhurdur.

Geleneksel şiir ve klasik edebiyatın yanı sıra, çağdaş Kaşkayı şiiri biçimlerinde de büyük katkısı vardır. Arsalanın her şairde olduğu gibi kendine özgü şiirsel bir dili var.

Arsalan Mirzayı, 2000 yılında mezun olduktan sonra. Şiraz'ın 15 kilometre uzaklığında yer alan Zargan şehrinde komite imdat (yardım komitesi) adlı devlet kurumunda memur olarak çalışmaya başladı.2001 yılında aynı şehirde, bugüne kadar devam eden Kaşkayı Edebiyat ve Kültür Derneği'ni başlattı. Bu dernek tarafından kapsamlı ve önemli faaliyetler yürütülmektedir. 2003'te Kaşkayı Türklerinden olan biri ile evlendi, evliliğinden bir kız ve bir erkek çocuğu olmuştur. Oğullunun adını Rıza ve kızının adını da İran coğrafyasında 2000lerden sonra lisanslı ve izinli olan Asena adını bir Türkçe kökenli ad olduğu için kızına ad seçmiştir.

Arsalan Mirzayı hiçbir siyasi fikri veya düşüncesi işine dahil etmeden iş hayatında da çok başarılı olmuştur, 2015'te Fars eyaletinde en iyi memur olarak seçilmiştir.

Sadece Kaşkayı Türklerinin değil bütün Türk dünyasının önde gelen sanat ve fikir adamları arasında çoktan beri yer alması gereken Arsalan Mirzayı ne yazık ki hak ettiği kadar tanınmamıştır.

Arsalan Mirzayı, Esadullah Merdani gibi büyük dilbilimciler nezdinde kendi anadili olan Kaşkayı

⁴ Gömlek

⁵ Tanrı, Allah

⁶ Tanrıyla kavga çıkaran

Türkçesinde de gerektiği kadar ders almış ve Türkçenin şiir diyarına adım atmıştır. Bu diyarda hızlıca zirvelere çıkmış, Kaşkayılar'ın durgun ve baskıda kalmış şiir ve edebiyatına Ayvazullah Safari gibi şairlerle birlikte büyük bir devrim yapmışlardır.

İran coğrafyasında Türklerin anadilinin ezilmesinden şikâyetçidir ve bu şikâyetini şiirlerinde daima en sert şekilde ifade etmektedir.

Şair müzikle de yakından ilgileniyor. Ve bir ozan gibi kendi söylediği şiirleri bestelere döküyor. Kaşkayılarda bilinen Mesut Namdarı gibi ünlü müzisyen iş birliğiyle yaptığı İlger ve Uzak Yol albümleri müzik konusunda en önemli çalışmalarındandır.

O hem şair hem, hem Müzikçi ve hem de bilim adamı olarak gösterdiği başarılar sebebiyle Kaşkayılar arasında farklı unvanlarla övülmektedir.

Şairin Eserleri

Basılmış eserler:

1. Mirzayı, Arsalan (2015/1394). Dina'dan Haydar Babaya Selam, (Dinadan Hayder Babaya Selam), Tek Dereht yayın evi, Tahran.
2. Mirzayı, Arsalan (2017/1396). Çocuklar Ay Çocuklar-Çocuk Şiirleri (Uşaqqlar Ay Uşaqqlar-Uşaq Şiirləri), Tahtı Cemşid ve Kaşkayı yayın evi, Şiraz.
3. Mirzayı, Arsalan (2017/1396). Kaşkayı Bilmeceleleri, (qaşqay Tapmacaları), Yaşıl Alma yayın evi ve Ocak Derneği, Şiraz.

Basıma Hazırlanan Eserler:

Kaşkayı Deyimleri

Kısaca Kaşkayı müziklerinden

Bir dilim ay (Kaşkayı gençlerinin şiirleri)

Divan sız Şairler

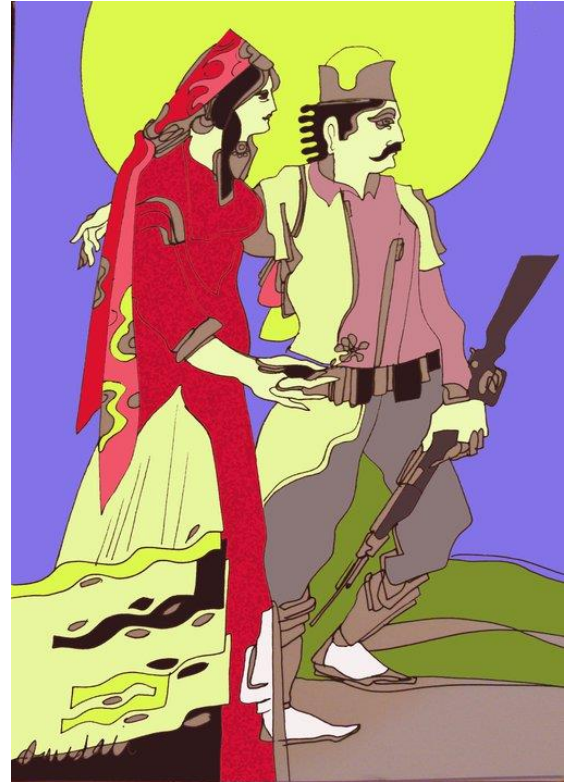
Göründüğü gibi Arsalan Mirzayı bir sürü araştırmaya dayalı, sanatsal, Folklor ve sosyal çalışmasına rağmen onun "Uzak Yol" adlı ünlü eseri ve şiirleri ile katıldığı festival ve toplantılar, bir şair olarak tanınmasını sağlamıştır. Bu bölümde Arsalan Mirzayı'nın eserleri ve şiirlerinin içeriğini incelemeye çalışacağız. Hayatının muhtelif meselelerine dayanan tespit ve müşahedelerini, kendisine has yoğun bir duygu ve düşünce yapısıyla

şiirlerine dökmüş. Kaşkayılardan en şirin ve tatlı sözlerini Arslan'ın şiirinde bulabiliriz.

Daha önce de belirtildiği gibi, şiirin konuları genelde Kaşkayı halkının geçmişi, göçü, eğlenceleri, siyasi güçleri, kahramanlıkları, sıkıntıları ve mutluluklarını içermektedir.

Sözleri Arsalan Mirzayıdan olan ve Kaşkayılardan genç Şarkıcısı Şehram Esemi tarafından seslendirilen 'biz Türk'üz biz Kaşkayıyız' parçayı belki de Kaşkayılardan merak eden her kesin tarafından bir müzik video olarak izlenilmiştir. Aşağıda bu parçanın sözleri ve daha sonra, youtube kanalımızda paylaştığımız bağlantısı getirilmiştir:

Biz türkək biz qaşqayıyag
Bizim ağır el varımız
Ağzımız içinde şirin
Şəkər təkin dil varımız

Bizim Eldə gümüş üzler

Qəlm qaşlar ala gözler

Yaxçı mətəl⁷, şirin sözlər

Duyqulu nağıl varımız

⁷ Hikaye , öykü

İkki nərgis, ikki sümbül

Şeyda bulbul bir qızıl gül

“Yüsəli”⁸ təkin bülbül

“Sultan”⁹ kimin gül varımız

Davud¹⁰ təkin sitar çalan

Həq ayəti Cahangir¹¹ Xan

Məzun¹² Kimin Sırı Nehan

Mecnun o aqıl varımız

İzzət evini qayıran

İngilis döşündə duran

Sovlət¹³ kim düşman yumuran

Bizim coşqun sel varımız

Gölümüzdə suna vardır

Elimizdə ana vardır

Arxamızda Dina¹⁴ vardır

Güllü yaşıl Çöl varımız

Gəçən günə ağlamışag

Əhdimizi¹⁵ saxlamışag

Elim sənə bağlamışak

Mühkəm¹⁶ sınımaz bel varımız

Solmuş Gülləring açılısın

Batmış Gününg genə çalsın

Düşmanın gözü kor olsun

Zağ varımız hel varımız

Yetim yal¹⁷ Ayvaz qəmindən

Dina Mensur¹⁸ qedemindən¹⁹

Arsalanınq qələmindən

Bizim uzaq yol varımız

[YouTube linki](#)

Yukarıda söz etdiyimiz birlik çağırışı, Kaşkayı tanıtımı, Kaşkayı kahramanlıkları ve benzeri hepsi bu küçük parça şiir içinde yer almaktadır. Parça milletin Kim olduğu tanıtımı ile başlar, Türklük ve Kaşkayılık vurgulanarak milletin büyük sanatçı, şair ve siyasi kahraman örnekleri ile devam eder ve birlik çağırışı ile biter.

Çok başarılı bir şekilde Kaşkayıda çok bilinen diğer iki aydın şairi de kendisi yürüdüğü uzak yolun yoldaşı olarak biliyor. Ayvazullah Safari Yetim Yal adlı Şiir kitabının yazarı ve Mensur Şahmohammadi ise Dina dağı Kitabının Yazarı Kaşkayı Türklerinin diğer iki aydın ve milli şairidir. Uzak Yol kitabından alınan aşağıda ki beyit de gene aynı yoldaş çağırışı benzer ve kusursuz şekilde yapılmıştır fakat burada Kaşkayı ve Azerbaycan'daki ortak değerleri de unutmayıp uzak yolundan bir de Azerbaycan'a mesajı var. Arsalanın milli duygusunu yazmaya belki de bizim kalemimiz yetersiz olsun. Belki bütün o duygu ve düşünceyi anlamak için sadece bu tek beyit yeterlidir:

Uzaq Yolum²⁰ Yetim Yala²¹ səlam ver

Mensur²² Dinasiynan dilləş kəlam ver

Heydar Baba²³ ölkəsinə peyğam ver

De Arsalan uzaq Yolung oğludur

Sınımış qolu zəncirinən bağlıdır

Uzak yol Eseri

182 sayfadan oluşan bu şiir divanı. Kaşkayı Türklerinde olan farklı şiir biçimlerinden oluşan bir şiir toplusudur.

⁸ Kaşkay Türklerinin eski şairi

⁹ Yüsuf Alinin

¹⁰ Kaşkaylarda eski Müzikçi

¹¹ Şahis adı

¹² Kaşkay Türklerinin eski şairi

¹³ Kaşkay İlhanı (kaçar ve pehlevi döneminde)

¹⁴ Kaşkaylar Coğrafyasında bir dağ

¹⁵ Söz vermek

¹⁶ güçlü

¹⁷ Kaşkay şairi Ayvazullah seferinin eseri

¹⁸ Kaşkay şairi Mensur ve Dina adlı eseri

¹⁹ adımından

²⁰ Uzak yol şairin kendi şiir kitabı

²¹ Kaşkay şairi Ayvazullah seferinin eseri

²² Kaşkayların Milli şarilerinden

²³ Azerbaycan Şairi Üstat Şehriyarın ünlü eseri

Asanak (bayatı), Yeni Koşma, Ağca Koşma, Koşma ve gerayili biçimleri bu divanda işlenen biçimlerdir. Bu Kitaba Esedullah Merdani bir giriş yazmıştır.

Hürriyet, millet sevgisi, milletin derdi gibi temaları her parça şiirinde görünmektedir, gene uzak yoldan alınan bu parça da dertler, acılar ve dilekler en uyumlu şekilde bir bire dizilmiş ve şair bu şiirinde Kaşkayılının ulu Kahramanı Şehit Hüsrev hanı bir çam ağacı benzetmesiyle gizleterek duygularını şöyle ifade eder:

Haçan²⁴ olar bu yaramız sağ ola
nifaq itə təfrəqəmiz dağıla
haçan olur ağır ellər yığıla,
bir ola Ki dost alnından öpək biz
Düşmənləri həq sacıynan yapag biz
Sud²⁵ eyləməng qəmdən sən, az Hasret çək
Gəl himmət²⁶ ed özüng bir dəm qıyrət çək
Bundan sorna bizə yaxçı qismet çək
Uzaq yolum göğ çınarım yıxdılar
Ellər durub mat o²⁷ hayran baxtılar
Uzaq yolum gəl çıxag el dağına
Baş qoyag çöləring tər²⁸ qucağına
Dudaq qoyag çeşmələr dudağına
Yengi baştan bu dünyaya gələk biz
Bir xoş görək, ondan sonra ölək biz

Türk şiirinin geleneksel temi olan gurbet, hasret, mihnet ve melâl Arslan'ın şiirlerinin de karakteristik özelliğidir. Ayrıca bu temalara İran'daki Kaşkayı Türklerine olan baskı ve orda olan gizli seslenme de artırılmıştır:

Uzaq yolum, ağır eldən qalmışam
Bir bulbulam qızıl güldən qalmışam
Coşgun bulaq yaşıl çöldən qalmışam
Çək tərkingə məni elə etirt sən
Gülə etirt yaşıl çülə etirt sən

Arsalan Uzak Yol ile dilleştiğinde ondan hem Kahramanlıkları hem Kaşkayı milletin çektiği

dertlerin hatırlatmasını istiyor, o dertler, o mücadeleler, o kahramanlıklar hepsi şair için bir özlem halına gelmiştir, Arsalan özlemlerin şairidir. Onun özlemi ana dilini konuşup yazmak, tarih ve hâldeki millî ve edebî kahramanlarını tanıyıp bilmek, geçmişine onur duymak, milletin Kahramanlıklarına övünmek ve bu atmosferde oluşan havayı eldaşlarıyla teneffüs edip haz duymak gibi kültürel bir çerçevedir.

Uzaq yolum xəzan yeling gəlməğindən bir danış

Yaşıl çinar²⁹ sönmeğindən bir danış

Şer³⁰ igitlər ölmeğindən bir danış

Xanziniyan³¹ o günlərdən yad verir

Qaraqacın³² çayı qan qan dad verir

Tıfan³³ gelmiş ağacları lüt edir

Cor³⁴ tikanı ayaqları şit³⁵ edir

El köçmüşdür yurd ocağı tit³⁶ edir

İşiqləring birbirinə çalışmır

Sönmüş ocaq çox can çəkir alışmır

²⁴ Ne zaman

²⁵ Fayda

²⁶ Özen göster

²⁷ Ve

²⁸ Islak, yağ

²⁹ Macaz (Hüsrev Kaşkayı)

³⁰ aslan

³¹ Kaşkayı yaylaklarından

³² Kaşkayı Kışlaklarından

³³ Fırtına

³⁴ Zülüm

³⁵ eziyet

³⁶ duman

Uzaq yulum cismim can yoxudur
 Qaşqayı şəhərinin sultan yoxudur
 İlacsız dərdiməng darman yoxudur
 qurru qabdan xalı³⁷ qalmış tağçalar

Şairin sadəcə Uzak Yol eseri və bu eserdə yer alan Uzak yol adlı şiiri başlı başına bir deyimlər hazinesidir. "Sabırı talanmaq", "dəvran əmcəğindən zəhir əmmək", "döş qana ıslamak", "qanlı çaydan gəçmək", "yâd eyləmək", "başı sağ olmaq", "üzünə can sepmək", "dərd sümüktən(kemikdən) gəçmək", "dərd iligə çatmaq", "yükü məqsədə çatmaq", "dünya dolanmaq", "qana boyanmaq", "baş dardan asmaq", "araya ara salmaq", "baş dara vermək", "adı batmaq", "qulaq kesmək", "göz çapak kəsmək", "Şert bağlamak", "cınağ sındırmaq", "kulaktan ırak", "xoş görmək", "torpağa yatmaq", gibi pek çox deyim bulunmaktadır. Arsalan şiirlerinin bütünü bu mecazlar və halk söyləyişləri ilə doludur. Arsalan İran'daki Kaşqayı Türklerinin edebiyatında dili kullanma biçimiyle yenilikçi bir öncüdür.

Geleneksel söz kalıplarına, atasözleri və deyimlərlə müracaatı ilə yeni bir çığır açmış və Kaşqayı şiirini ayağa kaldırmıştır. Arsalan dilində çox samimi və zərif Türkçə, atasözü və deyimlərlə dolu bir Türkçə görünməkdədir, örneğin Aşağıda ulu Hüsrev Han İdamını gizli şəkildə təsvir edən Uzak Yol şiirindən alınan şiirdə "ağacın kurdu öz içindədir" Atasözü istifadəsi:

Dusaqı dünyanın bağlıdır gözü
 Burda bir dəli var anlaşılmaz sözü
 Bir sınıq ayna var qubarlı üzü

³⁷ Boş

İçində bir pes rıvayət əksi var
 Bir Mensur³⁸ var bir şəhadət əksi var
 Uzaq yolum bir qan şair sözüne
 Hicrandan soğulmuş qanlı gözüne
 Düşməni göynü xoş olmasın özüne
 Bu ağaca öz içində qurd düşdü
 Xıyalına tər sunbulu kim biçdi
 Şam olmuş ölkemizdən gün batmış
 Sukut lala deyir şulluqlar yatmış
 Dərd sümükdən gəçmiş iligə çatmış
 Uzaq yolum qarrı ana yatalı
 Eşitmirik Ağasaq Ceyran mətəli
 Uzaq yolum gün dolandı batmağa
 Mənim bəxtim genə getdi yatmağa
 Əcəl gəldi öz yükünü çatmağa
 Canım qaçar hiç tərəfdən yan yoxu
 Çabalayar ürək ama can yoxu
 Uzaq yolum ta ki dünya verir yad
 Şiirin eşqi saldı bir şur o bidad
 Bisutun döşündə ölmüşdü fərhad
 Ama mən gördüm ki dünya dolandı
 Bisutunda Xosrow qana boyandı

³⁸

“Sukuta lala demək”, “şulluğun yatması”, “yaşılıqdan qalmağ”, “Sağ o sola gedmək”, “dudağ gözündən dudağ kəsmək”, “gözdən çıraq kəsmək”,

“yolu yoldan uzaq kəsmək”, “başdan habalaq kəsmək”, “halaylı qaş”, “bəlali baş”, “yâd eylmək”, “başı sağ olmaq” gine çok kullanılan önemli deyimlerdendir.

Arsalan şiirlerinde gene çok rastlanan önemli konulardan biri Kaşkayı da olan Folklorla değınmektir.

Qarrı ana yatalı / eşitmirik ağsaq ceyran mətəli

Beytinde Azərbaycan ve Kaşkayı da ortak Aksak Ceylan hikâyesinə değınmıştır.

Elə bir Köroğlu lazım

Bu beyitte Köroğlu hikâyesinə değınmıştır.

Ayrıca Kaşkayıların kendi kahramanları da Arslan şiirlerinde hiç eksilmemiştir. Örneğın

Bir Musa istər

Bir Bəhmən

Bir sowlət istər

Ve benzeri tamlama ve sözlər.

Qashqayı Tapmacaları eseri

Kaşkayı bulmacaları anlamında olan bu kitap, Kaşkayı folklorundaki eski Meselsel Bulmacaların toplanılmasından ibarettir. Bu kitap Arsalan Mirzayının 20 yıllık araştırmāsından alıntı olan yaklaşık 350 Kaşkayı Folklorik bulmacasından oluşan ve halk arasında kullanılan bir bulmaca koleksiyonudur. Arsalanın kendisi ‘bu bulmacaları farklı obaların yaşlılarından, Çobanlardan, darqalardan³⁹ ve benzerinden toplamak hiç de kolay değildi ama ben severek bu işi yaptım’ diyor. Bu kitap Kaşkayı Türklerinin gençleri tarafından kurulan Kaşkayı Ocağı çabasıyla basılmıştır. Bu bulmacaların kayıt altına alınması aslında Kaşkayı Folklorunun kayıp olan bir parçasının kurtulması demektir.

Bu kitapta, önce bulmacalar alfabetik sırayla numaralandırılmış ve sonra da her bulmacanın cevabı karşılık gelen sayı ile verilmiştir.

Örnek

Gecə əktim noxudu, gündüz baxtım yoxudu

Cevap: ulduz.

Uşaqlar Ay Uşaqlar esrei

Arsalan Mirzayı'nın çocuklar hakkında olan ünlü eseri Uşaqlar ay uşaqlar (çocuklar ey çocuklar) dır. Bu eser Sepideh Kerimifer tarafından yüzde yüzde Kaşkayıların milli kıyafetleri ile resimlenmiştir. Bu kitap çocukların yaşına uygun bir şiir kitabıdır ve birkaç başlık altında yazılmıştır. Resimler de çok açık, anlaşılır ve konuya uygun şekilde çizilmiştir. Kaşkayı oğlu, Kaşkayı kızı, kitap ve banyo bu kitabın alt başlıklarıdır.

Kitap başlığı altındaki, Kaşkayı çocuklarından kitap okumalarını ve başkasının dili yerine kendi Türkçe dilinin korunmasını istemektedir. Çocuklara birkaç kelimenin Farsçası yerine öz Türkçesini şiir halinde öğreterek onlara kendi dillerini korumayı öneriyor. Kaşkayı kızı şiirinde diline sahip çıkıp kültürünü koruyan bir kızı tasvire çekmektedir.

Banyo şiirinde çocuklara temizlik konusunda öğütler verilmektedir.

Kaşkayı oğlu bölümünde, Kaşkayı oğlunun anadilini ve kültürünü koruması gerekçesi vurgulanmaktadır. Kitabın sayfalarının numaralandırılması çocuklar sayıları öğrensın diye sayılar Türkçe olarak heriflerle de yazılmıştır.

³⁹ Deve çobanı

Bu kitabın Android uygulaması versiyonu da Vahid Rostemi tarafından hazırlanmıştır:

Anroid bağlantısı

Aşağıda bu kitaptan alınan bir parça örnek olarak alınmıştır:

Uşaqlar ay uşaqlar

gəling ta bel bağlayag

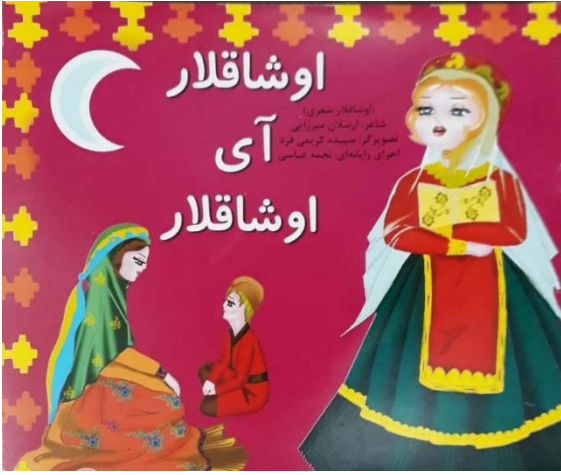
Özgə dili döşündə

Türkü dili saxlayag

“gonceşk”ə⁴⁰ biz quş derək

“aşna”ya tanış derək

“Əbr”i bulut söylərək

“baran”a yağış derək

“Xərguş”a dovşan derək

“Muş”a da siçan derək

“Lakpoşt” olur tusbağa

Biz “mar”a ilan derək

Uşaqlar ay uşaqlar

gəling ta biz soruşag

Atamızdan, Anadan

Türkü dile danışag

“Sərma”ya soutuq derək

“morq”a da tovuq derək

Durmag baxag ıraqdan

“nəzdik”ə yowuq derək

Dəvə dedək “şotor”a

“səng” demərək kotura

Söz deyərək ürəkdən

Ta göynüngə otura

Mən özgəyə can deməm

Anama “maman” deməm

Bərf bilirəm qar olur

Heç kimə yalan deməm

“hendune” qarpuz olur

“Nəəna” da yarpız olur

Ay heç zaman “mah” olmaz

“setare” ulduz olur

Barmağa “Ənguş” deməm

Yumuruğa “Muşt” deməm

Ətim tökülür yoldaş!

Ətimizə “guşt” deməm

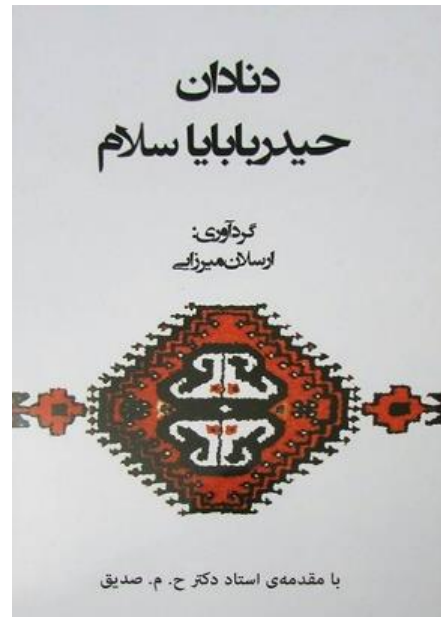
Uşaqlar ay uşaqlar

Gəling gedək oynayag

Birbirinə coşlanag

Qazan təkin qaynayag

dınadan Heyderbabaya selam eseri

⁴⁰ Dırnak arasındaki sözcükler Farsçadır

Bu eser adından da anlaşıldığı gibi, Güney Azərbaycan'da yaşamış, Azərbaycan Türkçesi'nin ve Türk dünyasının çağımızdaki en büyük şairlerinden olan Muhammed Hüseyn Şehriyarın ünlü eseri Heyder baba şiiri selamlanmıştır. Bu eserde Şehriyar ve onun Heyder baba eserinin etkisi Kaşkayı şiiri üzerine incelenmiştir. Bu etki Kaşkayılarda hiç az değildir. Arsalan Mirzayın kendisi dahil birçok Kaşkayı şairleri ve eserleri yüzde yüz Şehriyarın Heyder Babasından etki almıştır. Arsalan Mirzayı bu etkiyi ve bu benzerlikleri teker teker incelemiştir, kitapta aşağıdaki şairler ve eserleri (Heyder babaya benzer şiirleri) incelenmiştir:

- 1- Mansur Şah Muhammedî ve Dina dağı şiiri
- 2- Ayvazullah Safari ve Yetim Yal şiiri
- 3- Kaveh İrevani ve Ağır El şiiri
- 4- Arsalan Mirzayı ve Uzak Yol şiiri
- 5- Davud Hesenağayı ve Tek Ağac şiiri
- 6- Koser Rahimi ve Dina Dağı şiiri
- 7- Furud Cahangiri ve Mezun şiiri

Özel Şiirleri

Arsalan Mirzayı Türk ülkelerinde düzenlen birçok edebi Festivallerde katılmış ve gittiği her Türk coğrafyasında sanki yeni bir güç ve duygu elde etmiş gibi, oralarda daha güvenilir his ediyormuş gibi özgürce şiirler söylemiş, ancak gene de Kaykayları hitap alarak söylemiş.

1 Mayıs 2013, İstanbul'dan eşine hitaben yazdığı bir şiir:

Qaşqayı gül

Hayat yoldaşım için

Qaşqayı gül məniminən yola gəl
Mən gedirəm səndə İstanbula gəl
Bir damçaydım⁴¹ batmışam ağ dəngizə⁴²
Üz və izlə məni bula bula gəl
Yurdu bulub yurd daşını⁴³ salmışam
Aksaray'dan bükül bir az sola gəl

⁴¹ Damla

⁴² Deniz

⁴³ Yurt taşı

⁴⁴ istemek

⁴⁵ İsmet İnönü ve Seraj Oğlu tarafından Kaşkayların Türkiyeye taşınması isteği

Dili bağlı çocukları beləklə

Düş bu yola qoy hərnə seyir⁴⁴ ola gəl

Bu ayrılıq ağır elə çətindir

Qoyma gözüm boz turpaqdan dola gəl

Ayaq yalın, başıng açıq, qarıng ac

Su əlingdə qoy yerə düş yola gəl

Gül dilingi götür qurtar döğüşdən

*Sowlətimiz gəlməz yoldan belə gəl⁴⁵

* «sabah qondag İstanbulung düzünə»⁴⁶

gəlməz gəlin başa duvaq dola gəl

Olma Rıza⁴⁷, Asınamız⁴⁸ pozula

qoyma gülüm qonçasında sola gəl

2014 Kazakistan'da, yazdığı şiiri:

Hardayang ?

Hardayang sən ay vəfasiz hardayang?

Sən çoqqalı mən yalınız hardayang?

Gəlin əling qaldı özgə əlində

Bir de görüm indi mənsiz hardayang?

⁴⁶ Kaşkay Folklor şiiri, Saba qondag İstanbulung düzünə / quş atarag ördəkinə qazına

⁴⁷ İki anlamı birlikte taşıyor, Rızayət, Şaririn oğlu adı

⁴⁸ Şarin Kız adı

Türk elində gün aylardan sormuşam
 Doğu, batı, quzaylardan sormuşam
 Yakutlardan Altaylardan sormuşam
 İstanbulda, Urumu, Təbəriiz hardayang?
 Aynaya bax özüngü gör özüngdə
 Hər nə yaxçı yaman vardır özüngdə
 koroğlunung heybəti var özüngdə
 Qaşı Timür gözü çinngiz hardayang?
 Gəl ey mənəm ürəgimi qopardan
 Dindir mənə o sítardan o tardan
 Hanı eldən hanı boydan tabardan
 Türkəmənəng, Qazaq, Qırqız hardayang?
 Məlik yazar qara məkətub çinimdə
 Bilməm sənsiz nə yazğı var önümdə
 Işıq gətir mənəm qara günümdə
 Hilal qaşım üzü gündüz hardayang?
 Hardayang sən? səndən sora soldu yaz
 Ayrılıqdan mənə hərnə oldu yaz
 Müdətdir ki heçnə mənə coşturmaz
 Darıxmışam bəəd_ i hərgiz hardayang?
 Yer qurşağı gül üzüngdən alar rəng
 Assımandan yer üzünə gələnəng
 Çox qəribəm, mən sənəm ya sən mənəng?
 Yeddi il də oldu səkiz hardayang?
 Son olaraq da **uzak yol** kitabından basılmış olan
 Türk ve Tanrı adlı şiirini okuyalım.

Türkünən Tanrı

Bir gün bir Türk ərz apardı Tanrıya
 Nə için bizi qablading başxarıya⁴⁹
 Xəlqi sən salding diz yola Tanrı can
 Bizi salding tep o tola⁵⁰ tanrı can

⁴⁹ Yokuş, baş yukarı

⁵⁰ Ova

⁵¹ Surat asmak

Axmurungu etmə turuş tanrımız⁵¹
 Əğri otur sen düz danış tanrımız
 Nə için bizi belə giriftar etding
 Tat⁵² yanında Türkü Xar o zar etding
 Tat ki o heç baxmazıdı sözüngə
 İndi gəlmiş baş etirdmiş özüngə
 Fərngilər ayı təsxir etdilər
 Assımandan o yana da getdilər
 O ərəb ki çox gəzirdi xəlici
 Assımandan bac almışdı qılıcı
 Türk ki sənə tarftardır tanrı can
 Varı yerdə giriftardır tanrı can
 Tating yeri kend tənı də sağ oldu
 Türküng halı nasaz yeri dağ oldu
 Tata villalı bağ düz meydanlar lütf etding
 Türkü dağda sərgərdan qoydung getding
 Geng yerdə yoldaşang dar yerdə duşman
 Zülümüng tirinə olmuşam tuş mən
 Mürüvət ed ming bir iling acıyam
 Dərgahıngdan bir çörək mohtacıyam

Dudağım dilikdir paşnam⁵³ yarıqdır
 Himmət edsəng əlan canım farıqdır
 O gün ki verding Türkə gəllahi
 Xeyr görmədi ondan sonra vallahi
 O gün ki verding beş on qoyunu

⁵² Tat, tacik, fars

⁵³ Ayağ tabanı

başımə sən tutdung ming bir oyunu
 Göy quzzular verdim sening yolunga
 yetimingə, duzsəğınga, dulunga
 nəzr etdim yolungda çox qoç kəsdim
 hər dəfədə ikki kəsdim üç kesdim
 İmamzadang məndə oğlaq qoymadı
 Beş öldürdüm on öldürdüm doymadı
 Varlığını verdim gedalarına
 Göy gümbüdlü imamzadalarına
 Pir o peyğəmbəring zikrini etdim
 Yeməmiş neməting şükürünü ettim
 Ta basardım niyetimi saf etdim
 Açıq de Tanrı can nə xəlaf etdim
 Deding Türk imamı Həzrəti abbasdı
 Onungda qolunu şum yəzid kəsdi
 Deyərlər xudavənd həy o kərimdir
 Səndən ayrı dada gələn kimdir
 Dəli bərkü dövrə goyma Tanrı can
 Soyulmuş qafila soyma Tanrı can
 Gövənmə dara malına Tanrı
 Bir gel fəqir yanına Tanrı
 Tanrı dedi kiməng belə goldurang
 Çomağınan seyrəng məni öldürəng
 Dedi Türkəm bir bəndəngəm Tanrı can
 Varı yerdə şərməndəngəm Tanrı can
 Tanrı dedi Kölgəmdən qaça bilməng
 Qılıcım altından sən gəçə bilməng
 Mən Tanrıyam Tanrılıqdan qaçmıram
 Özüng bildəng vil yerə and içmirəm
 Yalan demə belə bəşər yoxumdur
 Quran bilsin Türkdən xəbər yoxumdur
 Türk məndən dəğil qullabı bəndədir
 Bəndə odurki həmmişə kəntdədir

Mənim bəndələrim cinsi çamırdır
 Belə ki sən deyrəng Türklər dəmirdir
 Dedim xəlqəl insanə menəltin
 Türkə haçan dedim in de Tacık min!
 Onda ki dünya malını bəhr etdim
 Çox kimsənin qismatını şəhr etdim
 Türküng varlığına sulum etişmir
 Pes mowqa gəlmişəng pulum etişmir!
 Ki dowrunğu bağ o mülkü kend edəm
 Bir nəhvənən ağzıngızı bənd edəm
 Türk dedi Tanrı can ey danışıyrang
 Əcəb mənim əhvalimi soruşıyrang
 Əl götür başımdan ki hal yoxumdur
 Seningnən cuğab sual yoxumdur

Tanrılığın mənim başıma titdi!
 Baş qoşma başıma dowarım getdi
 Qoy ta çomağımı qoyam boyunuma
 Gedəm çatam üç dörd arıq qoynuma
 Vardı getdi gədikdən pənəh oldu
 Hər nə ki demişdim saf gunah oldu
 Tanrı dedi damar çəkdəm dalingdan
 Cəhənnəmdə xəbər bildəm halıngdan
 Damar çəkdəm ismən Türkü zəbandan⁵⁴
 ələlxusus şiir yazan Arsalandan

Kaynaklar

1. Mirzayı, Arsalan (2015/1394). Dina'dan Haydar Babaya Selam, (Dinadan Hayder

⁵⁴ Farsçada dil anlamında

- Babaya Selam), Tek Dereht yayın evi, Tahran.
2. Mirzayı, Arsalan (2017/1396). Çocuklar Ay Çocuklar-Çocuk Şiirleri (Uşaqlar Ay Uşaqlar-Uşaq Şiirləri), Tahtı Cemşid ve Kaşkayı yayın evi, Şiraz.
 3. Mirzayı, Arsalan (2017/1396). Kaşkayı Bilmeceleri, (qaşqay Tapmacaları), Yaşıl Alma yayın evi ve Ocak Derneği, Şiraz.
 4. <http://www.baydaq.com>
 5. <http://www.qashqaebook.ir>

genomunun örneğini hangi toplumdan elde etmeliyiz?

Bu soruların cevabının bulunmaması hiç de şaşırtıcı değildir. Gerçeklere bakılırsa kendini Türk bilen hiç kimse, kendini ikinci derece bir Türk olarak tanıtmıyor ve Bilimkurgunun uydurduğu genetik

Qaşqayı' dan Qızılalma'ya Doğru. 2

Yaranışın Yaralayıcı Yarışı

İsa Doğanlı

Türklük bir Kan veya bir Irka bağlı değildir, belki Türkçenin en derinliğinden kaynaklanan yaşam felsefesine ve bu felsefeden üreyen düşünce tarzına bağlıdır.

Bu yüzden Irkları belirtmek üzere, özellikle modern bilimlerin önerdiği yöntemler ile Türklüğün kökenini araştırmak oldukça gülünç ve bir o kadar da gerçeklerden uzak sonuçlara neden olabilir.

Maalesef birçok Türk araştırmacısı genetik biliminin sunduğu bu yanlış anlamalar sonucu, Türk ırkının kökenini bulmak yolunda kafa karıştırıcı sonuçlar elde ederek bu soy sürme karmaşasının birer parçasına dönmüşler.

Kimisi göz formundan, kimisi kafatası üzerinden ve kimisi ise genlerdeki kodlanmış şifreler üzerinden yürüyerek, kendilerince Türklüğün ne olduğunu anlatmaya çalışmışlar, hal bu ki bu konu hiç başlamadan sona ermiş bir hikâye gibidir. Çünkü asıl temel soru kimlerin Türk olduğu değil de, Türklüğün ne olduğudur.

Acaba Uzakdoğu'daki Karagözlü Uygurlar mı daha Türk, yoksa Almanya'daki sarışınlar? Sibiryada'daki Sabar'lar asil yoksa Basra körfezi sahillerindeki Kaşkay'lar? Ve acaba söz konusu olan Türklük

ayırmaştırmalarına hiç de uymak istemiyor.

Dolayısıyla Türklük felsefesini bulmak için en kısa yol kendilerini Türk bilen veya bilmeyen insanların kan ve mukus örneklerini modern laboratuvarlarda tahlil etmekten değil de, Türkçenin gizli ve gizemli altyapısını keşif edip bu yapıya dayanan düşünce ürünlerini toplumun ortak değerlerinde araştırmaktan geçiyor.

Geçen bölümde, Türkdil_ Düşünce kavramının nasıl ortaya çıkıp Türklerin yaşam felsefesinin gelişmesiyle beraber evrilip geliştiğinden bahis ettik ve dedik ki Türkdil_ Düşünce, doğanın kurallarına uyarak üstün zekâlı bir altyapı oluşturup dilin derinliklerindeki şifrelere dayanıp düşüncenin ana kaynağı konumuna gelmiştir.

Türk dili Ters mühendisliğe uygun bir dil olduğu için, bir dilci sözcüklerin bitişik seslerini söktükçe, dilin altyapısına ulaşabilir ve buna benzer bir yöntem ile düşünce yapısının perde arkasındaki şifrelere de varabiliriz.

Maalesef Türkçenin bütün şivelerinde Dil_ Düşünce temelinden sapmalar vazgeçilmez bir gerçek olarak ortada. Bazen bilgisizlikten, bazen siyasetler gereği ve bazen de dilin doğru yüzünü umursamamak nedeniyle yeryüzündeki kaç yüz milyon Türkün ağzında seslenen şivelerin her birinde, binlerce ve belki de yüzbinlerce gerginlik, aksaklık, gevşeklik ve doğallıktan uzak birçok sorun vardır.

Bildiğiniz gibi bu yazıda İran coğrafyasında kullanılan Türkçenin değişik şivelerinden örnekler getirerek, söz konusu olan Türkdil_ Düşünce kavramını inceliklerini bulup okuyucularla paylaşmak üzere, Anadolu ve İstanbul şivelerinden de yararlanıyoruz.

Şimdi biraz bu şifrelerden konuşacağız bu yüzden konuyu daha iyi anlamamız için birkaç sözcüğün yaranış sürecindeki mantığı çözmeye çalışacağız.

İşimizin ana kuralı şu:

'Türk dili üstün zekâlı bir canlıdır, bu yüzden mantık yolundan hiçbir zaman sapmaz!'

Ve bu cümlenin açıklaması da şöyle olabilir;

Dilin yaranış sürecinde, yaşam koşullarına uymayan bütün fazlalıklar, zaaflar ve eksilikler otomatikman ortadan kalkıyor. Bu vazgeçilmez süreç dilin tam olarak düşünce tabanına dayanmasını sağlıyor. Bu yüzden Türk dilinin altyapısına ulaşmanın tek yolu sözler ve sözcüklerin arasındaki denklemleri bulmaktır. Bu da sadece dili düşünebilir bir varlık olarak nitelendirmekle mümkün olur.

Dil kavramına böyle bakmak hiç de gerçeklerden uzak sayılmaz. Sonuçta bütün olayların arasındaki mantığa yatkın nedenler, insanoğlunun bilincine dolaysıyla da diline yansıyor.

Köklere doğru yürüyüş

Dilin şifrelerini ters mühendislik yöntemiyle çözmek tıpkı karmaşık bir motoru sökmek gibi,

oldukça hassas ve uzmanlık gerektiren bir iştir. Örneğin bir jet motorundaki her detayın arkasında

aylarca ve yıllarca tecrübeye dayanan teknolojik incelikler bulunuyor ve hiçbir parçanın yeri rasgele seçilmemiştir. Bu yüzden bu karmaşık makineye zarar vermeden onu parçalara ayırabilmek ne kadar ustalık gerektiriyorsa, bu düzenden esinlenerek ona benzer başka bir düzeni kurmak belki yüzkat daha fazlası ustalık gerektiriyor! İşte bu nedenle Türk diline yeni kurallar veya yeni sözcükler dâhil etmek için oldukça titiz davranmalıyız.

Türkçenin her sözcüğü birer kapalı kutu gibidir ve özellikle bu sözcüklerin her birini uçaklarda kullanılan Karakutu gibi düşünebiliriz. Türkçenin kocaman özgeçmişinin her küçük parçası birer Karakutu'da saklanmış bulunuyor ve bu kodlanmış belleğin arka planı ise Türkdüşüncesi'dir.

Bu kodları kırıp dilin altyapısına ulaşmak tabii ki kolay olmayacaktır, ama birbirlerine benzer sözcükleri deneme yanılma yöntemiyle karşılaştırdığımız zaman oldukça yeni ve ilginç veriler elde edebiliriz.

Bu veriler Türkdüşünce yapısındaki gerekçelere yatkın değil ise, o zaman verilerimiz yanlışır demektir, ancak Türkdüşünce 'deki kuralla uyuyorsa büyük bir yapbozun küçücük bir parçasını bulmuşuz demek! Ve ne kadar sevindirici bir haber olmasa da, bundan sonraki çabamızı başka parçaları bulmakta harcamalıyız!

İşte kocaman bir yazılımın içinde Türkdil_ Düşünce'yi tanımak budur! Bildiğimiz bütün zihinsel sınırları zorlamak ve 'Tapmak'ın gerçek ve 'Görcek' anlamını yaşamak.

Bu nedenlere göre Türkçe'nin her bir sözcüğünün kökenini araştırmak, bilinmezlere doğru açılan bir kapı gibi olsa da bu yolda uygulanan yöntemlerin ne olduğuna bakmayarak, elde ettiğimiz sonuçlar arayış yönteminin ne kadar doğru olup olmadığını belirtecektir. Çünkü Türkçe başka birçok dil gibi yüzeysel ve rasgele bir yapı değildir.

Bu araştırmada uygulanan yöntem böyledir:

1. Ortak bir anlam taşıyan veya aynı kavrama işaret eden birkaç sözcüğü seçip...
2. Dilin onları nasıl yorumladığını araştırıp...
3. Doğru olabilen açıklamaları ayıracağız.
4. Sonra bu sözcükleri birbirleriyle karşılaştırarak arka planındaki düşünceyi öğrenmeğe çalışacağız.
5. Bu sözcükleri biçimbirim ve sesbirimlerine parçalayıp...
6. Bu biçimbirim ve sesbirimlerini karşılaştırarak ortak bir Ses_ anlam kuralını ortaya çıkarmağa çalışacağız.
7. Sonunda da Türkdil_ Düşünce olarak adlandırdığımız varlığın gizemli dünyasına girmeğe çalışacağız.

Bu tek boyutlu bir araştırma olamaz, çünkü onunla birlikte yaşayıp tecrübe kazanıp lehçeler arası yolculuklara başlayacağız. Bu yolculuk bizim ruhumuzu Türklük felsefesinin önemli kavramlarından biri olan QIZILALMA'ya bağlayıp besletecektir. Bu yüzden tanıdığımız dillik biliminin sınırlarını zorlayıp, Öz dilimize ve Öz düşüncemize yatkın başka bir yolu bulmaya çalışacağız.

Bu yolculukta biz siyaset, din, mezhep, soy, coğrafya ve bildiğimiz bütün başka sınırları aşıp sadece ve sadece Türkçeye ve ondan kaynaklanan Öz Türklüğe doğru yürüyeceğiz.

Söz konusu olan bu Türklük, siyasete bağlı olmadığı gibi, ırka, dine, coğrafyaya ve herhangi ayırıştırıcı bir kavrama da bağlı değildir. Bu Özlüğü bir Özbek de elde edebilir, Türkçe konuşabilen bir Arap da! Bu Türklüğü bir Kürt de benimseye bilir, Moskova'da olan bir Rus da.

Bizim peşinde olduğumuz dil felsefesinin içinde saklanan kocaman barış gücü, belki de dünyamızı ayrımcılıktan kurtarabilen tek felsefe olabilir. Türklüğün kısıtlanmış sınırlarını genişletebilen ve

onu (tabiri caiz ise) bir **ırkın** mirası olmadığını belki bütün insanlığa ait olduğunu vurgulayan bir felsefe.

Doğru olan bu ki gerçekler, Türklerin Türkçenin kurtarıcısı değil, belki Türkçenin Türklerin kurtarıcısı olduğuna işaret etmektedir.

Bu açıdan bakınca, Türkçeyi korumağa, yazmağa, ayakta tutmağa ve genişletmeye çalışanlar, aslında kendilerini genişleterek kurtulma çabasında bulunuyorlar diyebiliriz.

Neden kurtulmak soruyorsanız, insanlığı değişik kapaklar giyinerek alt edip özgürlükten uzatmağa çalışan sözde felsefelerden kurtulmak deriz.

Ortak anlam veya kavram:

Bitkilerde solunum ve terleme gibi olayların oluştuğu genellikle yeşil ve türlü büyüklük ve biçimdeki bölüm.

Bu anlama işaret eden birkaç sözcük:

Yapraq

Yarpaq

Yavraq

Yalpaq

Bəlg

Bərg

Bürrə: kamyş bitkisinin kesici yaprağı. Qabalaq: yasti yaprak.

Piş: hurma ağacının yaprağı

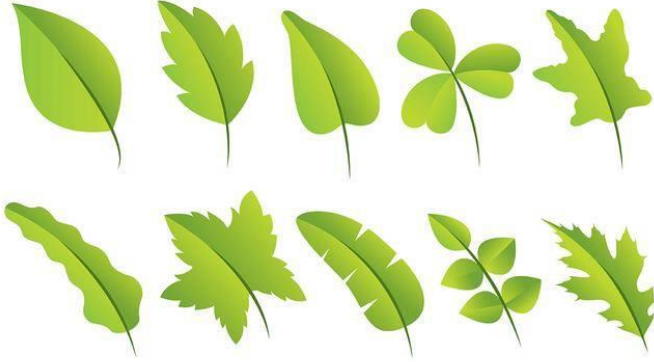
Qabalaq: yasti yaprak

varaq

Üstte gelen sözcüklerin hepsi kaşqay şivesinde kullanılmaktadır ve yaklaşık hepsinin ne düşünceye dayanarak var oluşu ortaya çıkarılabilir, ancak yolumuzun uzamaması için sadece İstanbul ve Anadolu şivelerine benzeyen ilk dört sözcüğü Dil_ Düşünce ölçüsü ile tartacağız.

Yapraq

Yap + Raq

İlkönce 'Yap' kökünü başka sözcüklerde araştıracağız.

Yap:

Baskı uygulayarak düzleştir.

Divan-ı Lügati' Türk kaynağına göre Yap sözcüğü metal para anlamında.

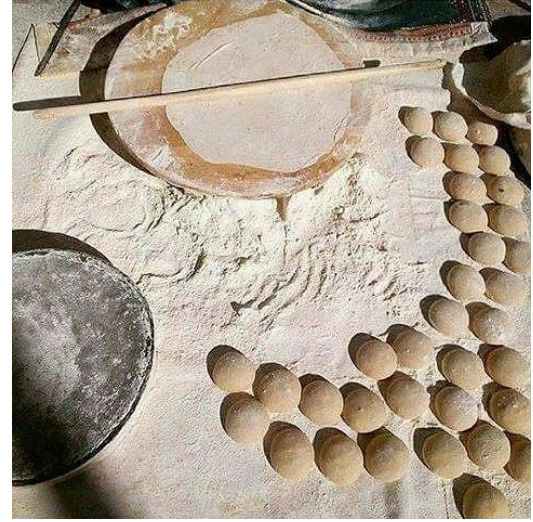
Yap yarmaq yoq: pulum par(L)am yok / demir ve kâğıt param yok.

Açıklama:

Türkdil_ Düşünce'yi görmezden gelip de onun belirttiği kurallara uymazsak 'Pul' sözcüğünün neden 'Metal'den yapılmış paraya denildiğine bilemeyeceğimiz gibi, 'Pala' sözcüğünün de neden 'Kâğıt'tan yapılmış parayı adlandırmak için daha uygun bir seçenek olduğunu kavrayamayız.

Konuyu uzatmamak için bu kadarına iktifa edelim ki; Pul sözcüğü Parlaklık, Küçük boyutluluk, sertlik ve Keskinlik gibi anlamları barındıran sözcüklerle

ilgilidir ve Pala sözcüğü ise daha çok Genişlik, matlık ve yumuşaklık gibi anlamlara işaret etmektedir. (bu arada Türkiye kaynaklarına göre Tacikçe(Farsça) kökenli bilinen Para sözcüğü aslında Türkçedir ve başka bir yazıda onu konuşacağım).

Yapalaq: baykuş.

Yapalaq kuşunun yüz yapısı gerçek anlamda yapılmıştır yani yassılaştırılmış bir yüz formuna sahiptir. Bu yapının sayesinde Yapalağın yüzü bir uydu alıcısı çanağı gibi çalışarak avının çıkardığı en hafif sesleri duymasına olanak sağlıyor. Bu arada yufka ekmeğinin pişirilmesinde kullanılan demir şeyin yani Saçın formunun Yapalak yüzünün formunda olduğu ve kaşqay şivesinde Yapmak eyleminin sadece yufka yapmak için kullanıldığı da dikkat çekicidir.

Yapışmaq: bir yere tutunup kalmak.

Yapışmak makroskopik boyutta fiziksel ve mikroskopik boyutta kimyasal bir tepkimedir (reaksiyondur). Aslında bu olayın temeli iki cismin birbirlerine yaklaşp mikroskopik boyutta (genelde) bir sıvı maddenin aracılığıyla tutunmasıdır. Burada iki açıdan yassılaştırma olayını konuşabiliriz.

Birincisi basınç sonucu iki yüzeyin birleşme noktasındaki ortaya çıkan düzleşmedir. Bu yassılaştırmanın en iyi örneklerinden biri iki düz cam parçasının birbirlerine temas ettiğinde hava basıncından dolayı birbirlerine yapışmasıdır. Bu durumda iki yüzeyin yer yer birleşmesi sonucu üçüncü bir düzleşmiş katmanı iki parçanın arasında düşünürüz.

İkincisi ise, arada olan kimyasal tepkimeler sonucu moleküllerin birbirine yaslanıp (yaklaşp) Van Der waals bağ kurma sonucu ortaya çıkan yassılaştırma. Bildiğimiz üzere böyle bir yapışmada tutkal gibi akıcı bir maddenin aracılığıyla, iki yüzeyin arasında bir yassılaştırılmış katman oluşuyor.

Yapışkan: yapıştırıcı.

Yapıq: yapışmış.

Yapım: bir kerelik yufka yapmaya yeterli olan hamur miktarı.

Görünüşe bakılırsa 'Yap' kökü, Kaşkay insanının düşüncesinde ondan üreyen bir sürü sözcüğe sıkça bağlıdır. Bu bağı hem dış görünümde ve hem sözcüklerin arkasında olan yaratıcı zekâda rahatça görebiliriz.

Yap biçimbirimi Kaşkay Türkü'nün bilincinde 'yassılanmak' anlamını canlandırmaktadır. Ve Bu yassılaştırmanın iki boyutu yani Büyük ölçüm ve küçük ölçüm boyutları var.

Raq eki:

Bu ek Türkçenin sık kullanılan eklerinden biri olarak, kaşkay şivesinde de yaygın bir ek sayılıyor. Onun yapısında uygulanmış düşünce kavramını anlamak için, çok sayıda sözcüğü gözden geçirmemiz gerekmektedir.

Ancak konunun fazla uzamaması için birkaç örneğe iktifa ediyorum:

İraq / Yıraq

Yı: mesafe / **Yı + Raq:** çok mesafeli, irak

Bayraq

Bay: büyük, güzel, göz kamaştırıcı, yüce mertebeli

Bay + Raq: bir ulusun en yüce simgesi, bayrak

Tayraq

Tay: tek kalmış, Birge, Ayrı düşmüş

Tay + Raq: parçalanmış, parçaları ayrılmış, patlamış.

Bir şeyin çok sayıda küçük parçalardan oluştuğunu düşünürsek, Tayraq bir şeyin parçaları birbirinden oldukça uzaklaşmış bulunuyor. Her parça burada bir 'tay' niteliğindedir. (İstanbul şivesindeki üç yaşar ata denilen Tay, Kaşkay şivesinde Day olarak biliniyor).

Payraq

Pay: pay, bir bütünden koparak ayrılan parça, bölük.

Pay + Raq: çok parçalara bölünmüş, çok sayıda paylaşılmış, parçalanmış.

Çoxraq

Çox: çok

Çox + Raq: daha çok / en çok

Azraq

Az + Raq: daha az / en az

Üstte gelen bilgilere dayanarak, Raq ekinin bir anlama üstünlük ve bazen aşırılık kazandırdığını görüyoruz. Yani bu ek öncesinde gelen kavramı olabildiğince çevreye (Uzay Zaman'a) yayıyor.

Şimdi konumuz olan Yapraq sözcüğüne bakmış olursak, bu özel açıdan onu iki biçimbirimden oluşmuş bir sözcük olarak görüyoruz. İlk parçası 'Yassılaştırma' ve ikinci parçası 'Olabilirdiğince' anlamlarını taşımaktadır.

Bu yüzden, 'Yaprak' Türkdil_ Düşünce açısından, 'Olabilirdiğince yassılaştırma' anlamını ifade etmektedir.

Peki acaba 'Bitkilerde solunum ve terleme gibi olayların oluştuğu genellikle yeşil ve türlü büyüklük ve biçimdeki bölüm' bütün bitkilerde aynı özellikleri mi taşıyor?

Mesela muz yaprağı ve kaktüs yaprağı aynı biçimdelermi? Yeryüzündeki bütün Yaprakların rengi, dokusu, filizlenme ve büyüme süreci ve üstte ortaya koyduğumuz özel açıdan bakarsak yassılığın aynı mı? Acaba çam ağacının bu organları yassı mı?

Acaba Dil_ Düşünce varlığının tarih boyu evrilisinde Türklerin bakış açısı, aynı konumda kalmak zorunda mıymış?

Belli olan şu ki, analarımız Türkçeyi gönülden gönüle, dilden dile aktardıkları zaman TDK veya herhangi bir dil kurumunun ortada olduğu söz

konusu olamazmış. Dolayısıyla, Dil_ Düşünce herhangi bir baskıya maruz kalmadan, yaşam koşullarına yatkın olan en uygun yolu seçip topluma sunmuştur.

Bazı dilciler, şivelerin yaranışını insanların bu değişik yaşam koşullarındaki özgürce seçimlerine bağlarken, Şive ile Dil arasındaki en büyük farkın sadece bir siyasi sözleşme doğrultusunda ortaya çıkabileceğini de hatırlatmakta da fayda var.

Tüm bu nedenlere göre biz hala bitkilerin Yaprak denilen bu organlarının olası başka bakış açısına bağlı olabilen eşitlerini aramaya devam ediyoruz.

Yarpaq

Yar + Paq

Maalesef Türkiye'deki kökenbilim İran sınırlarının içinden eski Osmanlı şivesi ve ya şimdiki İstanbul şivesine dâhil olan bir sürü Türkçe sözcüğü İran coğrafyasının içindeki Türk uygarlığına pek ilgi duymadan, Tacikçe (Farsça) olarak tanımlamıştır.

Bu olayın arkasındaki olası veri eksikliği, bilgi kirliliği veya siyasi nedenlerin hepsini açıklamak bu yazının kapsamında değildir, öte yandan bu yanlış anlamaların İran sınırlarının içerisinde yaşayan Türklerin diline direk bir etki bırakmadığı da belli. Ancak Türkdil_ Düşünce varlığının doğru düzgün kavranabileceğinin karşısında olan engellerin en büyüklerinin biri işte Türk dilini sınırlandırmak!

İran Türkünün bilincinde '**Yar**' sözcüğü zaten benimsenmiş, Türkçe bir sözcük. Bu nedenle Türkiyeli dildaşlarımıza özel, gelecek satırlarda bu sözcüğün neden Türkçe olduğunu kanıtlamak zorundayım!

Zaten **Yarpaq** sözcüğünü konuşmak için ilk önce **Yarı** konuşmak zorundayız.

Şimdi **Yar** sözcüğünün izini başka sözcüklerde bulmaya çalışacağız:

Kaşqayı sözcükleri

Yarpız: yarpuz.

Yar + pız

Burada 'yar' biçimbirimi, aynen Yarpaq sözcüğünü ortaya koyan düşünceden kaynaklanıyor.

Yaraşmaq: yakışmak.

Yar + aş > Yaraş: yararlı ol.

Bu sözcükteki **Yar** biçimbirimi, sadece Türkiye etimolojisinde kayıt olan 'ikiye böl' anlamında olamaz.

Türkdil_ Düşünce yapısı bu basit yoruma kesinlikle uymamaktadır.

'yaraş' sözcüğünü ya Türkçe bilmemeliyiz, ya da şimdiki kabul görülen açıdan bakmış olursak onu bir türlü 'ikiye bölünmek' gibi bir basit anlama ilgilendirip açıklamalıyız.

Ancak belli olan şu ki, **Yaraş** sözcüğünü yaradan düşünce başka açılardan da bakıyordur.

Burada 'Aş' eki bize bu eylemin iki taraflı bir kavram olduğunu gösteriyor. Yani 'yar' anlamı iki kavramı birbirine bağlamaktadır. (bence dil kavramını kavramış olanlar için bu kadarı yeterli!)

Bir taraf Eden (yapan) ve karşı taraf Edinen (yapılmış). Ancak 'Aş, Eş, Uş, Üş ve ...' eklerinin özelliği bir eylemin edeni ve edinenini aynı anda ve aynı değerde biçimlendirmektir.

Örneğin iki veya kaç kişinin 'Buluşma' sında aslında kimin bulması ve kimin bulunması belli değildir. 'Gülüşmek, Ağlaşmak, Sevişmek, Savaşmak ve ...' gibi sözcüklerde de bu detayı iyice görebiliriz.

'**Yar**' biçimbirimine gelince 'yakışmak' ve 'yaralanmak' arasındaki anlan bağı hiç de belli değil gibi. Basit bir etimoloji yöntemi diyor ki:

'senin dilindeki **Yar** sözcüğünün anlamı bellidir. Bu **Yar** o **Yar** değildir!'

Hâlbuki 'Sevgili' anlamına gelen 'Yar' ile 'İkiye böl' anlamındaki 'Yar' aynıdır. Ve tam yüzden

'Yarasmaq' gibi bir sözcük Türk dilinin beşğinde canlanmıştır.

'Yar' burada 'Uy' demektir ve 'Yarış' sözcüğünün tam anlamı 'Karşılıklı bir uyum sağla' demektir.

Yaraq: işe yarayan her şey. Alet.

Yar + aq

Aq eki öncesinde gelen kavramı özel bir kapsama döküyor. Bu kapsam zaman, mekân, şey ve ya durum olabilir. Örneğin 'Oyaq: uyanık' sözcüğünde 'Oy: düşünce başarısı' kavramını bir canlı beden kapsamına oturtuyor.

Başka bir örnekte, 'Qıyaq: kalp' sözcüğünde, 'Qıy: kasılmak, iyiliği esirgemek' kavramını bir organa yüklüyor.

Böylece 'Yar: bölücü, yaratıcı, ayırıcı, işlek' kavramını da bir nesne ve ya organa ilgilendiriyor.

Yaraqlanmaq: pusatlanmak, erkeklik organının ereksiyonu

Burada 'Yarılmak' ve 'Yar edinmek' kavramlarının nasıl Türkdil_ Düşünce altyapısında birleştiklerini daha net görebiliriz.

Maalesef birçok okuyucuyu zorluğa düşürebilecek bir dilde konuşmak zorundayım, çünkü başka bir tür bu gizemli altyapıya ulaşabileceğimizi düşünmüyorum:

Yaradan Yararış Yarışında Yarılp Yarını Yaradır, bu yararış yaratanı yaralar. Yaranan Yar, Yaratanın Yarısıdır. Yar da yaradan da yarımçılık olur. Yararışın yarısı yaradan, yarısı yaratıktır. Varlığın varısı(hepsi) yaradan ile yaratığın yarışıdır. Bu yarışta yarayan yaraklar yarı yararak, yaralayarak yarıtır. Yarıymış yar yaratıcılaşır ve yaratır. Bu yüzden yaraklanmak yararış yarışının yararadır.

Canınızı sıkmayın! Açıklayabilirim sevgili arkadaşlar! Ancak biraz sonra...

Yaramaz: yaramaz.

Üstte de açıkladığımız gibi, 'dost' anlamına bağlı bir sözcüktür. Yar olamayan şey ve ya kişiye denir.

Yardan qulu: yaver. Yar olabilen kişi.

Yardım: Türkiye etimolojisine göre bu sözcük Tacik(Fars) kökenlidir! Ve bu oldukça üzücü bir durumdur. Çünkü dilcilerin Türkdil_ Düşünce yapısının gerektiği kadar kavranmamasını belirtmektedir.

Toplum, dilin inceliğine girmekte zorlanıyor ve bu da doğal bir şeydir. Ancak dilci yüzeysel bakmamalıdır.

Hiç dilin yapısına bakmadan, Tacikçenin kuruluş düzeneğine incelmeden ve şimdiki İran'da yüzler ve belki binler yıl yaşamış olan Türkçeyi göz ardı edercesine, Fars bölgesine (vilayet -i Qaşqayı 'ya) bağlı olan her şeyi Tacik kültürüne adamak, özellikle Dil_ Düşünce açısından çok büyük bir hüsran sayılıyor.

Maalesef bizim dilciliğimiz kökenleme (etimoloji) sürecinde Tacikçeye varınca, derin bir suskunluğa kapanıyor bu kapının arkasını görmeği bile hayal etmek istemiyorlar. Acaba bir sözcüğün ilk olarak hangi metinde geldiği onun hangi dile ait olduğunu belirlemek için yeterli mi?

Kesinlikle değil diyorum ve vurguyla ekliyorum ki, Türkçe sözcüklerin kökenini belirtmek konusunda oldukça büyük bir yanlış anlama vardır.

Peki, **Yar** sözcüğünün Tacikçede nasıl yaranıp üremesini hiç mi soran olmamış?

Yarqı: devletin yetkilisi, hükümetin yardımcısı.

Bu sözcüğü İstanbul şivesinde 'yargı' ve bir 'Ç' eki alarak 'yargıç' sözcüklerinde görebiliriz. Burada Türkçede olan 'yar: iki eşit bölüme kes/ iki kişinin arasında yarı yarıya karar ver' kökenine bağlanarak 'yargı' sözcüğünün yararışını daha iyi kavrayabiliyoruz.

Yar yardan küsar: kaşkay kiliminde bir nakış.

Yarrımaq: ikna olmak.

Bütün üstte gelen sözcükleri başka dillere bağlaya bilsek bile 'yarrımaq'ı kesinlikle bağlayamayız!

Bu sözcük Kaşkayı şivesinde, Doymak, İkna olmak, mesut olmak, Cinsel uyarımın zirvesi yani orgazm anlamındadır.

Peki 'Yar' biçimbiriminin anlamı sadece 'kes ve böl' ise, acaba 'orgazm' anlamını 'kesmek' ile ilgilendirebilir miyiz?

Yoksa Türkdil_ Düşünce kavramının üstün zekâlı yapısından yardım alarak, 'yar' ile 'orgazm' arasındaki bağlantıyı çözmek olur mu?

Aslında bu büyük ve aynı anda gülünç çabanın nedeni, 'Yar: sevgili' sözcüğünün Türkçe olmamasının varsayımı! Yoksa 'yar' ile 'orgazm' arasındaki ilişki gözü kör edecek derecede ışık ve aydındır.

Yara: yara.

Yarma: buğdaygillerin iki parçaya bölünmüş hali. Yarılmış kaya.

Aslında eşit olarak ikiye bölünen her şeye Yarma demek olur. Ancak dil ve bazen düşünce tembelliğinden dolayı geniş anlam taşıyan bir sözcük, sadece bir özel alanda kullanılıp giderek başka alanlara girmesi yasak gibi oluyor. Bunu da artırmalıyız ki, söz konusu olan eşitlik sadece boyut eşitliği değildir.

Yarımçılıq: yarıda kalmış, yarım bırakılmış.

Yaradan: yaradan, oluşturan, olduran, Tanrı.

Önceki paragraflarda açıklamış olsak da, bu sözcüğün kökeni hala size belirsiz olabilir!

Bildiğimiz üzere eski Türkçede 'Yaratmış' sözcüğü 'oldurmuş' anlamında gelmiş ve özellikle de Orhun yazıtlarında Bilge Qağanın 'Tengri teg Tengri yaratmış' sözüyle başlanan yazısında bulunmaktadır.

Türkçe kökenbilimi sözlüklerinde aradığımızda ise, hep buna benzer bir açıklamaya rastlıyoruz:

'eski Türkçeden', ve en azından yazarın elde edebildiği tüm kaynaklarda bu kadarına yetinmişler, hal bu ki Türkçenin yapısı böyle yüzeysel yorumlara yetinmemektedir.

Acaba 'yara' ile 'yaradan' arasında her hangi bir bağlantı olasılığı var mı diye sorarsanız, en azından kibarca bir 'ben bilmem!' ile karşılaşacaksınız.

Peki biz kendi akılmızdan sorunca ne elde ediyoruz?

Türkçe bir bitişken dil değil mi? O zaman bir kökten üreyen sözcüklerin arasında bir akıl yürüterek dilin altyapısına ulaşabilecek miyiz? Sizce 'sevgi' ile 'tanrı' arasındaki en güçlü bağ ne olabilir?

Yaranış: yaranma, yaranış, yaranmak ve yaratmak işi.

Yaratıq: yaranmış şey (canlı ya da cansız)

Divan-ı Lügati' Türk sözcükleri

Yaruq: işlev.

İşe yarayan her şeye Yaruq denir. Böylece Arapça eşitinin neden 'Alet' olduğunu daha iyi anlayabiliriz. Yaruğun illa ki kesme aleti olması gerekmiyor ve bu mantıktan yürüyerek 'yar' biçimbiriminin tek boyutlu bir sözcük olmamasını daha iyi anlayabiliriz. Aslında Türkdil_ Düşünce mantığı Türkçe olan hiçbir sözcüğün tek boyutlu olmasına izin vermiyor.

Yarmaq: para.

Bu sözcükteki M sesinin yerine P oturunca **Yarpaq**'a doğru giden yol açılr gibidir! Acaba M ile P sesleri birbirlerine dönüşebilir mi?

Konumuz olmasa da, bu kadarına yetinip, kaşkayı şivesinde böyle bir değişim olabiliyor diyoruz.

Ancak 'Yarmaq' sözcüğüne değişik açılardan bakınca onun yaranışındaki uygulanmış Dil_ Düşünce mantığına varabiliriz.

1. Bildiğimiz 'para' eski zamanlardan beri, insanın yoldaşı sayılır. Örneğin paranın bu özelliği kaşkayı folklorunda 'pul adamın yoldaşdır' gibi bir atasözünde görünmektedir. 'yar' sözcüğünün 'yoldaşlık ve dostluk' ifade eden yüzü açıkça 'Yarmaq' kavramında bulunmaktadır.
2. 'dost' her zaman insanın işine yarar. Para dost gibidir ve insanın yararlanmasına yardımcı olur. Kazanmak, yararlanmak demektir bu yüzden 'yarmaq' ile 'yarar' arasında mantığa yatkın bir ilişki var.
3. 'yar' sözcüğümün başka anlamı, bildiğimiz gibi 'nar' biçimbirimi ile bağlantılıdır. Aslında 'Narin' olan ancak İstanbul şivesinde 'Narin' denilen sözcüğün oluşumu, 'N' ile 'Y' seslerinin özelliklerine ve aralarındaki farka bağlıdır.

'yarmalamak: kesmek, doğramak, narınlatmak' aslında 'Pul' dediğimiz bozuk paranın yapılma yönteminin bir parçasıdır. (eski Türklerde büyük ihtimal kâğıt para da varmış. Bu kanıtlanırsa, Dil_ Düşünce tabanındaki mantık daha anlaşılır duruma gelecektir). Ancak 'Pul: bozuk para' yapımında

kullanılan yöntem de tıpkı 'Pala: kâğıt para' gibidir ve yarmalamak ile gerçekleşir.

Yine de araştırırsak değişik bakış açılarının buluşabilmesi kesindir. Ancak buraya kadar da sadece bir sözcüğün arkasında olan derin ve kaç boyutlu düşünceyi görmüş olduk diye düşünüyorum.

Yarlıq: buyruk / emir.

Yaratmak adalet gerektiriyor! Yargı gerektiriyor! Yarı yarıya bölebilmek ve yaratıcının kendisini yaratığına aktarabilmesini gerektiriyor. Tam bu yüzden de 'Yarlıq' yücelerden buyrulan ve denge koruyan buyruk demektir.

Yaradandan yarattığı yarımçılıq yaratığı yarı yarıya durabilmesi için yarqılanan 'Yarlıq'dır.

Yaruq: yaranış

Türkdil_ Düşünce varlığının en zekâlı seçimlerinden bir tanesi!

Gün tün dengesi ve daha iyi bir tabirle 'yarın gece' dengesini koruyan, Yarını gecenin karnını yararak yaratan sürecin özü. 'yarıq' bazı şivelerde kadının

cinsel aleti olarak da bilinmektedir.

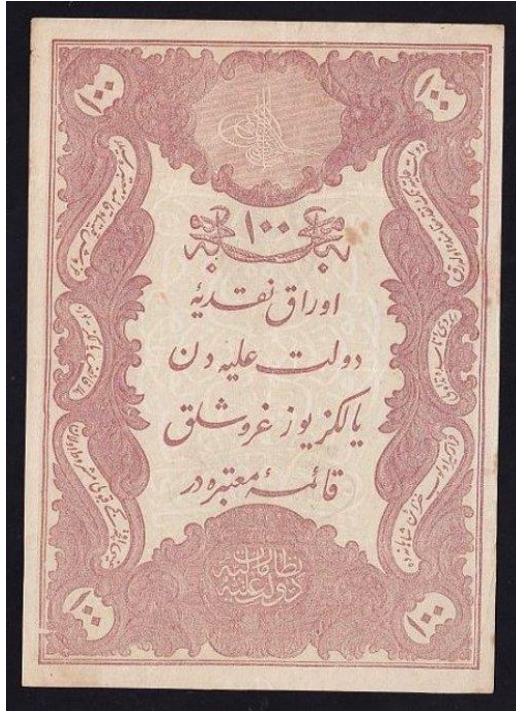
Çocuğun bu dünyaya göz açtığı ana organ. Ve ne güzel bir adlandırma!

Tanın yarılması yaranışın başlangıcıdır. Yarının geceyi yararak doğması 'Tan!' ile 'Tanrı' arasındaki bağın belirtisidir. Bu yüzden de Irk bitig'de şöyle yazılmıştır: 'TANG TANGLADI UDU YER YARUDI UDU KÜN TUGDI.'

Yani tan tanladı, yer yarandı, gün doğdu. Burada Tan için kullanılan özel eylem

Tanlamak'tır. Onu 'ışmak'la eş anlamda görmek kaba bir yorum sayılır. Burada Tanlamak kavramı, Tangrı ile ilgili bir kavramdır ve tam bu yüzden Bilge qağan söylüyor ki: "Tengri tek tengri yaratmış Türk...'

Yarıldı: açıldı, doğdu.

Burada 'yaranmak' ile 'yarılmak' arasında olan anlam bağıını açıkça görüyoruz.

Yarmağan: iki kişinin ve ya toplumun arasında olan ilişki doğrultusunda alınan ve ya verilen hediye.

Türkçede birçok sözcüğün ilkinde olan Y sesi ortadan kalkabiliyor. Örneğin aşağıda gelenlerin hepsi Türk Ellerin şivelerinde bulunmaktadır:

Yıldırım/ ıldırım	Yıldız/ ıldız
Yen / en	Yut / ut

Ancak üstte gelen eş sözcüklerin hepsini birer birer araştırıp konuşmayınca neden Türkdil_ Düşünce'nin böyle bir karar verdiğini anlayamayız. Konumuz şimdilik 'Yarmağan' ve 'Armağan' sözcüklerini ortaya çıkararak mantıktır.

Göründüğü gibi en kolayı bu iki sözcüğün tam olarak aynı anlamda olduklarını ve sadece zaman içinde değişime uğradıklarını düşünmektir ancak az daha derin ve ince bakmak istersek bu ikiliyi bir sanmak pek akıllıca gelmiyor gibidir.

'Ar' sözcüğü Türkçenin en çok kullanılan biçimbirimlerinden biridir bu yüzden de birbirlerini sıkıca ilgili olan birçok anlam taşımakta.

Varamamak/ Erkeklik/ Büyüklük ve Kabalık/ Erişkinlik/ Temizlik/ ...

'Yar' sözcüğü ise bildiğiniz üzere Türkdil_ Düşüncenin başka bir dalından esinlenerek farklı anlamlara işaret etmektedir:

Sevgili/ Tanrı/ Cinsiyet/ Yaralanmak/ para/ birliktelik/ ...

'Armaq' ve 'Yarmaq' arasında olan fark daha kolay anlaşılabilir.

Armaq: tam olarak birleşmemek ve birleşmek çabasında yorgun düşmek. Bu kökten Aran, Arman, Araş, Arıp gibi sözcükler üremiştir.

'Ar' kökünden evrilen sözcüklerden birisi Kaşkayı şivesinde 'Selam' yerine hala da kullanılmakta olan öz Türkçe 'Armağıng' sözcüğüdür.

Bu oldukça anlamlı ve değerli sözcüğü gelecekte konuşacağız.

Yarmaq: üstte de dediğimiz gibi, daha çok yararlanmak ve yarış ile ilgilidir.

Bu yüzden şöyle açıklayabiliyoruz:

Armağan: birinden başkasına verilen hediye. Burada verilen hediyenin arkasında gizlenmiş bir cinsel ve ya karşılıklı sevgi duygusu olmaya bilir. Armağan iki siyaset insanının arasında da, iki emektaş arasında da olabilir. Hatta iki sevgili de

birbirlerine bir şiir armağan edebilir, ancak burada cinsellik ilgi odağında olmadığı gibi, o şiirin de yararlı bir şey olduğu pek önem taşıyor!

Yarmağan: birinden başkasına giden hediye. Burada verilen hediyenin arkasında sevgi ve yararlanmakla bağlı olan her duygu gizlenmiş olabilir. İki siyasetçi birbirlerine ancak Armağan gönderebiliyorlar ve konu Yarmağana gelince, illa ki arada bir sevgi ve ya belli olan yarar vardır demektir. Örneğin İran Venezüella'ya onun işine yarayan belli bir miktarda benzin Yarmağan edebilir. Ancak Hugo Çvezin ruhuna bir şiir kitabı yarmağan edemez! Çünkü ona bu kitabın hiçbir yararı olmayacaktır.

Divan-ı Lügatı' Türk'te Yarmağan ve Armağan sözcüklerinin ikisi de bulunmaktadır. Bu da aynı anda bir kavram için neden iki sözcük üretilmiş' sorusunu oluşturuyor.

Yaraq: silah, pusat.

Yaraq hem yararlıdır, hem yaralıyor ve hem savaşçının yardımcısıdır.

Yarattı: yarattı

Yarış: yarış / müsabaka.

Yaramaz: yaramaz.

Yara: yar yüreğini kazanmak. Naz kılıp cilve yapmak.

Qılnu bilsə qızıl keər. Yaranu bilsə yaşıl keər.

İlişkinin Özünü bilse kızıl renk giyer, yürek kazanmak bilse yeşil giyer.

'Qıl' sözcüğü İstanbul şivesinde 'Kılık kıyafet' teriminde bulunmaktadır. Anlamı ise bir yaratığın oluşumunda uygulanmış yöntemdir. Kaşkayı şivesinde 'Bu tufənging qılığı əlimdədir' teriminde 'yapı' anlamında kullanılmaktadır.

Divan-ı Lügati' Türk'te bulduğumuz 'Yara' sözcüğü, en azından şimdilik 'Yar: sevgili' kavramıyla direk ilgili olan en eski yazılı kaynak olarak kabullenmelidir.

Birkaç değişik açıdan bu sözcüğe bakmak olur, ancak konunun fazla uzatılmaması için oldukça kısa açıklayacağım.

1. 'Yar' biçimbirimi 'Yarın' sözcüğünün köküdür. Yarın ise 'gün/ güneş' kavramının başkalaşmış biçimidir. 'Y' sesi 'Narın' sözcüğündeki 'N' sesi ile ilgilidir. Bu ilişki 'Od: ateş' anlamına gelen ve Arapçada bulunan 'Nar' sözcüğünü yaratmıştır.
2. 'Yar' biçimbirimi 'Yaranışı' sözcüğünün köküdür. Yaranış dişimsi bir kavramdır.
3. 'Yar' biçimbirimi 'Yarak' ve 'yarıq' sözcüklerinin köküdür. Yarak erkeklik organına da denir, Yarıq sözcüğünün bir anlamı ise dişilik organıdır.
4. 'Yar' biçimbirimi 'Yara' sözcüğünün köküdür. 'Yala' sözcüğündeki 'L' sesi 'R' sesi ile ilgilidir. 'Yalakalık' sözcüğü bu ses başkalaşmasının bir göstergesidir.

Dolayısıyla 'Yara' sözcüğünün 'cilve yapıp güzellik sergilemek' anlamı 'Yar' kökünün dişilik, cinsellik, parlaklık, gözkaşaştırmacılık gibi özelliklerine bağlı bir anlamdır.

Aşağıda gelen sözcüklerin hepsi, Dil_ düşünce çerçevesinde açıklanıp yorumlanabiliyor. Konunu uzatmamak için şimdilik yorumları siz saygıdeğer okuyuculara bırakıyorum. Sözcüklerin hepsi Divan-ı Lügati' Türk'ten alınmıştır.

Yarındaq: kemer. Ortadan bölmesine göre. Yarıp inceltmesine göre.

Yarın: yön. 'Y' sesinin düşünce tabanında 'S' sesi ile ilgili olduğuna göre. (Sarı: Yön)

Yaraşmaz: yaraşmaz. Yaraşır sözcüğünün olumsuzu.

Yarınq: yarın. Işığın gecenin karanlığını yararak ortaya çıktığına göre. Güneşin yaranışına göre.

Yarıqlaşmaq: yarışmak. İki yarın(yoldaşın) yaraklanıp(donanıp) bir yolu paylaştıklarına göre.

Yaramsınmaq: Yalakalık etmek. Dil_ Düşünce tabanındaki 'R' ile 'L' seslerinin ilişkisinden doğan anlam paylaşımına göre.

Yaratmaq: yaratmak. Yaranış sürecinin, Yar, Yara, Yarın, Yazar ve ... gibi kavramlarla aynı yapıya sahip olduğuna göre.

Yaruqluq: huzur, dinçlik. Sevginin, yaraqlanmaq, yarrımaq ve yaratmağın dinçlik verici olduğuna göre.

Yarış: yarı yarıya bölüşmek.

Yaruq: ışık.

Yarıq: zırh.

Yarım: yarım.

Yarın: omurga.

Yarşı: adaletle ikiye bölüşen kişi. Ortak karar veren.

Yarpuz: yarpuz.

Yarlıq: yardıma muhtaç.

Yarlıq: affa muhtaç.

Yarlıq: yasa.

Yaratqan: yaradan.

Yarutqan: ışıklandırıcı.

Təngri ol yerig yaratqan kun ol ajunung yarutqan.

Yarasmaq: tevaful etmek. Ortak karara varmak.

Yarmanmaq: tırmanmaq. Yukarı doğru çıkmak.

Yar: su akıntısından ortaya çıkan uçurum.

Yarıqsanmaq: kurtulmak.

Şimdi ister uzman bir dilci olarak, ister sıradan bir okuyucu olarak 'Yarin' değil 'Yarın' Türkçe olup olmadığına siz karar verin! Elbette bu arada **Tacik** (başka adıyla Fars) kaynaklarında 'sevgili' anlamına gelen 'Yar' sözcüğüne göre ortaya konmuş açıklamalara bir göz atmakta da yarar var!

Tacik kaynaklarına göre:

Bu sözcük **Pehlevi**(?) Dilinden alınmış '**Adzivar**' sözcüğünün değişmiş halidir!!!!

(Evet arkadaşlar! Başka bir şey aramayın! Bu konuda elde olan bütün bilgi bu! Ve gerçekten ne kadar göz kamaştırıcı ve derin dilliliğe dayalı bir bilgi!)

Demek Öz'ü görmemek ve Özge'ye kapılmak böyle bir yanlış sonuçlanmalara neden olabilir!

Yar sözcüğünün 'sevgili' anlamına gelen kavramı, Türkçe değil ise o zaman konuştuğumuz dile başka bir ad bulmalıyız! Çünkü bütün bu bilgileri Türkçe ve Tacikçe olmayan başka bir dile bağlamak zorunda kalırız!

Paq

Bu eki açıklamak için, hızlı bir şekilde birkaç örnek ortaya koyup ortak bir sonuca varmağa çalışacağız.

Torpaq: içinde yaşadığımız yurt. (Toprak?).

Tor: zinde, güçlü, geniş.

Paq: yaşayış özelliğini bir yurda bağlayan ek.

Çalpaq: göle benzer küçük su birikintisi.

Çal: alçak bölge, derin bölge.

Paq: derinlik özelliğini bir yere bağlayan ek.

Qalpaq: kalkan gibi bir nesne. Jant kapağı.

Qal: kalın, kalıcı.

Paq: kalıcılığı ve kalınlığı bir şeye bağlayan ek.

Bu konuda onlarca başka örnek bulabiliriz, ancak '**Paq**' biçimbiriminin burada bir ek gibi davrandığına yetinip '**Yarpaq**' sözcüğüne geçelim.

Bildiğimiz üzere 'Yar' biçimbilimi bir karmaşık (kompleks) sözcük olarak Türkçenin zengin söz dağarcığının bir bölümünü oluşturuyor. Bu sözcüğün içinde saklanan birbirine benzer, ancak farklı açılarla bir konuya bakan anlamları birlikte gözden geçirmiş olduk.

Şimdi '**Yarpaq**' sözcüğünün ne kadar ince bir yaklaşımla '**Yaranışa**' bağlandığını iyice anlayabiliriz. Türkçenin sadece bir iletişim aracı

olmadığını ve oldukça güçlü bir düşünce altyapısına dayandığını önemle vurgulayarak, bu bölümü yine de karmaşık bir ifade ile bitirmek zorundayız:

Yaranış Yarışında Yarpaq Yaradanı Yarır Yaralır. Yarpaq Yarıdan Yarılır Yarıyır. O Yaranışın ilk durağıdır. Bitkinin 'Yar' kavramını 'Paq'laya bildiği tek yer. Yarpaqda Yaranış bitkiye **Pağlanır!** Bu yüzden **Türkdil_ Düşünce** ona **Yarpaq** adını vermiş.

Buraya kadar sadece iki sözcüğü açıklamış olduk. **Yapraq** ve **Yarpaq**. Ancak buraya kadar bildiklerimizi böyle özetleyebiliriz:

Türkdil_ Düşünce temelinde Yapraq ve Yarpaq sözcüklerinin her ikisi de bir olaya bağlanıyor, bir cisme işaret etmek için kullanılıyorlar. Ancak bu onların aynen bir kavrama ve bir düşünce açısına bağlı oldukları anlamına gelmiyor. Belki Türkçe arada olan oldukça belirgin ancak bizim ayırt edemeyeceğimiz kadar ince çizgileri öngörüp belirtmiştir. Tam bu yüzden de bizim uyuşmuş beynimiz bu ikilinin birisini Dil, o birisini yanlış bir şive olarak algılamıştır ve böylece dili içten çığneyen yeni dilciliğin birer elemanı olarak eylemde bulunmuşuz.

Gelecek seferde Türkdil_ Düşünce dünyasına yeni pencereler açabilmek üzere... .

Kaynaklar:

Menzuri, Naser. (2009- 2016). Sözlü yazıtlar(ketibehaye şefahi) 1-11 (11Cilid). Tahran: Menzuri, N.

Merdani rehimi, Esedullah. (2007). Qaşqayı sözlüğü. Kum: Ensari.

Hüseyn Düzgün, çeviren Mühemmedzade Siddiq, Hüseyn. (2005). Divan-i Lügati' Türk. Tebriz: Axtar.

Doğanlı, İsa. (2017). Rudabe Ehmedi ile söyleşiler. (Karaçaylı boyu, Xanehmedli oymağı).

Doğanlı, İsa. (2017). Kouser İmani ile söyleşiler. (Kelbili boyu, Covadxan obası).

Doğanlı, İsa. (2018). İbrahim Rehmani ile söyleşiler. (Eymür boyu, Doğanlı oymağı).

Nefiseh, Sinafer. (2017). Eliesger Cemrasi ile söyleşi. (Halaç türkü).

Nefiseh, Sinafer. (2017). Rudabe Ehmedi ile söyleşiler. (Karaçaylı boyu, Xanehmedli oymağı).

Nefiseh, Sinafer. İsa, Doğanlı (2016_ 2019). Kaşkay, Halaç, Afşar, Şahseven, Bayat ve İran coğrafyasında yaşayan birçok Türk topluluklarda yakından görüşmeler sonucu elde edilen bilgiler.

Heybetli Tiresi Toplum Temelli

Turizm ve Çevrecilik

Girişimciliği

Amin Jahangiri

Dergimizin geçen sayısında “Kültür ve Gelenekler Temelinde Turizm Sektörünün Kaşkay Türklerine Katkısı” başlıklı bir yazı okudunuz. O yazıda Kaşkay gelenekleri ekseninde bir kaç faaliyet modeli ve girişimciden bahsedildi. Bu yazıda söz konusu girişimcilerinden birini tanıtılacaktır. Sonraki sayılarda da bu tanıtımların devam etmesi hedeflenmektedir.

“Gardaşgari Camee Bunyad Tire Heybetli” geleneksel turizm sektöründe faaliyet göstermektedir. Bu işletme göçebelik ve aşiret toplumunun yaşam tarzını yakından görmek ve yaşamak isteyenlerin isteklerine hizmet eder.

Kaşkayların göçebelik kültürünü tamamen orijinal şeklinde görmek isteyenler için iyi bir fırsattır. Turistler Heybatlı Tiresi (Şeşbeylı tayfasının bir tiresi) yayla ve kışlaklarında veya göç esnasında Heybatlılara misafir olarak onların günlük faaliyetlerini yakından görüp, onlara katılabilirler. Her şey sıradan bir şekilde sunulur. Düğün zamanı ise düğün ve dansa katılırlar, ölüm zamanı ise cenazeye katılabilirler. Sabahları o toplumun çalışanları ile beraber erken kalkıp günlük faaliyetlerde işbirliği yaparlar. Turistler için yiyecekler, içecekler, eğlenceler ve benzeri şeyler tamamen yerlidir.

Bu ekonomik ve kültürel faaliyetler Şima Amiri tarafından yönetilmektedir. Kendisi Heybetli Tiresindendir. Şima 1988 yılında Şiraz Şehrinde doğdu. Lisans eğitimini muhasebecilik alanında ve yüksek lisansını Turizm Girişimciliği alanında tamamladı. İlk olarak çevre faaliyetlerinde bulunmuş daha sonra yerel toplumu çevrecilik

faaliyetlerine dahil etmek, faaliyetleri kolaylaştırmak ve sürdürülebilir kılmak için bu modeli turizm alanına adım atmış.

Aşağıda bu aktiviteye nasıl başladığını ve hangi aşamalardan geçtiğini kısaca şöyle anlatmaktadır:

“Turizm çocukluğumdan beri içimdeydi. Ama o zamanlar kendimi tanıımıyordum.

Çocukluğumu ve ilk gençliğimi anne ve babam yanında bu alanda geçirdim. Babam o kadar seyahat ve çevrecilik faaliyetleri düşkünüydü ki bir sırt çantası ile her zaman yayla-kışlağımız ve Tahran arasında yoldaydı. Böylece ben de anne babamın teşviki ve desteği ile turizm ve çevrecilik sektörüne adım attım. Ama aslında turizm bizim için bir araçtı

ve temel amacımız çevreyi korumaktı. Meralarımız ve kurumakta olan göllerimiz için bir şeyler yapmak istiyorduk. Önce bu konuda pek çok yabancı bize yardıma geliyordu ve hatta bir kere bir yabancıнын düşünüyordum. Önce bu konuda pek çok yabancı bize yardıma geliyordu ve hatta bir kere bir yabancıнын düşünüyordum. Önce bu konuda pek çok yabancı bize yardıma geliyordu ve hatta bir kere bir yabancıнын düşünüyordum.

Sonra bu sorulara cevap bulmak için yıllarca çalıştım. Araştırmalarımızda Toplum temelli turizm⁵⁵ ile karşılaştık. Bu model o zamana kadar İran'da hiç uygulanmamıştı. Bu modelde bakış aşağıdan yukarıyadır. Yani her şey toplumun kendi içinden çıkıyor (Karar verme, uygulama ve yönetim). Bu şekilde bu kararlar büyüyor ve yavaş yavaş bölgesel ve hatta ulusal kararları etkiliyor. Bu model dünyanın çok yerinde uygulanmıştı ve biz onu İran'a getirip, yerleştirdik.

Bu modeli seçme sebebimiz, kendi kendimize yönetebilmemiz ve çevrecilik odaklı olmasıydı. Bölgemizin önemli problemleri geçinme ve çevre sorunlarıdır ve Toplum temelli turizm bunları çözmek için iyi bir araçtı. Bu vesileyle biz onlara bir ek gelir imkânı yaratıyoruz ve bu da onları çevrecilik ve kültürel faaliyetlere destek olmada motive ediyor.

Modeli önce köyde denedik ama olumlu sonuçlar alamadık. Çünkü köyde yaşayanlar coğrafi konum ortaklığı sebebiyle bir aradadır ve aralarında ırk ya da kan bağı olmayabilir. Bu şekilde bu modeli toplumsal yapıya sahip bir yerde uygulayabileceğimizi öğrendik. Toplumsal yapı kişilerin katılım oranını artırır ve Kaşkay toplumunda bu yapı vardır. Örneğin ben Kaşkay elinden, Şeşbeyli tayfasından ve Heybetli tiresindenim ve dünyanın neresinde olursam olayım bu yapıya bağlıyım ve coğrafi konumum bunu etkilemez.

Bu amaçlar doğrultusunda babamın hatıraları ve kendi deneyimlerimiz de bize fikir kaynağı oldu. Babam tecrübelerini ve Kaşkayların yayla-kışla arasındaki göçleriyle ilgili pek çok hatıralarını bizimle paylaştı. O zamanlar Kaşkaylar yayla-kışla arasında tamamen yürüyerek göç ediyorlarmış ve bu mesafe bazı Tayfa ya da Tireler için 600 kilometre civarındaymış. Göç mevsiminde, şehirlerden (özellikle Şiraz şehri) geçtiklerinde, şehrin erkekleri şehir dışına çıkıp göçebelere seyredermiş. Rengârenk el dokumaları ile bezenmiş at ve develer, develerin üzerindeki eldokuma yükler, kadın ve erkeklerin güzel rengârenk giyimleri, at üzerindeki genç kızların şarkı söylemesi, erkeklerin elinde döneminin son model tüfekleri... Bir seyyar bahar gibi izleyenlerin gözü önünden akıp gidermiş. Erkekler heyecanla bu göçleri seyredermiş. Bu hatıraların yanında önceki yıllarda bazen yabancı turistlerin gezi ve tanışma amacıyla bizim aşirete geldiklerini (Ama çok değil, her yıl 5-10 kere turist gelirdi) de ben görmüştüm. Böylece yavaş yavaş geleneksel turizm sektörünün, isteklerimi yerine getirmede en iyi yöntem olacağını anladım.

Toplum temelli kalkınma modelinde yerli halkın katılımı ve desteği esastır. Bunun için de yerli halk için gelir kaynağı olmalıdır. Yani bir ek gelir fırsatı, katılmak için yerli halkı daha çok motive eder. Hedef kitlemizde turizm ve turizmin getirdiği gelirler için hem potansiyel vardı hem de teşvik ediciydi. Bu yüzden kendi Tiremde bu faaliyete başlamaya karar verdim. Dedelerim Kethüda (Aksakallık mensebinin bir seviye üstünde) oldukları için Tiremizde hala bizim aileye büyük saygı duyulur. Bu sayede bize güvendiler ve turizm faaliyetine başladığımızda yardımcı oldular.”

Her işin temeli o alanda yetenekli ve eğitilmiş insan kaynağıdır. Burada da öncelikle, Şima Hanım, etrafında çalışanlara, turistlere kaliteli ve doğru hizmet verme ve çevre koruma esasları

⁵⁵ - Community Based Tourism (CTB)

hakkında, gereken eğitimleri verir. Heybetli Tiresinden iki genci turizm eğitimi okullarına göndererek onların gezi rehberliği eğitim ve

sertifika almalarına yardımcı olması yanında diğer çalışanlara bizzat Şima Hanım eğitim vermektedir. Turistler ile kolay irtibat kurulması amacıyla Çadırlar arasında çocuklara İngilizce kursları açmıştır. Toplum temelli turizm faaliyetleri kapsamında Heybetli Tiresindeki seyyar ilkokulu da desteklemektedir ve öğrencileri çevrecilik ve turizm işlerine teşvik eder. Bunların yanında faaliyetlerini sürdürebilmek için, yayla- kışlağında yaşayan herkesin faydalanabileceği pek çok farklı faaliyeti Şima Hanım düzenler.

- Yayla- kışlağın ulaşım altyapılarının temel tesisleri
- Bölgedeki ailelerin çoğuna güneş enerjisi ile ısınan banyolar hazırlama
- Seli önlemek için bentler arkasında toplanan suyu boşaltma
- Kurak yıllarda göçebe ailelere tanker ile su götürme
- Meraları koruma ve birçok bitki türünün yok olmasını önleme

- Ormanların ziraat arazilerine dönüşmesini önleme
- Orman ve doğal kaynaklar başkanlığı

tarafından yapılan yanlış ormancılık planlarını önleme ve değiştirme

- Kuruyan ağaçların yerine yerli fidan dikmek ve bunlar gibi faydalı faaliyetlerdir. Bu hizmetler, Gardaşgari Camee Bunyad Tire Heybetli aracılığıyla ve devlet kurumları veya STK'lar tarafından gerçekleştirilmektedir.

Bu faaliyetler aracılığıyla turistler için şu hizmetler verilmektedir:

- Kaşkay kara çadırlarında konaklama (Kaşkay çadırları keçi kılından dokunur, kışın direkleri ortadan dayanır ve çatı gibi olur, yazın direkler etraftan dayanır ve iç alanı daha geniş olur, turistler her mevsimde o mevsimin çadırında konaklar.)
- Yerli yemek: (Kaşkay yemeklerinin çoğu etten ve yabani sebzelerden yapılır ve kokusu da tadı da farklıdır) Yemeklerin

yanında tüketilen içecekler de yerlidir, süttten yapılır.

- Yerel oyun oynama: Turistleri hem eğlendirmek ve hem de kültürle tanıştırmak için farklı geleneksel oyunları oynamaya imkânları vardır.
- Günlük faaliyetlere katılma imkânı: Turistlerin göçebelik ve geleneksel faaliyetleri deneyebilmeleri için pek çok işe katılmalarına imkân sağlar. Örneğin: çobanlık, halı dokuma, ip eğirme(yünden ip çıkarma), bulaktan eşek ile eve su götürme, ip boyatma vb.
- Özel programlara katılma (Turistin geldiği zaman yapılan programlar): düğün, nişan, cenaze, keçi/koyun kırkma, özel günler (çille gecesi, nevrüz bayramı, kurban bayramı vb.)

Bu hizmetleri turistlere sunmak için Şima Amiri ve yakınındaki akraba-aileler, hepsinin katkısı ve ortak geliri vardır.

Örneğin gelen turistler birinin çadırında kalır, diğerinin pişirdiği yemekleri bir başkasının hazırladığı içecekler ile tüketirler veya bazılarını yaptığı el sanatlarından satın alırlar.

Ama Gardaşgari Camee Bunyad Tire Heybathı çalışmalarının faydası sadece onu yöneten ve işbirliği yapan kişiler veya yerli toplumla sınırlı değil. Kaşkayların kültürüne de dolaylı bir katkısı olmaktadır:

- Gelenekleri sürdürmek ve unutulmuş gelenekleri canlandırmak
- Çocuklara kendi kültürlerinin korunmasının önemini ve değerini anlatmak, eğitim vermek
- Eski halı nakışlarını canlandırmak, el sanatlarını çeşitlendirmek ve turistler için daha cazip hale getirmek
- Yerli oyunları yeniden canlandırmak ve oynatmak
- Kaşkay geleneğindeki özel günleri daha muhteşem ve orijinal şekilde kutlamak (örneğin: çille gecesi, nevrüz bayramı....)
- Geleneksel giyim tarzını teşvik etmek ve yaygınlaştırmak.

Şima Amiri'nin, Gardaşgari Camee Bunyad Tire Heybathı dışında şöyle faaliyetleri vardır:

- Tecrübelerini anlattığı "Toplum temelli turizm" kitabını yazdı.
- Aşiret toplumlarının el sanatları kolay satılması için, gelişme aşamasında olan <http://diginomads.org> web sitesini kurdu.
- Geleneklere göre hazırlanan çocuk oyuncaklarını üretilip seri üretime geçirmeyi planlamaktadır.
- Ulusal meralar koruma planını hazırlayan grupta üye olarak çalışmıştır.

- İran'daki Birleşmiş Milletlere bağlı olan Küresel Çevre Fonu (GEF)⁵⁶ ile Küçük Destek Programları (SGP)⁵⁷ çerçevesinde, ülke içinde farklı projelerde işbirliği yapmıştır.
- Yakın zamanda çalışmalarına başlayacak olan Aşiret Turizmi Sektöründe çalışanların ulusal konfederasyonu kuruluşunda işbirliği yapmıştır.
- Kaşkay göçebelerinin yayla-kışla göç yollarının güvenli hale getirilmesi projesinde işbirliği yapmaktadır. (Eski güzergâhlar şimdi şehirlerin büyümesinden dolayı şehirlerin yakınından ve bazen içinden geçmektedir. Pek çok kazaya sebep olan bu durumun değiştirilmesi ve yeni yolların açılması gerekmektedir.)

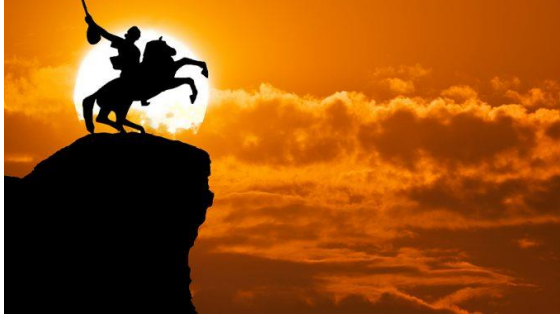
Aşiret toplumunun doğayla iç içe yaşadığı ve yaşamları büyük ölçüde doğaya bağlı olduğu için çevrecilik faaliyetleri hayatlarını çok etkiler. Ancak bu faaliyetler için alan bilgisi ve yönetime ihtiyaçları vardır. Çevrenin bozulması onları şehirlere yerleşmeye mecbur eder, gelenek ve kültürlerinin bir kısmını kaybetmek zorunda bırakır. Kaşkaylar kendi gelenek ve törelerine çok bağlıdır, bunu kaybetmemek için direnirler. Bu yüzden geleneksel turizm veya çevrecilik faaliyetlerinde katılım oranı yüksektir. Şima Amiri bu potansiyeli oldukça iyi yönetmektedir. Şima Hanım ve diğer girişimcilerimize başarılar dileriz.

⁵⁶ - Global Environment Facility (GEF)

⁵⁷ - Small Grants Programme (SGP)

Koroğlu

Ayvazullah Seferi Keşkülü

Koroğlu destanı Kaşkayı Türklüğünün yüreğinde yaşayan tutkularla, isteklerin, değerlerle inançların sembolüdür.

Kaşkayılarda da digər Türklər gibi asıl adı Ruşen veya Roşen olan koroğlu; yiğit, adaletli, inançla dolu ideal bir insan profilidir. Bu profil Kaşkay Türkləri ilə Azərbaycan Türkləri arasında hemen hemen aynı da olsa küçücük fərqləri də görünməkdədir.

Kaşkayılarda koroğlu'nun Bağdat seferi və daha sonra Kaşkayı bölgəsində bulunduğu və hətta orda bir şəhər və bölgənin hala koroğlu adına anılması Türk dünyasında benzersiz və oldukça diqqət çəkəbilən bir olaydır.

Kaşkayı Türkləri arasında bu hikəyə bir neçə Farsça eser dışında şu ana qədər heç bir yazılı eseri olmamışdır bunun səbəbi isə İran'da kendi dillərində təhsil alma hüququnun olmamasıdır. Amma bütün bunlara rəğmən bəlkə də bütün Türk dünyasında koroğlu profilini ən çox Kaşkaylılar yaşatmaqta. Kaşkaylıların hər ortamında koroğlu destanları və şiirləri bestələr şəklində söylenir.

Kaşkaylıların tanıdın böyük şairi Ayvazullah səfəri ilə bu sözlü eseri yazılı bir eser halında dəyərləndirib onun yox olmasını engəlləmək adına qərar verdik. Sağ olsun dəyərli hocam Ayvazullah səfəri bu sözləri ən ayrıntılı şəkildə saha da toplaya bildi. 200 səfəyi aşkın koroğlu eseri şu ana Kaşkay şivesində basına hazırdır. Bu eser Ayvazullah hocamız tərəfindən Arap əlifbası ilə yazılmışdır, Yolumuz ekibi tərəfindən bu eserin Latin əlifbası de

hazırlanmaqdadır. Burada yayın evləri və basın işləri ilə ilgilənən okuyucuların da bu eserin basılmasına katkıda bulunabileceklerini xatırlatmaq istərim.

Bu yazının davamı söz konusu olan eserin giriş bölümüdür.

Emad Həzreti

Osmanlı imparatorluğu dövrəsində indiki Anadolu torpaqlarında tarixdə Cəlalı adına tanınmış olan ulamalı səpləməli⁵⁸ bir isyan qopdu. Türk dünyasının böyük tarixçisi Professor Fəruq Sümer oğuz tarixində "Koroğlu Roşən, bu isyanların bir başçısı olabilir " yazmışdır.⁵⁹

koroğlu həməsəsinə aşılqar və ozanlar səzləri və sözləriyənin bütün türk dünyasında tanıtılmışlar. Bu səbəbdən Koroğlu həməsəsi Türk tayfaları və məmləkətləri arasında fərqli şəkillərdə rıvayət olub yazılmışdır.

Cəlalı isyanları başlanan çağ, Anadolu Coğrafiyasında xunkar(hungar) adlı bir paşa Bolu şəhrinin hökəmdarıydı. Hungar paşanın ilxı atları bütün Türk, Rum və Ərəb əllərində şöhrətliydi.

Bu ilxıların otaranı Əli Kişi (Yusuf) adlı bir aşığıdı.⁶⁰

Əli Kişi Türkmən bir qızınan evlənib şad və xoş yaşayırdı. Aylar sonra Əli kişinin bir oğlu oldu bu oğulung adını Roşən qoydular.

Gözəl günlərdən biri Əli Kişi ilxı atları dəniz qırağına otarmağa aparmışdı. Atlar dəniz qırağında yayılırdılar və Əli Kişi də bir ağacın Kölgəsinə oturub qopuz çalırdı.

Birdən birə dəniz dalğalandı tufan qoptu və dənizdən böyük bir ıldırım səsesi gəldi. Dalğaların arasında bir qızıl erkək at çıxtı gəldi ilxiyə sarı, qara kəhər madyaninan cüft oldu və genə dənizə döndü.

Əli Kişi kimsəyə bunu bilirmədən atları sürüp tovlaya gətirdi.

Sabah genə Əli Kişi ilxiyə dəniz kəminə apardı. Özü də bir qırağa oturdu saz çalmağa. ilxi də hər zaman ki təkin yayılmaqdaydı, birdən genə ıldırım səsi

⁵⁸ Uzun, Süreklilik içeren, devamlı olan

⁵⁹ Oğuzlar (Türkmenler): Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları

⁶⁰ Siyah Çadorha, Manuçehr Kiyani – 398. Sayfada Qaşqayı aşılqarı tərəfindən bu ad Yusuf olaraq da söylənmişdir. Amma qaşqayların şifahi Söyləmlərində yaygın olan Əli kişi şəklinde söylənilir.

qowzandı, dəngiz dalqalandı və bir ağ nəriyan at dəngizdən çıxdı gəldi qızıl korrəng madayanınan cuft olub dəngizə döndü.⁶¹

Əli Kişi ondan sonra qara kəhər madayanı və qızıl korrəng madayanı göz altına aldı, və bunu da heç kimsəyə bildirmədi.

Hər gün bu madyanları, ılxıdan ayırırdı, tazza xəsil biçib verirdi, qaşowluyurdu, Madyanların doğum günü gəldi çattı.

Qara kəhər bir daşlığing içinə doğdu, bir gün sonrası da qızıl korrəng doğmağa çıxıb üz ayırdı dəngizə sarı, Əli Kişi korrəng madayaning qulunu dəngizə atmaq istəğindən xəbəri varıdı.

Madayan qulunu atar atmaz, Əli Kişi qulunu əttəğinə aldı və qoymadı suya düşsə, qızıl korrəng sanki adamızad dili bilirdi. Mehtərə bunları bildirdi:

“sən bu qulunug cowrunu çəkəbilməng, bu qulun gün görməyəsi, onunug can tutabilməsi için qırx qara qoyun südünü mumunayı, qurd ciğəri və nabatınan əzib hər gün ona yedirəsing”.

Əli Kişi qulunları dağ kölgəsində ağızlandırdıqdan sonra onları dolayıb evə gətirdi.

Əli Kişining oğulu Roşən daha hesabı gaburlaşmışıdı, Əli Kişi qulunları Roşənə də görsətdi və dedi: “balam can! Bu qulunlar daha qulunlara bəngzəmər”.

Roşəning gül gülündən açıldı, Atası üzünə güldü.

Əli Kişi oğulunu səvdi və dedi “ bu qulunlar gərək günəş görməz bir yerdə saxlansın” . Daha sonra içəri qaranlıq və ışıq görəməyən bir külə qayırdı, damını da heç bir yerindən ışıq içəri girəbilməyəcək şikildə düzətdi.

Ay o günlər gəlip gəçti, Əli Kişi qulunlara ad səçdi, qara kəhər madayaning adını Qırat və qızıl korrəng madayaning adını da Durat qoydu. Hər gün, gün batandan sonra axşam çağı qulunları külədən çıxardıb, qurd ciğəri, mumunayı və nabat qırx qara qoyun südünə əzip oğlu Roşəninən qulunlarına

ıçırdırdı. Roşən də hər gün qulunlarının oynamaq için axşamıng gəlməsini gözleyirdi. Əli Kişi qulunları, oğulu Roşənçə səvirdi.

Əli Kişi həmmişə Roşənə deyirdi: “balacanım bu ikki qulun səning qardaşlarıngdır, dar günlərdə sənə dayaq olasılar, qurd ciğəri onları çox qorxmaz və ciğərli beslər və mumunayı da sümüklərini bərk eder”

Bir axşam çağında Əli Kişi ılxıyı qaşa gətirdiğində qappısının şulluq olduğunu gördü. Ayaq götürüb özünü qappıya etirdi və Roşəni gördü ki baş- qulağı tozlu bir bucağa kizilmiş, yaz yağışı təkin gözlərindən yaş axır.

Roşəninig gözü Atasına düşər düşməz ona sarı qaçdı və ağlaya ağlaya dedi: “Baba can anam öldü!”

Dunya Əli Kişi başına yıxılıb duman oldu.

Bu Qara xəbəri eşidən Əli Kişi qırx gün dalındaki donu və ayağındaki başmağı çıxartmadı. Saçlarına qəççi atmadı, saqqalını qırxmadı və qırx gün yas tutdu, qırx gündən sonra yaxınlar, qohum o qardaş, qol və qonşu, yığılıb yuğ aşı bişirdilər. Ağır bir məclis qurdular, beş altı ağ saqal kişi və ağ birçək arvad gəldilər Əli Kişining yasını göturdülər.

Əli Kişining də xoş günləri arvadından sonra qalmaqda və elə xatınınan tükəndi.

Günlərdən biri Əli Kişi İlxıy Şəhrə sarı aparmışdı, bu arada şəhiring çox şulluq olduğunu gördü, niyə buğad şulluq olduğunu soruşdu. “Hasan Paşa Hungara qonaqdır” dedilər.

Atları sürüb saldı qaşa. Qulunları da əğlik etdi. Oğlu Roşəni də öpüp göğünü açıldı.

Elə bu arada Hungar adamlarının biri qappıdan içeri girdi dedi “Ay mehtər ikki boy- bala gözəl, qırqı baxışlı, göz qumaştıran örgə səç Hungar Paşa onları Hasan Paşaya peşkəş etmək istəyir”.

Əli Kişi bir dükverdi. Öz yanında dedi “Fərraş oxşadan örgələr yalınız Qıratınan Durat olabilir”. Bir yandan da Xatınıni əldən verdiktən sonra göğününü ışıqı və gözününü cırağı yalınız oğlu Roşən və bu ikki örgəydi. Onları özündən ayırmağa qıyamırdı, ama paşa üzünü də yerə atmaq isteməyirdi. Bu ilxının varısı paşanıngıdı.

Örgələr də ki öz malı dəğil, özgə malıydı. Özgə malına gövənmək də qəlan bir işidi. Sedaqəti özündən küləning qappısını açdı və dedi “sən buyurduğung dəğərli örgələr, Hungar Paşa qonağına layıq örgə, bu ikki örgədir”.

Küləning qappısını örtüdü və Fərraşınğ üzünə baxdı “bu örgələrdən baş bu ilxıda yox, bunu fəqət özüm bilirəm və göğdəki tək Tangrı”

Örgələri çox arıq görən Fərraş öz yanında “bunları hüfürsəng yel aparır” dedi və bir az çəkindi. Fərraş ürəğining alıqlığını Əli Kişi üzünə gətirmədi. Əli Kişi

də küçük biri dəğildi, o bütün Türk və Ərəb elləri arasında taysız bir mehtəridi.

Əli Kişi genə külə qappısını açdı və örgələring yalını fərraşə tapşırıdı.

Axşam çağıydı hər yandan obalıq ocağına od edmişti. Fərraş qulunları Hungarpaşaya apardı, eyvana çatanda Hungar Paşayınan, Hasan Paşanıng eyvana oturb söhbət etdiğini gördü.

Paşalara baş əğib dedi “Paşam sağ – umuru uzaq olsun. Peşkəş örgələri huzurunguza gətirdim”.

Qulunları arıq görən Hasan Paşa yaz kəğliğı təkkin qaraqqlayıb uca səsinən güldü.

Hungar paşaya çox dəydi və öz içində acıqlandı, əti ətini yeyirdi. Çox qızdı ama qonaq üzündə bunu bəlli edəmədi və heçnə demədi. Bir daha örgələrə baxdı “bu səlpək doluqlardan ayrı bir dəğərli at yoxudu?” dedi və çığırdı:

“Tez mehtəring qolunu bağla buraya gətir”.

Fərraş ata minb rikab çəkdi, göz açıb yumanaçan Əli Kişi və oğlu Roşəni Hungar Paşaya gətirdi. Hasan paşanıng gülməklərindən daha da çox acıqlanan Hungar Paşa aman zaman vermədi və bir anda mil

çəkib o seditətlı mehtəri, Əli Kişining gözlərini yerindən çıxardıb Kor etdi.

Bu alayın zulumu görən Roşən başdan ayağa titrəyirdi. Dərd içində yanan Əli Kişi güldür güldür tərə batmışdı. əlini aparıb şalı dibindən bir ala yağlıq çıxardıb naliya naliya gözləri üstünə bağladı, nalayıb dedi: “Ay Hungar paşa buğarza zəhmətiming cuğabı bu dəğildi, heç əməl bu dünyada towansız qalmaz. Bir umur zəhmətdən sonra haqqımı gözlərimi aldığınan verding! Tanrıdan istəyirəm qollarıngı verəng haqqım yerinə”.

Hələ öz halına gəlməmiş olan Hungar Paşa Roşənə sarı baxıb dedi: “Ay Koroğlu – gəl atangıng əlindən tut bu ikki iflic qulunu da sür gözüm dəmindən it”.

əvvəl kəşə Koroğlu adıyınan çağırılan Roşən bütün umuru boyuçaz bu ada çağırıldı. Koroğlu, kor kişinin oğlu anlamındaydı.

Koroğulu babasının əlini tutub qulunları da saldı iləri. Bir yaman gününən gəlib evə çatdılar. Gözləri ağrısından dayanamayan Əli Kişi naliya naliya oğlunua dedi: “oğlum, balamcan, qulunlarıngı küləyə sal, günəş ışığı dallarına dəyməsin, bundan sonra sən südlərini verəsing ki acından ölməsinlər görək gələcəğimiz nicə olası”.

Əli Kişi bunları Roşənə dedikdən sonra, yatağa girdi ve üç gecə gündüz bir yanı üstünə yatdı. Gününg dördü Əli Kişi yataqdan qowzandı və kortəp kortəp külə qappısına gedib Koroğluyu çağırıldı dedi: “Ay

oğlum gəl bu qappıyı aç, gör özləri istəmədən gözləriming əcəli olanlar nə haldadırlar?”.

Koroğlu qappıyı açdı Qırat ve Durating acından bir bucağa kizləndiklərini gördü.

Əli Kişi Qıraating Başından quyruğunancəz əl çəkdi, döndü Durataingda elə ocur dalına əl çəkirdi, birdən burmağını uxarı tudu və Koroğluya dedi: “oğlum namıng olsun nişanıg olmasın, bax gör beyə bu damıng burasında dəlik deşik var?”

Koroğlu uxarı baxdığında damda ağçaçaz bir dəliğin olduğunu gördü, beləsini mat apardı hayran qaldı, və atasından soruşdu: “başına döndüm baba, hardan bilding damıng burasında dəlik var?”

Əli Kişi dedi: “gəl bura bu qulunug dalına bir əl çək bilərəng, oğlum bu Atıng həm cirəsi az olmuş həm də ki küləsinə baxmamışan gün görmüş.”

Koroğlu elə dəligə tuş gələn yerdə Durat dalına əl çəkdi gördü bir kurra mərə dur atıng dalından çıxmış. Atasının əmriynən maqqaş gətirib mərəyi çıxartdı, Əli Kişi şalning qırağından bir çıqqın çıxartdı koroğluya verdi və dedi: “oğlum bir çaxmaq çax bu bəlgi bunayı yanandan sonra Külünü tək mərəning yerinə, bu taq ağacınlng budağıdır, mərə için darmandır”.

Koroğlu bəlgi bunay odladı və kül oldukdan sonra Durating yarasına bastı. Sonra da bir az çamırınan damdaki deşığı qapatdı.

Gün tazza batmışdı Əli Kişi bir ağça uzatdı Koroğluya, dedi: “oğlum acıxdığ ged bir neççə çörək al gəl”.

Koroğlu ağçayı alıb evdən çıxdı. Aman olmadı Koroğlu gözləri dolu yaş ağlaya ağlaya evə döndü. Əli Kişi oğlulundan nədən bucur ağladığını soruşdu.

Koroğlu dedi: “babacan çörək yoxudu, ağçayı da layladım”.

Əli Kişi bir hinə çəkdi. Başını bir az bulladı və heçnə demədi.

O gecəyi ac qarınınan yatdılar. Səhər oldu şəfəq çaldı, Əli Kişi kortəp kortəp getdi Küləyi açdı, Qıratınan Durating cirəsini verdi, Koroğlu helə yatırdı. Koroğluyu oyartdı, “oğlum acından əngigimiz döndü, gələ bu ağçayı al apar çörək al gətir”.

Koroğlu tökünək baş qulağınan ayağa turub ağçayı aldı evdən çıxdı. Bir sayat olmamış geri döndü. Əli Kişi dedi “oğlum, hanı gəl çörəngingi gətir görüm”.

Koroğlu hıqqo zıqqınan dedi “bowa can çörək yoxudu, ağçayı da layladım”.

Əli Kişi genə heçnə demədi və bir az şirə yaladılar. Genə gün batmağa yaxınlaşdı, Əli Kişi oğluna səsləndi “Ahay mənim iqbalım yataydı səning əlingdən, Gözümü qulunlar yoluna verdim, yan ağacımı çəkən də sən oldung, gəl ged bu ağçaynan, bir çörək al gətir”.

Koroğlu ağçayı owcuna sıxıb evdən çıxdı. Küçədə bir hayqırır səsinə eşitdi, ağzında bir sümügünən qaçan küçük bir it əniğini gördü və əngining quluncunada da kənding köpəkləri ki onun ağzındaki sümüğü almak için onu qowurlardı. Bu görüntü koroğluyu düşündürdü. Ənik qaçıb qaçıb, köpəklər ona yaxın olanda dalını bir divara verirdi və onların qarşısında dirənməyə çalışırdı. Sümüğü yerə qoyub hər köpəgə bir kəşə haburlayırdı və sümügünü qorurdu və hər kəşəsində bu çəkmə çəkişdən başarılı çıxırdı.

Sonunda da elə hoxura hoxura bu vəziyyətdən çıxıb sümüğü aparabilirdi.

Koroğlu bu görüntüyü gəçən ikki gündə öz başına gələnlərə bəngzətirdi. Demə ki Koroğlu aslında ağçayı ittirməyirmiş və hər gün çörək aldığında kənd uşaqları onu vurub çörəğini alıb yeyirləmiş və bucur Koroğlu əli boş əvə dönüb atasına mən ağçayı layladım deyirmiş. Fikirindən bu ənik vəziyyəti gəçən Koroğlu dukandan çörəği alıb bir boqçaya qoydu bir kelə qazma sappı da buldu aldı əlinə. Evə döndüğündə kənd uşaqları genə buluşdular. Koroğlu bu keşə qaçmaq istədi. Kənd uşaqları da onun quluncundan uzandılar. Koroğlu da yeni örgəndiği tekinki işlədirdi, qaçıb qaçıb dalını bir divara verirdi sonra hər uşağa əlindəki qazma sapıynan bir dana çəkirdi sonrasını da bunu neççə dəfə təkrarladı. Bu vurdu vuruşdular babasına varanangcaz uzandı və Koroğlu çörəği babasına etirdəbildi.

Koroğluynan atası oturub çörəklərini yedilər. Əli Kişi bir az gərnəşti və Koroğluya dedi “yat can oğulum ki sabah çox çox işlərimiz var”.

Yazdı açılmışdı, hər yerdə quşlar ötüşürlərdi. Dowarlarını qaşdan çıxardan kənd çobanları Koroğluyu çinində bir həğərinən Əli Kişiyənən belənə Qırat və Duratı dəngizə sarı apardıqlarını gördülər. Qırat və Durat daha ikki dana güclü nowzin olmuşlardı. Əli Kişinin verdiği qurt ciğərləri öz əsərini qoymuşdu. ikkisi də gərçəktən bir alowlu yuhaya bəngzəyirlərdi. Qırat baxışları dikbaş iti cınaqlı laçına oxşayırdı.

Əli Kişiyənən, Koroğlu dəngiz kəmindəki taq ağacı kölgəsinə yurd saldılar. Əli Kişi Çögürü alıb çox dərdli və qan coşduran bir qas(qəs) çaldı.

Bu qəssi eşidən Qırat və Durat sumlarını yerə çalıb fınxırmağa başladılar. Əli Kişi Qırat yalından qayırdığı arşaynan çalırdı. Sazıynan gəçirən çətin günləri, yamanlıqları, başına gələn zulumlari yada salırdı. Kəllədən Hay çəkib bu sözləri oxudu:

Uçar qanatlı Qıratım

Canım dayağı Duratım

Çağrıya bəngzər qanatım

Dağ dərədən aşar gedər

Çək darağı yallarına

Qoy həğəri bellərinə

Tığlar əksəng yollarına

Çaylar kimin daşar gedər

Bulmuş əcəb yoldaşını

Koroğlu çəksin başını

Gəlsə də Hungar qoşunu

Baş bir birə qoşar gedər

Qırat və Durat sanki dil anlayırdılar, hər ikkisi də baş indirib qoca İlxıcının yanına turdular. Koroğlu babasının əmriynən turdu. Duratın yalına, dalına əl çəkə çəkə onu aramlaştırdı həğəri belinə qoydu, təngini çəkib bərk bağladı. Sonra da öğənləyib bir əlini Duratın yalından bir əlini də həğəring gərisindən tutub ayağını rıkaba qoyub mindi.

Əli Kişi dedi: “Ay balam, Duratınan Qıratı gərək yavaş yavaş burda sınaqlayag”.

Bir dərin nəfəs aldı “oğlum atı sür daşlığa”.

Koroğlu atın başını daşlığa sarı döndərdi. əldə olan qayıynan yavaşca atın uyluğuna vurdu. At angar tərən quşu tək qanatlandı, daşlıqları geçdi, bir göz açıb yummağınan gədikdən aşdı. Aman olmadı astıradan uğundu gəldi əl ayağı dörd sütun tək Əli Kişinin qarşısına tikildi.

Koroğlu həğər üstündə qowzandı bir ayağını rıkabdan çıxarıb indi. Əli Kişi ayağa durdu atın başına əl çəkdi, atın dalını, cınağını, döşünü, yalını, ayaqlarını hər yeri gçzdən gəçirtti, atın qulağı dibində bir az tərlemə varıdı. Bunu anlayın Əli Kişi bir az kəsül oldu, bir daha nəfəs aldı və oturdu. Ön

edi Koroğluya sarı “Oğlum min bu səfər çapluya sarı sür”.

Koroğlu da sanki elə atasının sözünü gözləyirdi, quş təkin uçub Durata mindi, Durat genə bir gözüənən qaş arasında çapluyu gəçdi, çapış meydanını uğundu genə gəldi Əli Kişi yanına ağac altına turdu. Əli Kişi kontorol edməğə başladı, Durating ayaqlarına əl çəkdi, gəldi etişti sağ ayağının boyunuda bir az çamur olduğunu his etdi. Genə də bir az küsül oldu.

Gəldi genə bağdaş qurub oturdu və əlini uzatdı Koroğluya “oğlum indi nowba tıkanlığa sürməkdədir, atı sür tıkanlığa”

Koroğlu genə ata minib tıkanlığa sarı sürdü. Durat yaydan çıxmış ox təkin tıkanlıqdan gəçdi, uğundu gəldi Əli Kişinin yanına turdu. Əli Kişi atıng baldır, bacaq, muçlarına burmaq ucu gəzdirdi. Sağ dizi ardının bir az cizzildiğini his etdi.

Çögürü aldı ve başladı sazlı sözlü çalmağa:

Nə beslədim Durat səni

Qızıl təxtdən atang məni?

Qoşun gəlsə bassa səni

Meydanında tura bildəng?

Daraşır xanlar paşalar

Sel təkin axıb daşalar

Gəldilər ki savaşalar

Hungar şahı təxtdən atan

İğid olmaz qafil yatan

Xeyf altına dura bildəng ?

Əli der güllər ufağı

Saralmışdır umurum bağı

Koroğlunun can dayağı

Hər meydana vara bildəng?

O günləri belə gəçdi. Qırat sınaqlanması da qaldı bir sonrakı günlerine.

Hikayenin devamı bir sonrakı sayımızda...

KAŞKAYI'DA EBUNESR-İ FARABI NASIL TANILYOR

Samet Muğanlı

Dünyayı şaşırtan ünlü müslüman bilgini Orta Çağ'da Türk-İslam dünyasının en büyük akademisyenlerinden biri olan Farabi Türkistan'da Farab'da doğduğu için Türk kökenli biliniyor. Genel olarak alçakgönüllü olmasından dolayı özel hayatı hakkında çok az bilgi edinilmiştir. Farab'da Arapça eğitimi ve Taşkent'te kültürel eğitim almıştır. Bu bilim adamı kendisini daha da geliştirmek amacıyla dünyanın bilim merkezi olan Bağdat'a giderken, eski da kültür, bilim ve düşüncenin önemli bir şahsiyeti olmuştur. Matematik, felsefe, tıp ve müziğe benzersiz katkılar sağlamış, Aristo'nun eserleri hakkındaki yorumlarıyla ünlü olmuştur. Yunan felsefesini İslam dünyasına tanıtan ilk bilim adamlarından birisidir. Farabi mantığı, "hayal gücü" ve "kanıt" olmak üzere iki kategoriye ayırmıştır. Müzikolojinin gelişimini bir kaç müzik aleti icadı, Arap ve modern müzikleri üzerine çalışmalarıyla sağlamıştır. Felsefe alanındaki büyük katkısı nedeniyle, Aristoteles'in ardından fahri "İkinci Dünya Öğretmeni" unvanı ile Azerbaycan şehirleri İsfahan, Hamadan, Tebriz ve diğer Türk şehirlerini ziyaret ettiğinde ünlü Türk bilim insanlarıyla tanışmıştır. Bilim adamlarımızın anlattıklarına göre Farabi gelecek nesillerin Türklük ve İslam bilincini geliştirmeyi düşünüyormuş. Bağdat'ta tıp, mantık, Yunanca, Latince ve eski Yunan felsefesini öğrenerek kısa sürede Bağdat'ın en ünlü bilginlerinden biri olmuş. Türk-İslam biliminin güneşi olarak kabul edilen Farabi, dünyada ödüllendirilmiştir. Türk İslam medeniyeti için büyük bir kütüphane kurmuş ve böylece Türk-İslam dünyasında yüzlerce ünlü bilim adamlarının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Anadili olan Türkçe'nin yanında Arapça, Tacikçe, Süryanice ve Yunanca dillerini de öğrenmiştir. Farabi aldığı eğitimlerin sonucunda birçok kitap ve risale yazmıştır. Bunların en meşhurlerine Arau Ehli'l-Medineti'l-Fadıla, es-Siyasetu'l-Medeni (Mebadiu'l-Mevcudat), İhsa'u'l-Ulum, Tahsilus-Seade, el-Cem' Beyne Re'yeyi'l-Hakimeyn, Risale fi'l-Akıl, Kitabu'l-Mille ve Kitabu'l-Hurup, diyebiliriz. Farabi toplumla ilgili de düşüncelerini eserlerinde açıklamıştır onun temelleri de kesinlikle toplumsal içeriklidir. Bunların içinde Arau Ehli'l-Medineti'l-Fadıla, es-Siyasetu'l-Medeni, Tahsilü's-Saade ve Mille yer almaktadır. Türk Dünyasının bazı bilim adamları veya şairleri örneğin Rumi, Nezami, Nesimi, İbni

Sina, Hayyam, Şems, Abu Reyhan Biruni ve Mevlana gibi Farabının da Panİranizm tarafından etnik veya uyruk olarak İranlı bilinmesi doğru değildir. Farabı için Faryab Şehrinin günümüzde İran adlanan ülkenin eski değişken sınırı içinde olduğundan dolayı, İran kökenli demek mantıklı olamaz. Zira günümüzde nüfusunun yarısı Türk olan İran'ın adı bir önceki hükümet yanı Pehlevi zamanında Memalîk-i Mehrusadan İran'a değiştirilmiştir ve aynı zamanda birçok benzer tarih de Fars milliyetçiliğine paralel uydurulmuş ortaya konulmuştur ki bunları görmezden gelmek mümkün değil. Farabi, Pehleviden önce son bin yıl kesin Türklerin hükümet ettiği bölgenin içinde de olsa komşusu da olsa Türk milletine ait bir bilim adamıdır. Günümüzde İran'da birçok okul, hastane vb. Farabı olarak adlandırılıyor. Farabıyı benimseme açısından 2019 yılında İran devleti tarafından Kazakistanla ortak dosya olarak UNSCOya sunulmuştur.

Kaşkayı şivesinden yazın örneği

Konu: şiir

Forud cahangiri

Ücəlmişdir başıng üçə dağ kimin
göynüng göyçək bir səmərli bağ kimin
igidləring quluncu dayaq kimin
dayanmışdır baş üçündə balınga
nə xoşbəxtəng elim xoşa halınga

yaxçılığing isi gəlir yadıngdan
hələz düşmən dizdən gedir adıngdan
hələz doslar kamı şirin dadıngdan
şirin bal tək dadlı qalmış xatıra
yaddan çıxmaz xoş gün salmış xatıra

işşiq çalır assımanda ulduzung
bəxtıng oyaq ayaydınlıqdır üzüng
yavər özüng sərdar özüng yar özüng
ağır elim sərdarınging adı var
adı sanlı sərdarınging yadı var

sənə varlıq sənə sağlıq pay elim
umrung uzaq yaxçılığı say elim
xoş-xəbərlig verəm sənə hay elim
igidləring hər məsafda hər zaman
gül əkibən yaratmışlar gülüstan

ağır elim işşiq üzüng ay çalır
birikmişəg dizlərimə can salır
ıraq edir dərd o mehnət qəm alır
ürəğimə şadlıq salır varlığing
qaşqa elim qalır, qalır varlığing

dudaqların nəğməlidir şadlığa
 sazlı əling qoşulmuş abadlığa
 qışlar gəlmiş baş olmuş azadlığa
 tazza gələn yazlar bəzər günlərin
 yaşıl çalar güllü gəzər günlərin

səning işqing ilmələnmiş canımda
 aralanmaz ara düşməz yanımda
 qəynamişdir qarışmışdır qanımda
 ana təkin hurmətlimdir elimdir
 eldən ayrı düşdüg mənə ölümdür

Həmid Həzrəti

Qıflət

yol açdım dağlardan dənizə çatdım
 Qurrudu yox oldu çaylığım mənim
 Bir şirin suyudum şorluğ batdım
 Əslindən düşübdür haylığım mənim
 Heç kimi yoxumdur bir gələ haya
 Gözlərim yaşlıdır gecələr aya
 Armanlı baxıram dənizdən çaya
 Gedmişdir gecələr aylığım mənim
 Gələydi bir olam sunalar gölü
 Dörd yanıq göğ çala ceyranlar çölü
 Əsilə hər pəsin bir quzay yeli
 Nic(ə) edim gedmişdir yaylığım mənim
 Dalqalar üstünə bir gün qızarıq
 Gün çalır dənizdən bulut qowzanır
 Ağ bulut durnaynan dağa uzanır
 Baş olub günlərim saylığım mənim

Əvəzullah Səfəri

Dil döğüşü (savaşı)

Bir canlı millətəm özdəş⁶² dilim var
 Ayrıqsı⁶³ bir ağaç ayrı gülüm var
 Kimsə ki dili var hər nə ser⁶⁴ varı
 uluslar içində yücə yer varı
 dili ki beslədəng⁶⁵ şirin danışang⁶⁶
 düşmanı döşündə⁶⁷ durang çalışang
 mən qalan dəğilim Araptan, Tattan
 Koroğlu Ayvazı düşməz Qıratdan
 mən türkəm dilimdir yolum armanım
 varlığım dirliğim kimliğim şanı
 oğuzam ağ yüzəm yüzü ağ mənəm
 Volkanlı titrəmöz dağlı dağ mənəm
 mən atam Altaydır kimliğim Urxun
 yorulmaz dönməzəm bir axan Ceyhun
 mən ottuz milyonam dəli doumrulam
 şovunizm başına gerek yomurulam
 dörd milyon qaflanam sınımaz⁶⁸ ağır El⁶⁹
 Qıratlı koroğlu evim çamlı bel
 Türkmənəm, Xalacam, Qacar Avşaram
 Səksən il ürəkdə azmışdır yaram
 Səksən əil olmuşam qacır⁷⁰ amacı
 susalmış usanmış özgə⁷¹ muhtacı
 səkasən il dilimdən yoxur xəbərim
 olmuşdur qanlı yaş gözdə səmərım

⁶² Özel

⁶³ Bam başka

⁶⁴ İster

⁶⁵ (sen)besleden

⁶⁶ (sən) konuşan

⁶⁷ Karşısında

⁶⁸ Kırılmaz, yenilmez

⁶⁹ İl,eşiret,kabile,ulus

⁷⁰ Olumsuz temsili bir küş türü

⁷¹ yabancı

ama sən usanma yoldaş, arxadaş
 mən Türkəm yenilməz Türkünən(ilə) adaş
 zənnəmə dörd milyon qaflan dağılır
 bir qıha⁷² çəksələr yollar açılır
 bir nəfəs kafıdır⁷³ qarlar pozula
 yanaqlar, dudaqlar, güləş yazıla
 qaşqayı sanki bir gömü aynadır
 mühəbbət bulağı döşdə qaynadır
 ta ayna bütündür bir aslan görür
 sındırma sındırsang ming şer⁷⁴ bağırır
 ayıq ol ayılmaz yatanım da var
 bir kaslı batlağa batanım da var
 mən qafil sığıldım özge yanına
 su tökdüm özgələr değırmanına
 ayılıp düşmanı səçing ayıring
 dil ilə bu elə rütbə qayıring⁷⁵
 barışmaz düşmanlar dil düşmanıdır
 dilindən qaçan Türk el düşmanıdır
 uşaq ki tanımır solu sağını
 Anası kor etmiş el ocağını
 kim sayar kim gəzir belə⁷⁶ milləti
 olmuşdur dünyada qurbanlıq əti
 hər dördü – beşi bir yerdən asılmış
 karvanı soylmuş yollar bosulmuş
 dörd milyon san quzzu dörd milyon ceyran
 şovunizm çəngində⁷⁷ yaralı al qan
 ama sən bilmirəng hansı kimsədən
 ayrıldıng köküngdən bir qola nədən
 dörd milyon bağlıdır beşyüz milyona
 göz yaş töksə də çatır ceyhuna
 süzülür, düzülür bir sel yaranır
 yenilməz, tükənməz bir el yaranır

mən Türkəm öz dilim iftixarıamdır
 bir əvrən önüçə naz dil varımdır
 kim demiş Qaşqayı dil muhtacıdır
 aslanıng quyruğu tilki tacıdır

⁷² Feryat,bağırmak

⁷³ Yeterdir

⁷⁴ Aslan

⁷⁵ Rütbe qayorung = değıerlendirmek

⁷⁶ Böyle

⁷⁷ Pencesinde

Dilimizin Qələmi Mətəl Yarışmasının Sonuçları

Birinci : Raziye Kazemi Korani

İkinci : Şahin Zali

Üçüncü : Sulmaz Fərhəndiyan

Sowqatlarınızı nicə alabildiğingizi örgənmək için Yolumuzun ilişkidə olung.

WWW.YOLUMUZDERNEK.COM

İkinci yarışma tarixi yaxında saytda bildiriləcəkdir.